

T R E Ć I D I O

POLET OSLOBODILAČKE BORBE
I NARODNE REVOLUCIJE
U ZAPADNOJ BOSNI I HRVATSKOJ

I

OSLOBOĐENJE MRKONJIĆ-GRADA I JAJCA

1. — *Odluka Vrhovnog komandanta za dejstva ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu*

Sredinom avgusta Vrhovni štab je raspolagao tačnim podacima o rasporedu glavnih neprijateljskih snaga oko slobodne teritorije. Glavnina njemačke 714 pješadijske divizije bila je raspoređena u trouglu Banja Luka—Kostajnica—Prijedor, kontrolišući odavde planinu Kozaru i Prosaru. Talijanski 18 korpus, sa dvije divizije i jednom diviziskom grupom, bio je raspoređen u Sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, a 6 korpus sa 3 divizije u Hercegovini. Glavna ustaška grupa u Bosni nalazila se u rejonu Kupres—Bugojno—D. Vakuf—Travnik. Jedna jača četnička grupa bila je u rejonu Knin—Bosansko Grahovo i naslanjala se na talijanske garnizone u ovim mjestima, a druga u rejonu Mrkonjić-Grada naslanjajući se na ustaško-domobranski garnizon u ovom mjestu.

S obzirom na ovakav raspored neprijatelja, ofanzivna dejstva glavnine snaga kojom je neposredno komandovao Vrhovni štab mogla su se najuspješnije razvijati u pravcu Mrkonjić-Grad—Jajce. Pored toga što je neprijatelj ovdje bio najslabiji, pravac je imao u tom momentu i krupan politički značaj. Teritorija južno od Mrkonjić-Grada do s. Šipova, pa linijom Mliništa—Medna—Sitnica—Ratkovo—Banja Luka bila je pod četničkom kontrolom. Nisu ovdje bile krupne četničke oružane snage ali su, naslanjajući se na njemačke i ustaško-domobranske snage u Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Banjoj Luci, sprovodile propagandu

protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i pridobile izvjestan dio naroda u ovom najzaostalijem kraju Zapadne Bosne, zbog čega su pretstavljaše više političku nego vojničku smetnju. Iskustvo iz borbi krajiskih partizanskih jedinica, koje su u proleće čistile ovaj teren, pokazalo je da četnici neće da primaju odlučujuću borbu sa našim snagama, već se pred njima sklanjaju u pomenute garnizone, tako da se njihovo puno razbijanje moglo obezbijediti jedino ako se unište garnizoni na koje se oslanjaju i ovлада terenom koji su kontrolisali, čime bi se stvorili povoljni uslovi za ponovno oživljavanje borbe i mobilizaciju novih snaga na ovoj dosta prostranoj teritoriji. Pored toga, zauzimanjem Mrkonjić-Grada bile bi presječene komunikacije koje spajaju Banju Luku sa Jajcem, Bugojnom i Travnikom, a time i veza između jakih neprijateljskih snaga u ovim mjestima.

U ovom momentu Vrhovni štab je raspolagao sa dovoljno snaga za oslobođenje Mrkonjić-Grada i ovlađivanje čitavim ovim krajem. Oslobođenjem Ključa od strane jedinica Operativnog štaba za Bosansku Krajinu krajem jula bili su stvoreni uslovi i za neposrednije sa-dejstvo krupnijih krajiskih snaga od Ključa preko sela Sitnice i Ratkova ka Sanskom Mostu i Banjoj Luci. Stoga je Vrhovni komandant mogao donijeti odluku da usmjeri dejstva glavnih snaga ka sjeveroistoku u cilju oslobođenja Mrkonjić-Grada i ovlađivanja komunikacijama koje preko Sitnice i dolinom Vrbasa vode za Banju Luku, a takođe i stvaranja povoljnih uslova za zauzimanje Jajca. Sprovođenje ove odluke Vrhovni komandant je povjerio Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, zahtijevajući od njega brzinu dejstva, kako bi se udarom na Mrkonjić-Grad i pomenute komunikacije neprijatelj primorao na razvlačenje snaga iz Kupresa i Bugojna, koje su se ovdje koncentrisale za preduzimanje prodora ka Livnu.

Ovu direktivu Vrhovni štab je izdao 16 avgusta. Za dejstvo na Mrkonjić-Grad bile su upočetku određene 1 krajiska i 2 proleterska brigada sa dijelovima 3 krajiskog odreda, a zatim i novoformirana 2 krajiska brigada, koju je Operativni štab za Bosansku Krajinu po svojim ranijim planovima već orijentisao na pravac Ključ—Ratkovo. Pošto je sjedište Operativnog štaba za Bosansku Krajinu

tada bilo pod pl. Grmečom, bilo je potrebno nekoliko dana dok ne preuzme neposrednu komandu nad ovom grupom brigada pa je Vrhovni štab iz Glamoča izdavao neposredna naređenja 1 krajiskoj i 2 proleterskoj brigadi sve do 24 VIII kada je rukovođenje ovom grupom preuzeo komandant Operativnog štaba, pošto je stigao u rejon Mrkonjić-Grada.

Istovremeno je Vrhovni komandant ostao pri ranijoj odluci da dijelovi snaga 5 krajiskog odreda, IV dalmatinske operativne zone i dio partizanskih snaga iz Like vrše pritisak na četnike i Talijane u rejonu Bosansko Grahovo—Knin i da u povoljnim uslovima preduzmu napad na Bosansko Grahovo. U sjevernom dijelu Livanjskog Polja bila je 3 sandžačka brigada, pa je i ona bila predviđena za ova dejstva.

Sve ostale snage bile su angažovane za obezbjeđenje novooslobodene teritorije i dejstva glavnih snaga: Srednjedalmatinski partizanski odred dobio je zadatak da i dalje kontroliše drum Sinj—Livno i dejstvuje ka drumu Sinj—Knin; 1 proleterska brigada, zajedno sa dijelom Južnodalmatinskog odreda, imala je da spriječi dalji prodor talijanskih kolona sa juga preko Aržana za Livno i preko Posušja za Duvno; u cilju ojačanja snaga na ovim pravcima, bataljone 1 proleterske brigade na drumu Duvno—Posušje i Duvno—Mostar smijenila je naredbom Vrhovnog komandanta 10 hercegovačka brigada koja je dobila zadatak da u visini s. Bagarići osigura pravac od Mostara i Posušja; 4 proleterska brigada dobila je zadatak da poslije odlaska 1 krajiske i 2 proleterske brigade prebaci jači dio svojih snaga u rejon s. Blagaja i Novog Sela kako bi u sadejstvu sa dijelom 3 krajiskog odreda aktivno dejstvovala na drum Bugojno—Kupres i spriječila pokušaj prodora neprijatelja iz Kupresa ka Janju, a dijelom da u rejonu s. G. Malovan—Šujica smijeni jedinice 10 hercegovačke brigade sa zadatkom obezbjeđenja pravca Kupres—Livno; 5 proleterska brigada imala je da i dalje ostane u rejonu Prozor—G. Vakuf stim što joj je, u vezi sa pretstojećim dejstvima ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu, stavljeno u zadatak da bude aktivna ka Travniku i Bugojnu i nastoji stvoriti novo uporište u trouglu Travnik—D. Vakuf—Bugojno, odakle bi dejstvovala na dru-

move Jajce—Travnik i D. Vakuf—Travnik. Pored toga, svim jedinicama je stavljeno u zadatak da i dalje ruše komunikacije, obezbijede prikupljanje žetve, rade na formiranju mjesnih partizanskih jedinica i razvijaju intenzivan politički rad na tumačenju linije Narodnooslobodilačke borbe, na stvaranju i jačanju organa nove vlasti i masovnih političkih organizacija.

2. — *Oslobođenje Mrkonjić-Grada*

(Skica 8)

Vrhovni štab je pokret 1 krajiske i 2 proleterske brigade prvo bitno bio odredio za noć 17/18 avgusta, ali je uslijed ponude za pregovore od ustaških milicionera iz Kupresa kao i potrebe da se 2 proleterska brigada snabdiće municijom, odjećom, benzinom i dr., odložen za noć 21/22. On je ovoj udarnoj grupi sugerirao da Mrkonjić-Grad napadne obuhvatom preko sela Podrašnice i Sinjakov, da se prethodno potpuno presijeku veze Mrkonjić-Grada sa Banjom Lukom i Jajcem, da se poruše drumovi i postave potrebna obzbjedenja, da se pripreme benzinske flaše za uništenje otpornih tačaka i da se topovi rasporede u prvu borbenu liniju u cilju neposrednog dejstva sa bliskog otstojanja. Vrhovni štab je izdao i uputstva da se ne prihvataju nikakvi pregovori sa četničkim štabovima s obzirom na to da su oni sklopili sporazume sa ustaškim vlastima za borbu protiv partizana, već da se pripadnici četničkih jedinica pozovu u partizane i da se prema njima, s obzirom na kolebanje i previranje u njihovim redovima, ne preduzima nikakav pritisak, ali da se u slučaju otpora našim jedinicama dejstvuje energično u cilju njihovog razbijanja.

Štabovi 1 krajiske i 2 proleterske brigade predložili su 18-og Vrhovnom štabu da se njihova grupa pojača 3 sandžačkom brigadom, obrazlažući to veličinom teritorije na kojoj će se izvoditi dejstva i posebno potrebom za jačim snagama kako bi se ta teritorija očistila i obezbijedila poslije zauzimanja Mrkonjić-Grada. Vrhovni komandant je prihvatio ovaj predlog, pa je 19-og naredio da 1 proleterska brigada uputi na Mliništa svoja dva ba-

taljona, ali je 21-og ovo naređenje povučeno i izdata zapovijest 3 sandžačkoj brigadi da svim svojim dijelovima krene usiljenim maršem iz rejona s. Čelebića, u sjevernom dijelu Livanjskog Polja, pravcem s. Glavice — s. Mliništa — s. Podrašnica — s. Rogolje, stim da se ovdje poveže sa štabovima 1 krajiške i 2 proleterske brigade. Vrhovni štab joj je stavio na raspolaganje 3 kamiona koji su zaplijenjeni prilikom oslobođenja Livna. U naređenju je štab brigade upozoren da će od Mliništa maršovati kroz teritoriju u kojoj se nalaze četnici, da su se oni pokolebali i nude saradnju, pa ih zbog toga ne treba čistiti niti oko toga gubiti vrijeme, jer će se njihove jedinice ionako raspasti oslobođenjem Mrkonjić-Grada. Vrhovni štab je dao uputstvo štabu brigade da pripremi jedan proglaš i razdijeli ga po selima kroz koja bude prolazio. O upućivanju ove brigade odmah je obaviješten komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štabovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade.

Za to vrijeme je 2 krajiška brigada, poslije napada na Vrhopolje, produžila nastupanje pravcem s. Sokolovo — s. Ratkovo, ka drumu Banja Luka — Sitnica.

Prema podacima kojima je raspologala udarna grupa brigada, u Mrkonjić-Gradu je bio garnizon od 600 — 700 domobrana i četnika, a u rejonu s. Dragić Podovi — s. Medna — s. Podrašnica bilo je oko 400 četnika. Bilo je takođe poznato da je grad, još dok je u njemu bio talijanski garnizon, bio solidno pripremljen za odbranu. Najjača spoljna uporišta bila su na Oruglom Br. (k 882), Ravnim (k 991) i u s. Rogolje. Oko grada bili su iskopani rovovi, a veći broj tvrdih zgrada bio je pripremljen za odbranu. Odbranbeni radovi su inače užurbano izvođeni od početka avgusta jer je neprijatelj, poslije oslobođenja Ključa i prodora grupe brigade ka Kupresu i Livnu, očekivao napad i na ovo mjesto.

U Mrkonjić-Gradu je bila kao posada 1 bojna 9 pješačke domobranske pukovnije sa tri čete. Ona je imala zadatak da neposredno brani grad, a četnici su prema zajedničkom planu imali da organizuju spoljnu odbranu. Međutim, ni četnici ni domobrani nisu bili spremni da pruže odlučniji otpor. Bacivši svoje najbolje snage za odbranu Kupresa, a ostajući i dalje pri namjeri da izvrše

prodor ka Livnu, ustaše nisu mogle dati više snaga za odbranu Mrkonjić-Grada.

U rejonu Mrkonjić-Grada postojao je četnički bataljon »Petar Kočić«, čiji je komandant 21 avgusta izdao naredbu o osnivanju četničkog odreda sa istim imenom. U sastav odreda ulaze bataljon »Petar Kočić«, bataljon sa Manjače i bataljon koji se ima formirati od Glamočke i Vrbljanske grupe, od kojih svaka ima po 120 pušaka. U sastav odreda uračunat je i »gvozdeni« bataljon, koji stvarno više nije postojao jer se dolaskom grupe brigada na teren 3 krajiškog odreda raspao, a njegovi borci su prešli u partizane. U naredbi se ističe da će se, u slučaju napuštanja dijela terena od strane jedinica, ostaviti komitske petorke čiji će zadatak biti da djeluju u pozadini partizana.

. Štabovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade, rukovodeći se zahtijevom da brzo dejstvuju i ne dozvole pojačavanje garnizona u Mrkonjić-Gradu, odlučili su da tom mjestu priđu preko Sinjakova i odatle se razviju za napad. Napad je bio predviđen za noć 24/25, a Vrhovni štab je brigadama predložio da, ukoliko žele sigurno obezbijediti učešće 3 sandžačke brigade, napad treba da izvedu noću 25/26. Međutim, štabovi brigada, pošto su ustanovali da se u Mrkonjić-Gradu ne nalaze jače neprijateljske snage i da bi odlaganje napada moglo samo izazvati intervenciju njegovih dijelova od Jajca ili Banje Luke, odlučili su da napad izvedu noću 23/24.

Oba štaba izradila su zajedničku ideju za napad. Sustina ove ideje sastojala se u tome da se napad izvrši koncentrično sa više pravaca, ali tako da veći dio snaga prodire pravo u grad kroz međuprostore odbranbenih objekata na spoljnoj liniji odbrane, a da jedan dio istovremeno napada na spoljna uporišta, stim što bi se dovoljno jake snage postavile za obezbjeđenje sa pravca Banja Luka — Sitnica — Mrkonjić-Grad, Banja Luka — Krupa (na Vrbasu) — Mrkonjić-Grad i Jajce — Mrkonjić-Grad.

Po planu napada zadaci jedinicama ovako su postavljeni:

2 bataljona 1 krajiške brigade jednom četom pre-sjeca drum ka Sitnici između sela Podbrdo i Podrašnica i

tu se povezuje sa 3 sandžačkom brigadom, a sa dvije čete vrši napad na s. Rogolje i to tako da ovo uporište otsiječe od Mrkonjić-Grada; po zauzimanju Rogolja jedna četa imala je da produži dejstvo u grad, a druga da posjedne Rogolje;

1 bataljon 1 krajiške brigade sa dvije čete probija se desno od Orugla Br. (k 882) i napada grad između sela Kopljevići i Trijebovo drumom od Banje Luke, a jednom četom napada, u sadejstvu sa 1 četom 3 bataljona 1 krajiške brigade, na grad lijevo od Orugla Br. (k 882);

2 četa 3 bataljona 1 krajiške brigade postavlja zasjedu prema s. Šibovi sa zadatkom da spriječi prodor četnika ka Mrkonjić-Gradu s juga; (teški mitraljezi i minobacači iz čete pratećih oruđa ove brigade bili su pridati jedinicama, a njena protivtenkovska baterija jedinicama 2 proleterske brigade);

1 bataljon 2 proleterske brigade imao je da zauzme otpornu tačku na Oruglu Br. (k 882), stim da se na njemu zadrži i u slučaju potrebe pređe u napad na grad;

2 bataljon 2 proleterske brigade imao je da postavi zasjedu na drumu Mrkonjić-Grad — Jajce, 3 bataljon ove brigade određen je na položaj u s. Magaljdol, a 4-ti je dobio zadatak da presječe drum Mrkonjić-Grad — Crna Rijeka — Banja Luka i obezbijedi taj pravac.

Komandno mjesto zajedničkog Operativnog štaba određeno je u s. Hoćune, a u blizini njega i brigadno previjalište.

Napad je počeo u određeno vrijeme (24 VIII u 1 čas) i razvijao se prema predviđenom planu. Četnici su odmah pobegli sa svojih položaja oko Mrkonjić-Grada, tako da na Rogoljima jedinice nisu ni naišle na otpor. Slabiji mjestimičan otpor dali su neki domobrani iz rovova oko grada, ali je većina njih odmah napustila položaje pa, ili se predala ili je pobegla. U 5 časova grad je bio potpuno očišćen. Brigade nisu imale gubitaka. Ranjena su 3 domobrana, a zarobljeno ih je oko 200. Zaplijenjeno je 6 puško-mitraljeza, 2 minobacača 81 mm, 1 protivtenkovski top, preko 50.000 puščanih metaka i drugog ratnog materijala. Prema neprijateljskim izvještajima, u napadu na Mrkonjić-Grad nestalo je 355 domobrana, a 123 su pobegla zajedno sa jednom grupom četnika ka s. Bočac. U tim

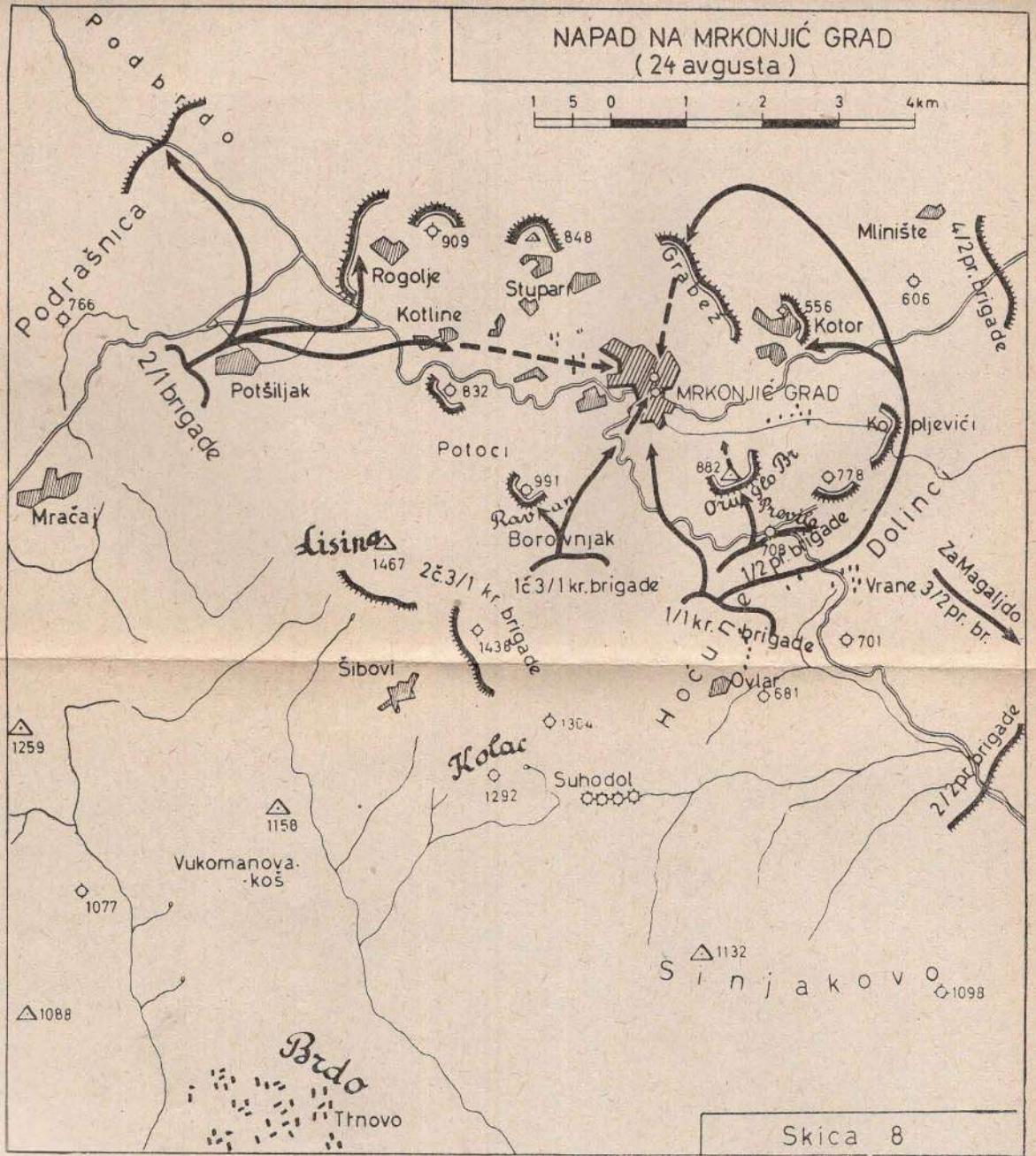
izvještajima se krivica za poraz na Mrkonjić-Gradu prebacuje na četnike koji nisu pružili otpor na prilazima gradu.¹²²

Gubitak Mrkonjić-Grada i prodor naših jačih snaga na ovaj teren gdje su već duže vrijeme, zahvaljujući četnicima, okupator i ustaše imali relativan mir, izazvao je snažnu reakciju neprijatelja. U Jajcu je nastala panika. Njegov garnizon tražio je hitno pojačanja. Ustaška grupa u rejону Kupres — Bugojno — D. Vakuf predviđala je skori gubitak i Jajca, ali nije imala snaga da ojača njegovu odbranu s obzirom na potrebu da se održi ovaj teren radi prodora ka Duvnu i Posušju, Livnu i Glamoču, sa čijim se gubitkom neprijatelj nije mogao nikako pomiriti. Zato je pukovnik Šimić obećao 25 avgusta da će ofanzivnim dejstvom oko Kupresa i pokušajem prodora preko Blagaja za Janj nastojati da rastereti Jajce i veže jače partizanske snage za sebe. Od neprijateljskih snaga

¹²² Izvještaj 3. kraj. NOP odreda od 15 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3538; naređenja Vrhovnog štaba od 16 VIII 3 KNOP, arhiv CK SKJ, reg. br. 2224; OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 35/4 i udarnoj grupi 1 kрајске i 2 prolet. brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 2225; naređenja Vrhovnog štaba od 17 VIII 5 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2248 i 10 herceg. brigadi, isto, reg. br. 2227; naređenje Vrhovnog štaba od 18 VIII 4 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2228; izvještaji udarne grupe 1 kraj. i 2 prolet. brigade i 4 prolet. brigade od 18 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3260 i 2645; naređenja Vrhovnog štaba od 19 VIII 1 prolet. brigadi, 3 kraj. part. odredu, 10 herceg. brigadi, 4 prolet. brigadi, udarnoj grupi 1 kraj., 2 i 4 prolet. brigadi i OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2236, 2235, 2233, 2212, 2230, 2234 i 2232; i 4 oper. zoni, AVII, k. 2, reg. br. 26/1; izvještaji 1 kraj. brigade i 5 kraj. part. odreda od 20 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3314 i 3546; naređenja Vrhovnog štaba od 21 VIII 3 prolet. brigadi, udarnoj grupi 1 kraj. i 2 prolet. brigade, 1 prolet. brigadi OŠBK, 2 četi bataljona »Vojin Zirojević« i 5 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2237, 2238, 2239, 2240, 2242 i 2244; izvještaji 3 kraj. part. odreda i OŠBK od 21 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3539 i 2877; naređenje OŠBK od 21 VIII 1 kraj. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3581; izvještaj udarne grupe 1 kraj. i 2 prolet. brigade od 24 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3261; izvještaj 1 kraj. brigade od 28 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3316; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2, pregled dnevnih događaja za 26 VIII, rađen u Glavnom stožeru domobranstva, AVII, k. 13, reg. br. 25/1-3; naređenje komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« od 21 VIII, AVII, reg. br. BH-V-9982.

NAPAD NA MRKONJIĆ GRAD
(24 avgusta)

1 5 0 1 2 3 4km

u Banjoj Luci očekivala se odlučujuća akcija. Međutim, ni u ovom garnizonu nije bilo snaga koje bi mogle brzo povratiti Mrkonjić Grad, odbaciti naše jedinice i uspostaviti vezu sa Jajcem. Ustaško-domobranske snage bile su slabe, a od njemačkih jedinica ovdje je bio štab 714 divizije sa slabijim dijelovima, jer su njene glavne snage bile još uvijek na Kozari i u garnizonima oko nje. Tako je štab ove divizije za akciju ka Mrkonjić-Gradu odredio ojačani 3 bataljon 721 pješadijskog puka, koji je kao borbeni grupa »Putlic« dobio zadatku da izvrši prodor drugom Banja Luka — Sitnica — Mrkonjić Grad — Jajce sa ciljem da se partizani odbace, ponovo uspostavi garnizon u Mrkonjić-Gradu i osigura veza sa Jajcem. Da bi obezbijedio brzinu dejstva bataljon je bio motorizovan i ojačan 1 tenkovskom četom iz njemačkog 202 tenkovskog bataljona. Pored toga, njegovo dejstvo imala je podržavati grupa od 10 aviona. Nijemci su svakako računali na punu podršku četnika koji bi aktivno dejstvovali lijevo i desno od druma na bokove naših snaga.

U toku 25 avgusta ova grupa je izbila bez borbe u visinu s. Bunarevi, nekoliko kilometara sjeverno od Sitnice, i tu naišla na organizovan otpor 2 krajiska brigade koja je u duhu direktive Operativnog štaba za Bosansku Krajinu već bila posjela ovaj drum u cilju obezbeđenja napada na Mrkonjić-Grad. Razvila se oštra borba. Neprijatelj je pokušao da položaje brigade probije tenkovima i snažnim dejstvom iz vazduha, ali mu ni to u toku 25-og nije uspjelo. Vatrom protivtenkovskih topova brigada je uništila 2, a oštetila 1 tenk, vatrom iz automatskih oruđa i pušaka oborila jedan avion, a spalila je i 2 kamiona. Pošto je naišao na snažan otpor, neprijatelj je iz Banje Luke 26 izjutra ojačao borbenu grupu »Putlic« sa dvije domobranske čete, jednom njemačkom pioničkom četom i jednom baterijom topova. Ovako ojačanim snagama neprijatelju je uspjelo da 26-og po podne prodre uz zнатне gubitke u Sitnicu. 2 krajiska brigada je ostala u neposrednom kontaktu s njim posijedajući sve položaje oko Sitnice.

Komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, koji je u međuvremenu stigao u Mrkonjić Grad i preuzeo komandu nad cijelom ovom grupom, donio je odluku da

napadom na Sitnicu razbije i odbaci ovu neprijateljsku grupu. U tu svrhu on je 1 krajiskoj brigadi izdao naređenje da noću 26/27 izvrši pokret pravcem s. Trijebovo i obuhvatom preko s. Lokvari i s. Dujakovci presječe vezu ove grupe sa Banjom Lukom, a potom da u toku 27-og zajedno sa 2 krajiskom brigadom izvrši napad na Sitnicu.

Međutim, neprijatelj je ocijenio ozbiljnost situacije u kojoj se našla ova njegova relativno slaba grupa pa je odlučio da je odmah povuče ka Banjoj Luci stim da napad produži tek pošto prikupi više snaga. 27-og je naglo otstupio, a 2 krajiska brigada produžila je za njim. Prva krajiska brigada je na svom maršu imala da očisti od četnika sela Dujakovci i Lokvari, gdje je bio njihov centar za cijelo područje planine Manjače. Brigada nije naišla na četnike, jer su oni blagovremeno pobjegli zajedno sa grupom »Putlic«, pa su i njene jedinice produžile na sjever.

Istovremeno je jedna neprijateljska kolona pokušala da iz Sanskog Mosta preko Vrhopolja izvrši proraz za Ključ. Međutim, i nju su dočekala na položajima kod Vrhopolja jedinice 6 krajiskog odreda¹²³ i odbacile natrag, nanijevši joj gubitke.

U toku 28 i 29 avgusta su 1 i 2 krajiska brigada produžile lagano nastupanje lijevo i desno od druma ka Banjoj Luci. One su nastojale da prođu kroz što veći broj sela kako bi narodu, koji je bio pod snažnim uticajem četničke propagande, objasnile stvarnu ulogu četnika i ciljeve naše borbe. U tu svrhu održavani su zborovi i konferencije po selima, a svakom borcu objašnjen je značaj djelovanja u ovom smislu.

Brigade su već 29-og izbile pred selo Kola i tu uhvatile borbeni kontakt sa neprijateljem. Grupa »Putlic« se bila zaustavila na Kolima sa zadatkom da ovdje dočeka pojačanja iz Banje Luke i obezbijedi prikupljanje četnika. Naime, »Glavni štab bosanskih četničkih odreda«, koji su poslije razbijanja 4 krajiskog odreda u srednjoj Bosni

¹²³ 6 krajiski odred formiran je odlukom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu poslije oslobođenja Ključa prvih dana avgusta na terenu Ključ — Ratkovo — Vrhopolje. U sastav odreda ušli su Ribnički bataljon, Manjački bataljon i jedan bataljon iz 5 krajiskog odreda.

osnovali četnički vođi Radić, Tešanović, Mišić i Marčetić, uputio je svoga načelnika štaba naredbom od 27 avgusta komandantu 714 divizije u Banjoj Luci sa zadatkom da mu ponudi saradnju u borbi protiv partizana koji prodiru ka tom gradu, što je ovaj odmah prihvatio. Prema neprijateljskim podacima, oni su stavili na raspolaganje sve svoje snage — ukupno 2.400 četnika. Po njemačkom planu ove snage trebalo je da se do 29-og prikupe oko Kadine Vode i na planini Manjači, kako bi djelovale na krilima njemačke grupe sa ciljem da vrše obuhvatne manevre protiv naših snaga.

Ali bez obzira na sve to, približavanje 1 i 2 kраjiške brigade izazvalo je, prema ustaško-domobranskim izvještajima, paniku u Banjoj Luci, pa je dolazak njemačkih jedinica za pojačanje djelovaо umirujuće. Već 29-og stigao je štab 661 artiljeriskog puka sa nekim potčinjenim jedinicama i dijelovi 202 oklopног puka.

Operativni štab za Bosansku Krajinu je odlučio da nastavi nastupanje na sjever i zauzme Kola. U tom smislu izdao je za 29-ti naređenje 1 i 2 kраjiškoj brigadi, a da bi osigurao njihovu pozadinu i omogućio što intenzivniji politički rad i uticaj na ovom terenu, naredio je štabu 2 proleterske brigade da svoja dva bataljona iz rejona Mrkonjić-Grada prebaci u sela Dujakovci i Lokvari. Trećoj sandžačkoj brigadi je naredio da u širem rejonu Mrkonjić-Grada radi na učvršćenju pozadine, da politički djeluje i prihvati one četnike koji su voljni da pristupe partizanima i da ih upućuje u jedinice 3 kраjiškog odreda. Trećem kраjiškom odredu naređeno je da vrši pritisak na Jajce u cilju ispitivanja organizacije odbrane i prikupljanja podataka o snazi garnizona. Svim jedinicama je pored toga naređeno da neprekidno ruše drumove koji vode iz Banje Luke i Jajca ka Mrkonjić-Gradu.

Komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu želio je da jednim snažnim udarom razbije neprijateljsku grupu koja se zadržala na Kolima i odbaci je u Banju Luku. Ali je razvoj događaja pokazao da neprijatelj nije odustajao od svoje namjere — prodora na jug, već je samo čekao ojačanja koja je trebalo dovući iz drugih rejona, pošto u Banjoj Luci nije za takvu akciju bilo dovoljno snaga. Prva i 2 kраjiška brigada su u toku 29-i

30-og naišle na snažan otpor neprijatelja, ojačanog jakim četničkim snagama iz Manjače i iz srednje Bosne.

Na ostalim pravcima se za ovo vrijeme situacija povoljno razvijala. Nastupanje talijanskih kolona sa juga ka Aržanu i Posušju zaustavljeno je 21 avgusta, a kolona koja je bila prodrla do Aržana povukla se na jug. Osamnaestom korpusu bilo je stalo samo da spriječi prodor dijelovima 1 proleterske brigade i IV operativne zone na Biokovo i da ih odbaci sa drumova koji su spajali Hercegovinu i Južnu Dalmaciju sa srednjom i Sjevernom Dalmacijom, a kojima su ove snage već bile ovladale. Poslije toga, 1 proleterska brigada je sa dijelovima IV operativne zone, 5 krajiškog odreda i 10 hercegovačkom brigadom zatvarala pravce koji od Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i Mostara izvode ka Livnu i Divnu. Ovo vrijeme, u kome nije bilo značajnijih događaja, dobro je došlo za rad na organizovanju vlasti na ovoj teritoriji, za podizanje ljetine i mobilizaciju boraca za nove partizanske jedinice, a posebno za formiranje dalmatinskih udarnih brigada na široj prostoriji Livna. Da bi obezbijedio efikasnije i neposrednije rukovođenje snagama koje su štitile ovu teritoriju i njihovo sadejstvo, Vrhovni štab je 22 avgusta povjerio komandu nad svim pomenutim jedinicama štabu 1 proleterske brigade.

Cetvrta crnogorska brigada, sa dijelovima 3 krajiškog odreda, raspoređena glavninom u rejonu Novo Selo — Blagaj, dejstvovala je aktivno ka Kupresu i drumu Kupres — Bugojno, obezbjeđujući žetvu i radeći na formiranju i jačanju mjesnih partizanskih jedinica. Ponekad je i neprijatelj iz Kupresa vršio ispade. Najsnažniji ispad izvršen je 28 avgusta u s. Vukovsko. Odbacivši slabije dijelove 4 brigade i Kupreškog bataljona, ustaše su popali nejveći dio ovog sela, pa se istog dana povukle u Kupres.

Dijelovi 3 krajiškog odreda su danonoćno izvodili diverzije na željezničkoj pruzi D. Vakuf — Jajce i vršili pritisak na Jajce.

Peta crnogorska brigada je težište svoje akcije postepeno pomjerala ka Travniku. Izvršila je uspješne akcije na šumsko preduzeće u s. Rastovu i s. Šebešić, koje

je radilo za Italiju, a vršila je pritisak i ka Bugojnu. Dio snaga prebacila je na teren između Bugojna, D. Vakufa i Travnika. Taj je dio uspješno radio na stvaranju mjesnog partizanskog bataljona sa centrom u selu Zijametu. Sa linije Bradina — Konjic — Rama neprijatelj nije ispoljavao nikakvu aktivnost, jer nije imao dovoljno snaga. Radovi na popravljanju onoga što je srušeno za vrijeme velike diverzije početkom jula užurbano su privođeni kraju, a talijanske jedinice iz Hercegovine pripremale su se da prema sporazumu sa Nijemcima i ustašama preuzmu osiguranje ove komunikacije od Bradine do Dubrovnika.

I u sjeverozapadnom i sjevernom dijelu Bosanske Krajine situacija je bila povoljna. Za obezbjedenje garnizona i komunikacija u dolinama Une i Sane i kontrolu Kozare i Prosare, gdje je neprijatelj na svaki način nastojao da održi pozicije osvojene u toku ofanzive na Kozaru u junu i julu 1942, ovdje su bili angažovani jači dijelovi domobranske 1 gorske i njemačke 714 divizije. Ali, ove su snage bile isuviše slabe da bi preduzele značajniju ofanzivnu akciju protiv slobodne teritorije koja je stvorena u Bosanskoj Krajini. Sve veća aktivnost u svim krajevima Hrvatske primorala je okupatora i kvislinge da razvlače svoje snage i preduzimaju dejstva na raznim sektorima u cilju ponovnog ovlađivanja ili osiguravanja značajnih komunikacija i rejona. Tako su se ovoga ljeta redjale ofanzivne akcije na Kordun i Baniju, Liku, Žumberak, Slavoniju, Srem, Zagorje. I ni u jednoj nije angažovano onoliko snaga koliko je trebalo i svaka od tih operacija završavala se neuspjehom. Tako se snažna grupa »Zapadna Bosna«, kojom je njemački general Štal izveo ofanzivu na Kozaru, postepeno raspršila na pojedine samostalne pukove, pa i bataljone, koji su bili angažovani na ugroženim otsjecima od rijeke Kupe pa sve do Fruške Gore.¹²⁴

¹²⁴ Naredjenja Vrhovnog štaba od 22 VIII 10 herc. brigadi, dvama bataljonima 4 prolet. brigade i 1 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2246 i 2247; izvještaji OŠBK od 26 i 27 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2878 i 2879; izvještaj 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu bez datuma, arhiv CK SKJ, reg. br. 3287, izvještaji 1 kraj. brigade, 4 oper. zone i 2 prolet. brigade

Situacija je, dakle, bila i dalje povoljna za dejstva naše glavne grupe oko Vrhovnog štaba i nije bilo ozbiljnije prepreke za produženje njene ofanzive. Zato je Vrhovni komandant donio odluku da glavninom snaga nastavi izvršenje svoga ofanzivnog plana — osvajanje Jajca i prodiranje ka Travniku radi izolovanja ustaša u rejonu Kupres — Bugojno — D. Vakuf i prodiranja na sjever kroz srednju Bosnu u cilju razbijanja četnika i ponovnog pokretanja oružanog ustanka u kraju između rijeka Vrbasa i Bosne.

Pored snažnih udaraca po okupatoru i kvislinzima, Vrhovni štab je izvršenjem svog plana želio da stvori što širu teritoriju iz više razloga. Prvo, time su se stvarali povoljni uslovi za prenošenje borbe na što veće područje i mobilizaciju novih snaga i, posebno, kada je riječ o terenu Mrkonjić-Grada, Jajca i srednje Bosne, za razbijanje četničkih bandi koje su se, oslanjajući se na okupatorsko-ustaške garnizone, učvrstile i pretstavljale osnovnu smetnju za svaki dalji razvoj oružanog ustanka i na ovom području. Drugo, poslije uspješnih operacija ka srednjoj Bosni stvoreni bi bili povoljni uslovi za prenošenje težišta dejstva u dolinu Une u cilju razbijanja tamošnjih neprijateljskih uporišta i neposrednog povezivanja slobodnih teritorija Bosne i Hrvatske, a time i povezivanja u ovom momentu najjačih partizanskih snaga u čitavoj zemlji. To bi već samo po sebi pretstavljalo snažan potstrek za još brži razvitak vojno-političkih prilika i u Hrvatskoj i u Sloveniji u korist Oslobodilačke borbe i Revolucije, a posebno bi tome doprinijelo neposredno povezivanje Vrhovnog štaba i CK SKJ sa zemaljskim štabovima i partiskim rukovodstvima Hrvatske i Slovenije. Treće, ovakvim proširenjem slobodne teritorije stvarano je potrebno vrijeme za obrazovanje što većeg broja bri-

---

od 28 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3316, 2940 i 3262; izvještaj OŠBK od 29 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2880; izvještaj 2 prolet. brigade od 30 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3263; izvještaj OŠBK od 30 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2881; izvještaj 4 prolet. brigade od 1 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3288; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 59, reg. br. 9/2, dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13, reg. br. 3, 8, 12, 15, 21/1.

gada baš u onim oblastima gdje su za to dotadašnjim uspješnim razvojem oružanog ustanka bili stvorenih veoma povoljni uslovi — u Bosanskoj Krajini, Baniji, Kordunu, Lici, Gorskom Kotaru i Dalmaciji, a i za učvršćenje već postojećih organa nove revolucionarne narodne vlasti i političkih organizacija na koje se ta vlast oslanjala i njihovu dalju izgradnju u cilju stvaranja jedinstvenog sistema vlasti sve do najviših organa. U ovakvoj situaciji drug Tito je, dakle, otkrio mogućnosti za neposredno ostvarenje svoje zamisli o stvaranju Narodnooslobodičke vojske i političkih organa Revolucije koji će predstavljati solidne temelje buduće državne organizacije nove Jugoslavije.

U duhu ovih zamisli održano je savjetovanje kod druga Tita u danima između 20 i 25 avgusta kome su prisustvovali rukovodioci iz Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Zajedničke operacije hrvatskih i bosanskih snaga predviđene su u dolini Une. Na sastanku je Vrhovni komandant postavio i zadatke za stvaranje udarnih brigada u svim krajevima gdje su za to razvojem partizanskih odreda stvorenii potrebni uslovi.¹²⁵

Poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada i sprečavanja neprijateljskog prodora iz Banje Luke, Vrhovni komandant je 30 avgusta izdao direktivu Operativnom štabu za Bosansku Krajinu za napad na Jajce. Pošto je iz izvještaja komandanta Operativnog štaba obaviješten da udarna grupa brigada, poslije odbacivanja neprijateljske kolone sa Sitnice ka Banjoj Luci, produžuje nastupanje ka Kolima i Kadinoj Vodi, Vrhovni komandant u ovoj direktivi upozorava da bi bilo pogrešno zadržati ove snage prema Banjoj Luci i Sanskom Mostu, jer bi se na taj način zaplele u frontalne borbe. On zahtjeva da se poslije uspješnog čišćenja prema Banjoj Luci i Sanskom Mostu ostave slabiji zastori i da se za to u prvom redu upotrijebe mjesne partizanske jedinice koje treba organizovati, a da se brigade što brže orijentišu ka Jajcu i da ga, poslije svestrano izvršenih priprema, zauzmu. U toj direktivi

¹²⁵ Pisanog dokumenta o ovom savjetovanju nemamo, ali se ove odluke spominju u pojedinim dokumentima Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu (arhiv CK SKJ, reg. br. 2882, 2237, 2242, 2254).

Vrhovni komandant obrazlaže značaj ove akcije: došli bismo do bogatog plijena u ratnom materijalu i fabrike u kojoj bismo mogli izrađivati municiju; dobili bismo slobodu manevra preko r. Vrbasa, a time i mogućnost za proširenje teritorije i otsijecanje neprijatelja u rejonu Bugojno — D. Vakuf — Kupres; prenošenjem dejstva ka Travniku razvukli bismo i vezali jače neprijateljske snage i onemogućili njihovu intervenciju ka slobodnoj teritoriji Livna. Kao neophodne pripreme za napad, u direktivi se ističe potreba presijecanja druma Jajce — Travnik i druma i željezničke pruge Jajce — D. Vakuf, kao i uništenja svih uporišta na ovim komunikacijama, a potom postavljanje zasjeda u cilju razbijanja pokušaja pružanja pomoći napadnutom Jajcu; zalede ka Sanskom Mostu i Banjoj Luci treba takođe osigurati i organizovati rušenje drumova koji otud izvode ka Jajcu. Na kraju se u direktivi iznosi mišljenje da bi za ovu operaciju bile dovoljne četiri brigade zajedno sa snagama 3 krajiskog odreda i da bi napad na grad trebalo izvesti najdalje do 10 septembra.

Petoj crnogorskoj brigadi, koja se nalazila na terenu Prozor — G. Vakuf, Vrhovni štab je izdao naređenje da sa svoja dva bataljona noću 5/6 septembra presječe drum i željezničku prugu D. Vakuf — Travnik negdje oko Komara i postavi zasjede ka Travniku, a ostala dva bataljona da iste noći vrše demonstrativni napad na Bugojno u cilju vezivanja njegovog garnizona.

Četvrtoj crnogorskoj brigadi je istovremeno naređeno da u vremenu od 3 — 6-og pojača pritisak na Kupres i drum Kupres — Bugojno radi vezivanja kupreškog garnizona za vrijeme napada na Jajce.

Prvoj proleterskoj i 10 hercegovačkoj brigadi, 5 krajiskom odredu i IV operativnoj zoni naređeno je da i dalje obezbjeđuju pravce koji od Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i Mostara izvode ka Livnu, Glamoču i Drvaru. Na ovoj teritoriji ovih dana se užurbano radilo na formiranju 1 dalmatinske i 4 krajiske brigade. Donoseći odluku za formiranje ovih brigada, Vrhovni komandant je imao za cilj da i na ovom terenu obrazuje jaču udarnu grupu, koju bi angažovao ka Bosanskom Grahovu i Kninu u cilju razbijanja četničke Dinarske divizije koja je djelovala na

ovom terenu u naslonu na talijanske garnizone a, u povoljnim uslovima, i za napad na talijanske garnizone u sadejstvu sa snagama Glavnog štaba Hrvatske.¹²⁶

Ali su događaji na pravcu Banja Luka — Sitnica uslovili odlaganje izvršenja ovog plana za izvjesno vrijeme, jer je neprijatelj ispoljio u narednim danima krajnju upornost da izvrši prodor na jug u cilju ovlađivanja Mrkonjić-Gradom, povezivanja sa Jajcem i odbacivanja naših snaga sa te prostorije. Zbog toga će se oštreti i danonoćne borbe na ovom pravcu produžiti sve do 20 septembra, kada je slomljen pokušaj prodora i neprijatelj primoran na odbranu.

3. — Borbe na pravcu Mrkonjić-Grad — Banja Luka

(Skica 9)

Poslije sređivanja svojih jedinica u rejonu Kadine Vode i prikupljanja četnika na lijevom krilu (sjeverne padine Manjače), neprijatelj je za 31 avgust planirao napad na jug. Ideja mu se sastojala u tome da četnici brzim prodorom grebenom Manjače izvrše manevar pravcem s. Lusići — Previja (k 1037) — Grčka Gradina (k 999) u bok našim jedinicama i da na taj način omoguće grupi »Putlic« prodor duž druma za Sitnicu. Ostale četničke snage imale su nastupati na jug preko s. Surjana i s. Trnjebova ka Mrkonjić-Gradu.

Napad je i otpočeo 31-og. Na položaju Grčka Gradina (k 999) — Kočića Glavica bili su dijelovi 2 krajiške brigade, u selima Lazići i Marčete bio je 1 bataljon 2 prolet. brigade, u selima Šehovci i Sladovići 3 bataljon ove brigade i u s. Surjanu Manjačka partizanska četa. Dijelovi 1 krajiške brigade bili su na liniji Kik (k 1089) — Česta Obarska (k 961).

¹²⁶ Naredenje Vrhovnog štaba od 30 VIII OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2249; izvještaj OŠBK od 31 VIII Vrhovnom štabu, isto reg. br. 2282; naredenjā Vrhovnog štaba od 1 IX 5 kraj. odredu, isto reg. br. 2250, 1, 4 i 5 prolet. brigadi i 4 oper. zoni od 2 IX, isto, reg. br. 2253, 2254, 2251 i 2459 i 1 prolet. brigadi od 3 IX, isto, reg. br. 2256.

Jake četničke snage su ovoga dana iznenadile 1 bataljon 2 proleterske brigade koji je u selima Lazići i Marčete prihvatio borbu i povlačio se ka s. Trijebovu. Četnici su ovoga dana skoro bez otpora izbili na liniju Previja (k 1037) — Rustina (k 915) — s. Lokvari. Na liniji s. Trijebovo — s. Surjan stabilizovala se situacija, a u toku 1 i 2 septembra zaustavljen je nastupanje četnika.

Grupa »Putlic« je na drumu u toku 31 avgusta i 1 i 2 septembra postigla neznatne uspjehe. Najjaču tačku — Grčku Gradinu (k 999) nije uspjela zauzeti. Tek 3-eg, pošto je ojačana iz Banje Luke pionirskom četom (bez 1 voda) i dijelovima čete za vezu 714 divizije, sa pola 2 baterije iz 661 artiljeriskog diviziona, 1 vodom 1 čete 202 oklopnog puka, grupa je poslije artiljeriske i avio-pri-preme prešla u 7.20 časova u odlučan napad težeći da u toku dana zauzme Sitnicu i visove južno od nje. Grčka Gradina je pala tek oko podne poslije žilavog otpora dijelova 2 krajiska brigade. Do kraja dana neprijatelj je uspio da ovlada linijom s. Bosančići — k 943 — k 764 — s. Dujakovci. Desni bok ove grupe, za koji se osobito pri-bojavala poslije otstupanja sa Sitnice, obezbjedivali su četnici, koji su se povezali sa neprijateljskim dijelovima kod Gomjenice.

Za ovo vrijeme 1 krajiska brigada nije ispoljila efi-kasno dejstvo jer je njen štab zorom 2 septembra bombardovan u s. Delijići i sav, izuzev zamjenika komandanta brigade, bio onesposobljen za rad. Nijemci su preko četnika bili obaviješteni o kući u kojoj je štab bio smješten i bombardovali su jednim svojim lakin bombarderom člano-vne i osoblje štaba dok je još spavalо. Komandant bri-gade Ivica Marušić-Ratko teško je ranjen, pa je uskoro i podlegao ranama. Zbog ovoga je protivnapad ove bri-gade koji je planiran za 2 septembar sa linije Česta Obarska (k 961) — Kik (k 1089) u dva pravca: ka s. Stričići i ka s. Lazići u cilju razbijanja četnika koji su ugrozili odbranu i na pravcu Sitnice i na pravcu Mrkonjić-Grada (sa pravca s. Surjan), otpao. Toga dana je zamjenik komandanta brigade ubacio dva bataljona 1 krajiska brigade od Trijebova ka Kiku (k 1089) da bi ojačao svoj 1 bata-ljon na ovom veoma ugroženom pravcu.

Za 4 septembar grupa »Putlic« ponovo je postavila kao dnevni cilj ovlađivanje Sitnicom i visovima južno od nje. Ali je za ovaj dan i komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu naredio 1 krajiškoj i 2 proleterskoj brigadi da preduzmu nastupanje preko Manjače i njenim istočnim padinama u cilju bočnog dejstva na drum Banja Luka—Sitnica, da bi se ugrozilo nastupanje grupe »Putlic« čija je nadmoćnost u avijaciji, tenkovima i artiljeriji, u dejstvima duž druma oko koga je zemljiste najvećim dijelom otkriveno, dolazila do znatnog izražaja.

Grupa »Putlic« je nastavila napad 4-og u 7.25 časova. Naše snage pružile su žilav otpor tako da neprijatelj nije ni u toku ovoga dana postigao ranije postavljeni cilj. Uveče se zaustavio na liniji k 781 — k 827 — k 1142. Na desnom krilu je štab 2 proleterske brigade ubacio u borbu i svoj 4 bataljon, pa je sa svoja 3 bataljona i Manjačkom četom izvršio energičan napad na četnike u s. Surjan, razbio ih i u toku dana ovladao linijom Pavlova Ravan (k 932) — s. Racune.

Ujutro 5-og nastavljene su žestoke borbe na prilazima Sitnice. Mjesto je prelazilo četiri puta iz ruku u ruke. Redali su se juriši i kontrajuriši. Blagodareći apsolutnom preimjučtu u avijaciji, tenkovima, artiljeriji, a i pješadiji, neprijatelj je uspio da predveče ovlada Sitnicom. Trebalo mu je, dakle, punih 7 dana da bi se približio Mrkonjić-Gradu samo za 15 km koliko iznosi od Sitnice do položaja oko Kadine Vode, sa kojih je krenuo 31-og. Ali je u ovim borbama slomljena napadna moć ove grupe i ona je bila nesposobna za dalja ofanzivna dejstva. Zato je sigurno da je vijest o razbijanju lijevog krila na kome su bili četnici, koja mu je stigla noću 5/6, bila komandantu grupe »Putlic« dobar izgovor za naglo povlačenje ka Kardinoj Vodi koje je uslijedilo 6 septembra.

Ujutro 5 septembra 2 proleterska brigada sa Manjačkom četom nastavila je nastupanje i ovoga dana izbila na sjeverne padine Manjače, ovladavši linijom Vranovina (k 667) — Gradina (k 502) — Peratovac (k 903) — Lunjevac (k 1034), sa koje je već u toku noći preduzela napad na Bojanica Vis (k 534) i Krnin (k 661), gdje su četnici pokušali da stabilizuju svoju odbranu. Čim su osjetili po-

dilaženje boraca 2 brigade, četnici su se razbjegali. U toku 6 i noću 6/7 brigada je produžila nastupanje. Jedan njen bataljon zauzeo je utvrđenu Klisinu, a 4 bataljon izbio je 6-og po podne na drum kod s. Cvjetići ometajući saobraćaj i vezu sa Banjom Lukom. Ali je glavnina grupe »Putlic«, koja se povlačila od Sitnice, brzo intervenisala prema ovom usamljenom pritisku dijelova 2 brigade i zaustavila njihov dalji prodor ka Kadinoj Vodi i Kolima.

Za ovo vrijeme je 1 krajiska brigada ovladala selima Lazići i Marčete, ali je njen nastupanje išlo isuviše sporo, što je omogućilo grupi »Putlic« da se bez ozbiljnih gubitaka povuče u toku 6-og ka Kadinoj Vodi i ovdje ponovo organizuje za odbranu. Tako ovaj dobro zamišljeni manevar nije donio rezultate koji su bili mogućni. I 2 krajiska brigada sa dijelovima Ribničkog bataljona iz 6 krajiskog odreda, zamorena u neprekidnim desetodnevnim danonoćnim borbama, sporo se kretala naprijed.

Sigurno je da bi jedan odlučan napad u toku 6 ili 7-og doveo do konačnog razbijanja neprijateljske grupe, ali su naše jedinice bile za takav pothvat isuviše zamorene i iscrpene, a drugim snagama komandant Operativnog štaba nije u ovom momentu raspolagao.

Neprijatelj je 7 septembra pojačao četnike sa po jednom njemačkom i domobranskom četom, pa je uz artiljerisku i aviopodršku izvršio protivnapad sa glavnim udarom pravcem Gajina Dol. — k 504. Čitav dan su vođene oštре borbe na liniji k 504 — Krnin (k 661). Protivjurišem 4 bataljona 2 proleterske brigade zaustavljen je napad i neprijatelj je odbačen na polazne položaje. Treći bataljon 2 proleterske brigade, koji je u toku dana izgubio k 504 i Bojanica Vis (k 534), povratio je ove položaje noćnim protivnapadom. Na taj način položaj je i na lijevom krilu bio stabilizovan.

U toku 8 septembra je odbrana 2 proleterske brigade ojačana sa dva bataljona 1 krajiske, stim što je 2 bataljon 1 krajiske smijenio na Lunjevcu 3 bataljon 2 proleterske, a 3 bataljon 1 krajiske zadržan je u rezervi u s. Busije.

Tako je i ovaj drugi pokušaj prodora iz Banje Luke za Mrkonjić-Grad propao i neprijatelj je bio primoran da se povuče i pređe u odbranu. Njegov odbranbeni raspored izgledao je sada ovako: osnovne snage bile su koncen-

trisane u Kolima i Kadinoj Vodi; Kadini Vodu je neprijatelj branio na utvrđenim položajima k 854, Šuplja Stijena (k 857), Pajtoš (k 857), s. Klisina (k 810), Šljeme (k 846), k 810, a Kola na utvrđenim položajima Vodički Vrh (k 868), Vujnovac (k 665), s. Cvjetići (k 552). Lijevo i desno su se na ove položaje naslanjali četnici frontom ka Vrbasu i Gomjenici.

Pred Operativni štab za Bosansku Krajinu postavilo se u ovom momentu pitanje da li je situacija na banjalučkom pravcu riješena povoljno i da li dozvoljava pregrupisavanje naših snaga u cilju napada na Jajce koji je trebalo izvršiti po planu Vrhovnog komandanta. Iz Vrhovnog štaba ukazivano je nekoliko puta na potrebu da se taj zadatak što prije izvrši ali je, takođe, uvjek podvlačeno da će on biti uspješno izvršen samo ako se situacija na pravcu Sitnica—Banja Luka stabilizuje. Ali, pošto je neprijatelj ispoljavao krajnju upornost pojačavajući grupu »Putlic«, to se nije moglo računati na uspješno zatvaranje ovog pravca slabijim snagama,

Vrhovni komandant je u nekoliko navrata ukazivao ovih dana komandantu Operativnog štaba na potrebu da se jednim odlučnim napadom zada neprijatelju što teži udarac i da se potom pred njim ostave slabiji dijelovi i mjesne partizanske snage iz sastava 6 kраjiškog odreda, koje će jačati prilivom novih boraca sa ovog terena, zahvaljujući uspješnim akcijama i političkom djelovanju brigada. Ali je 6 kраjiški odred bio isuviše slab za izvršenje ovog zadatka, pošto je ovdje mogao angažovati samo jedan svoj bataljon, a mobilizacija novih boraca na terenu Manače, Ratkova i okoline Mrkonjić-Grada tekla je sporo (uticaj četnika bio je prilično velik te se za kratko vrijeme boravka brigade i danonoćnih borbi nije moglo postići nešto značajnije u tom smislu). Sem toga, komandant Operativnog štaba je smatrao da neprijateljskoj grupi nije u dosadašnjim borbama zadan ozbiljniji udarac koji bi je prisilio na dužu pasivnost. To su bili razlozi koji su ga rukovodili da odloži napad na Jajce da bi koncentrišanim snagama izvršio napad na neprijatelja u Kadinoj Vodi i Kolima u cilju njegovog razbijanja i odbacivanja ka Banjoj Luci. 6 septembra, dok je neprijatelj panično otstupao sa Sitnice, komandant OŠ za Bosansku Krajinu

je ukazao Vrhovnom štabu na značaj ovoga pravca s obzirom na agresivnost neprijatelja i predložio mu da se na njega prebac i 4 crnogorska brigada, pa da se zatvori sa dvije brigade i mjesnim jedinicama, a ostalim snagama da se pristupi napadu na Jajce. Ali kada je ustanovio da se neprijatelj zadržao na Kadinoj Vodi i Kolima i da ispoljava krajnju upornost da ove položaje zadrži, prelazeći u toku 7 i 8 septembra u protivnapade, on se odlučio za napad.

U 21 čas je komandant OŠ za Bosansku Krajinu izdao zapovijest za opšti napad sa osnovnom idejom da se dijelom snaga razbije neprijatelj na liniji Vujnovac — s. Cvjetići i da se posjedne drum između Kola i Kadine Vode, a glavnim snagama da se istovremeno izvrši koncentričan napad na neprijatelja u Kadinoj Vodi gdje ga opkoliti i razbiti. U tom cilju postavljeni su i zadaci jedinicama.

Cetvrti bataljon 2 proleterske i jedan bataljon 1 kraljičke brigade imali su da sa Bojanica Visa (k 534) izvrše napad na s. Cvjetići, k 552 i Vujnovac, da posjednu ove tačke i ne dozvole kako bjekstvo neprijatelja iz Kadine Vode tako i pristizanje pojačanja iz Kola. Prva kraljička brigada sa dva bataljona imala je da napadne Kadinu Vodu sa linije Lunjevac (k 1034) — Palež, da zauzme Klisinu, Sljeme i k 810, a potom produži napad na s. Kadinu Vodu. Za 2 kraljičku brigadu predviđeno je da sa dva bataljona napadne preko Grčke Gradine (k 999) i Šuplje Stijene (k 857) i zauzme odbranbenu liniju na tom otsjeku, a potom da produži napad na Kadinu Vodu. Jedan njen bataljon određen je u rezervu u rejonu Kočića Glavice (k 880) na drumu. Jedan bataljon 2 proleterske brigade i Manjačka četa dobili su zadatak da razbiju neprijatelja na pravcu Bojanica Vis (k 534) — Viševac (k 329) i odbace ga preko potoka Rakovica. Napad je trebalo da počne u 23 časa 9 septembra.

Jedinice 1 kraljičke i 2 proleterske brigade izvršile su potpuno svoj zadatak. Neprijatelj je izbačen iz Kadine Vode, a naše snage izbile su pred Kola. Međutim, on se izvukao bez većih gubitaka jer jedinice 2 kraljičke brigade nisu bile izvršile do kraja svoj zadatak.

Poslije ovoga je komandant Operativnog štaba odlučio da glavninu snaga brzo izvuče i krene na Jajce. Odmah zatim naši dijelovi napustili su Kadinu Vodu. Još 7 septembra dobijena je saglasnost Vrhovnog komandanta za prebacivanje 4 crnogorske brigade u rejon Mrkonjić-Grada, pa je Operativni štab smatrao da sada ima dovoljno snaga i za zatvaranje pravca ka Banjoj Luci i za napad na Jajce. Ali Vrhovni štab je 9-og obavijestio Operativni štab da je jedna jača ustaška grupa, poslije žestokih borbi od 7 do 9 septembra, uspjela da izvrši prođor u Šujicu što još više ističe značaj što skorijeg napada na Jajce. Takođe se ističe da će ovaj prođor vjerovatno uticati na brzinu pokreta 4 crnogorske brigade iz rejona Kupresa za Mrkonjić Grad.

Međutim, događaji na banjalučkom pravcu pokazali su 11 septembra da ni ovoga puta nije bilo moguće skinuti otuda glavne snage i orijentisati ih ka Jajcu, jer je toga dana neprijatelj ponovo prešao u nastupanje sa Kola na jug.

Glavni stožer domobranstva i štab njemačke 714 divizije nisu bili odustali od namjeravanog prođora na jug jer nisu mogli dozvoliti da naše snage neposredno ugroze Banju Luku i ponovo prođuru na Kozaru, za čije su ovlađivanje uložili toliko napora. A 6 septembra, pošto je željeznički most, 6 km jugozapadno od Kostajnice, bio popravljen, svečano je puštena u saobraćaj i željeznička pruga Banja Luka—Sunja, koja je mjesecima bila u prekidu. Toga dana prošao je ovom prugom prvi voz natovaren rudom iz Ljubije za Njemačku. Nijemci su, dakle, bili spremni da se angažuju do krajnjih granica samo da osiguraju eksploraciju ovoga rudnika željeza koji je, kako piše njemački poslanik u NDH, »od najvećeg značaja za njemačku ratnu privredu«. Nijemci su držali i fabriku »Elektro-Bosna« u Jajcu, pa im je zato bilo stalo da održe i ovaj grad i spriječe napad naših snaga. Najzad, i ustaše i Nijemci htjeli su da na svaki način potisnu naše snage sa prostora između rijeka Sane i Vrbasa i iz rejona Mrkonjić-Grada, da bi ponovo ovaj teren predali četnicima i na taj način spriječili da partizani stvore na njemu svoje uporište. Nemajući snaga u

rezervi, oni su bili prinuđeni da ih skidaju sa drugih poprišta, a to je zahtijevalo vremena.

U cilju ojačanja snaga na ovom pravcu 8 septembra su upućene iz Banje Luke na Kadinu Vodu 2 sat 1 novacke bojne, 5 i pola sata domdo¹²⁷ bojne. A 10-og su po odluci Glavnog stožera domobranstva, stigle u Banju Luku 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga i odmah upućene na Kola. Od ovako ojačanih snaga formirana je istog dana grupa »Vedel« u kojoj su od njemačkih jedinica bili 3 bataljon 721 pješadijskog puka, 2 baterija 661 artiljerijskog diviziona, 714 pionirska četa i 1 četa tenkova iz 202 oklopnog puka, a od ustaško-domobranskih 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga, 1 novačka bojna, dijelovi domdo bojne i 1 polubaterija iz 8 topničkog sklopa. Komandu nad grupom preuzeo je njemački potpukovnik fon Vedel. Ovako formirana grupa brojala je preko 2.500 vojnika, što znači da je sama, bez četnika, imala brojno stanje kao 1 i 2 krajiska i 2 proleterska brigada.

Početak napada ove grupe planiran je za 11 septembar u 7.00 časova sa ciljem da se jakim lijevim krilom razbiju naše jedinice na sjevernim padinama Manjače i ovlada grebenom i istočnim padinama ove planine kako bi se na taj način omogućilo prodiranje drumom za Sitnicu i tako postigla sigurnost operacije. Neprijatelj je, dakle, poslije iskustva grupe »Putlic« koja je u dva navrata bila prinuđena na otstupanje radi uspješnog manevra naših snaga preko Manjače, shvatio da će prođor drumom i jače grupe uz podršku avijacije, tenkova i artiljerije, biti ponova kompromitovan ukoliko se pret-hodno ne obezbijedi njen lijevi bok. Zato su glavne snage grupisane za napad 11-og na lijevom krilu. Na pravcu Bojanica Vis (k 534), s. Racune, s. Surjan, četnici su ojačani sa dvije njemačke čete, a oba bataljona Petrinjskog zdruga imala su da nastupaju grebenom Manjače u zajednici sa četnicima. Ove snage bile su ojačane nekim manjim jedinicama, artiljerijom i podržavane avijacijom. Predviđeno je da drumom nastupa 3 bataljon 721 pješadijskog puka ojačan tenkovima i artiljerijom. Za 11-ti je kao dnevni zadatak određena linija s. Dobrnja—s. Krupa, tj. linija položaja 1 i 2 krajiske i 2 proleterske brigade.

¹²⁷ domdo — domobraska dobrovoljačka

Naše snage bile su 11-og izjutra iznenađene snažnim napadom neprijatelja, jer nisu imale podataka ni o njegovim namjerama niti o pristiglim ojačanjima. Operativni štab izdao je za 11-ti zapovijest za postepeno izvlačenje snaga sa ovog pravca u cilju njihovog prebacivanja ka Jajcu. U toku dana neprijatelj je dostigao liniju s. Han Sladojević—s. Busije—s. Čuburlović—s. Krupa.

Međutim, štab 1 krajiške brigade je za noć 11/12 naredio protivnapad u pravcu s. Han Sladojević i Busije. Udar Krajišnika bio je tako snažan da ga 2 bojna Petrinjskog zdruga nije mogla izdržati, već je bila rastrojena i u neredu se povukla ka Kolima. Prva krajiška brigada je ponovo zaposjela s. Busije. Druga proleterska brigada, koja se u toku dana povukla sa Krnina (k 661) i Bojanica Visa (k 534), takođe je noću izvršila protivnapad, koji je bio odbijen, pa se potom povukla na liniju Gradina (k 502)—Peratovac (k 903).

Zahvaljujući uspjehu noćnog protivnapada 1 krajiške brigade neprijatelj je bio primoran da se 12-og zadrži na dostignutim položajima radi sređivanja razbijene bojne i priprema za novi napad. Noću 12/13 naše jedinice izvele su ponovo niz manjih prepada, uz nemiravajući neprijatelja i nanoseći mu gubitke.

Grupa »Vedel« je prešla 13-og u 6 časova ponovo u napad. Osobito oštре borbe vođene su za Lunjevac (k 1034) i oko s. Busije. Neprijatelj je ovoga dana uspio da se uklini između 1 krajiške i 2 proleterske brigade i osvoji k 1036 i k 1032 na grebenu Manjače. Na kraju dana on je ovladao linijom s. Kadina Voda—Korito (k 790)—k 1036—k 1032—k 961—Rakovića Br.—(k 727). Druga proleterska brigada bila je, uslijed neprijateljskog prodora grebenom Manjače, primorana na povlačenje na liniju s. Prisjeka—Straža (k 799). Noću 13/14 naše jedinice su opet vršile protivnapade u cilju uzinemiravanja i nanošenja gubitaka neprijatelju.

Koristeći dubok prodor grebenom Manjače, neprijatelj je za 14-ti predvidio da njemačkim jedinicama koje su izbile u rejon s. Racune i na k 1032 izvrši manevar pravcem s. Lokvari da bi u sadejstvu sa snagama koje su nastupale sa Korita i Kadine Vode razbio i odbacio 1 krajišku brigadu i tako omogućio brz prodor ka Sitnici.

Nastavljujući prodor preko Manjače, 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga su oko podne izbjigale u rejon Paleža (1 km južnije od s. Lusići) i Razdolja (k 901). Ovdje ih je sačekala 1 krajiska brigada snažnim protivnapadom. Bojne su bile rastrojene i, zahvaćene panikom, pobjegle. Neprijateljski izvještaji bilježe da je u ovom sudaru nestalo 295 vojnika, 5 oficira, 5 puškomitraljeza i 11 teških mitraljeza i da je ranjeno 43 vojnika. Razbijene dijelove koji su bježali ka selu Lusići spasli su tenkovi od potpunog uništenja. Brigada je zarobila 120 vojnika i 3 oficira, većinom iz 2 bojne Petrinjskog zdruga i, sem pomenutih mitraljeza, zaplijenila je 131 pušku, 30.000 metaka i svu komoru, a sama je imala 5 ranjenih i 5 poginulih boraca.

Protivnapad 1 krajiske ponio je i bataljone 2 proleterske brigade, čiji je 3 bataljon već bio otstupio sa Straže i Prisjeke. U snažnom naletu bataljoni su razbili Nijemce i četnike. Ubijeno je 50 Nijemaca, a mnogi su se, ne želeći da padnu u zarobljeništvo, skočili u kanjon Vrbasa.

Prva krajiska brigada je u toku 15 septembra rasporedila jedan svoj bataljon, ojačan jednom četom, na položaje Prepljetnjak (k 1126), V. Greda, Bataruša, orijentisan ka drumu, a dva bataljona bez jedne čete krenula su na desno krilo da bi zajedno sa dijelovima 2 proleterske, koji su bili na Straži i u s. Prisjeci, izvršila udar na krajnje neprijateljsko lijevo krilo ukoliko pokuša da prođe na jug. Neprijatelj se zadržao na liniji Pajtoš (k 875)—s. Lusići—k 1093—Prepljetnjak (k 1126)—Krošnjarica (k 991)—Rakovića Br. (k 727) i odmah pristupio utvrđivanju, a komandant grupe je 15-og izvjestio da su ga potčinjene starještine upozorile da sa ovim snagama neće moći izdržati novi neprijateljski napad, jer mu nisu dorasle. Nijemci su na Manjači ojačali u toku 15-og položaje dovlačenjem četnika. Izvješten o ovoj situaciji, na položaje je 15-og stigao iz Glavnog stožera domobranstva general pješadije vitez Laks, da izvrši smotru jedinica i da se dogovori sa komandom 714 divizije o daljim mjerama.

Ali pritisak naših snaga nastavio se i 16 septembra. Toga dana je osobito značajan uspjeh postigao 2 bataljon 1 krajiske brigade, koji je u toku dana izvršio napad

na Prepljetnjak (k 1126) gdje je neprijatelj izvodio odbranbene rade i ponovo razbio ostatke 1 i 2 bojne Petrinjskog zdruga.

Zbog ovakve situacije neprijatelj je 16-og odlučio da grupu »Vedel« ponovo ojača sa još dva bataljona: 2 bojnom iz 3 gorskog zdruga i njemačkim bataljonom »Princ Ludvig fon Baden«, a sljedećeg dana naređeno je da se sa Mrakovice prebace u sastav ove grupe i dijelovi njemačkog 8 građevinskog bataljona.

Operativni štab za Bosansku Krajinu neprekidno nastoji da glavninu svoje grupe osloboди sa ovog fronta da bi mogao pristupiti napadu na Jajce koji neprekidno forsira Vrhovni štab u svojim dopisima. On skreće i pažnju da se po svaku cijenu izbjegne uplitanje u dugotrajne frontalne borbe ove naše tada najjače grupe. Borbe na ovom pravcu koje traju već oko 20 dana stvarno su poprimile takav karakter, što je jedinice strahovito iscrplo, a pretrpjeli su i znatne gubitke. Ali kako neprijatelj pokazuje krajnju upornost — u dva navrata je pretrpio neuspjeh i znatne gubitke i svakiput, ojačavan novim snagama, ponovo je prelazio u napad — to Operativnom štabu nije preostalo ništa drugo do da opet preduzme opšti napad u cilju razbijanja i odbacivanja neprijatelja.

Situacija za ovakav napad bila je sasvim povoljna, s obzirom na udarce koje su naše snage zadale grupi »Vedel« u dotadašnjim borbama, a napad je mogao da uslijedi prije nego što bi neprijatelj uspio da ojača ovu grupu novim snagama. A konačno je i 4 crnogorska brigada sa tri bataljona pristigla u rejon Mrkonjić-Grada, pošto su je noću 11/12 septembra smijenili dijelovi 3 krajiškog odreda u Novom Selu i Blagaju. Njen 2 bataljon je po naređenju Vrhovnog štaba od 8 septembra prebačen u rejon s. Jasenovi Potoci sa zadatkom da obezbijedi prostoriju s. Jasenovi Potoci—Mliništa od četničkih grupa koje su se ovdje zadržale i da djeluje politički u narodu. Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je 14-og naredenje 3 krajiškoj brigadi da izvrši manevr pravcem s. Vrhpolje—s. Bronzani Majdan da bi tu svojom pojavom skrenula pažnju neprijatelja i vezala za sebe dio njegovih snaga. U ovom momentu bila su to značajna preim秉stva.

Poslije opšteg napada koji je predviđao, komandant Operativnog štaba mogao je odmah preuzeti izvlačenje jake grupe od četiri brigade s tim da na ovom pravcu ostanu dvije brigade, bataljon 6 krajiškog odreda i Manjačka četa — snage koje će biti u stanju da zadrže eventualni prodor neprijatelja dok napad na Jajce ne bude završen.

Operativni štab je 17 septembra izdao zapovijest za opšti napad na neprijatelja na liniji Rakovića Br. (k 727) — Prepljetnjak (k 1126) — s. Lusići — Pajtoš (k 875) — Šuplja Stijena (k 857). Ideja napada bila je da se dvostrukim obuhvatnim manevrom slomi otpor neprijatelja, a njegove snage razbiju i odbace ka Banjoj Luci. Za napad su angažovane 1 i 2 krajiška, 2 proleterska, dva bataljona 3 sandžačke i dijelovi 4 crnogorske brigade i 6 kraj. odreda. U rezervi su zadržani dijelovi 2 krajiške i 4 crnogorske brigade.¹²⁸ Prva krajiška i 2 proleterska brigada sa dijelovima 4 crnogorske brigade, imale su da razbiju neprijateljsko lijevo krilo i energično prodiru na sjever ka Kolima, a 2 krajiška i dva bataljona 3 sandžačke da izvrše napad na desno krilo neprijatelja na liniji Pajtoš (k 875) — Šuplja Stijena (k 857), da ga razbiju i ovladaju Kadinom Vodom. Napad je bio predviđen za noć 17/18.

Pošto je noću pala jaka magla te su pokret i orijentacija bili veoma otežani, to je početak napada odložen za sjutradan. Kod neprijatelja nije bilo nikakvih izmjena. Njegove snage su, istina, uspjеле da u vremenu od 15 do 17-og izgrade dosta solidan odbranbeni sistem, ali predviđena pojačanja još nisu bila pristigla. Neprijatelj se na pomenutoj liniji utvrdio po sistemu otpornih tačaka.

Izjutra 18 septembra 1 krajiška brigada se, koristeći šumu i maglu, infiltrirala u rejону Razdolja (k 901) kroz neprijateljsku liniju, pri čemu su se neke njene jedinice provlačile kroz međuprostore široke često svega oko 100 m. Razvila se teška četveročasovna borba u kojoj su neprijatelju naneseni krupni gubici, a brigada je imala 5 poginulih i 8 ranjenih. Sa ovom brigadom dejstvovao je i jedan bataljon 4 crnogorske brigade koji je uspio da na svom pravcu razbijje jednu domobransku četu. Iako je brigada zauzela veliki broj neprijateljskih rovova, nepri-

¹²⁸ Zapovijest nije pronađena, pa su ideja i plan napada rekonstruisani iz izvještaja o toku napada.

jatelj je ipak sa pojedinih tačaka pružao vanredno žilav otpor. I 2 proleterska je vodila ogorčene borbe na svome pravcu, a osobito na Rakovića Br. (k 727), jer su Nijemci pružali veoma žilav otpor. Ali je u toku dana otpor ispred obje brigade bio slomljen i neprijatelj primoran na povlačenje. Dijelovi na lijevom krilu radili su dosta sporo tako da je neprijatelj, trpeći snažan pritisak na svom lijevom krilu i osjetivši manevar naših snaga zapadno od Kadine Vode, izdao zapovijest za povlačenje, kome se pristupilo rano 19 septembra. To je naše jedinice, osobito poslije žilavog otpora prošlog dana, iznenadilo, pa se neprijatelj uspio izvući na liniju Vodički Vrh (k 868)—Krinin (k 661)—Bojanica Vis (k 534) bez znatnijeg dodira. Tako je napustio i Kadinu Vodu. U toku dana na ovu liniju su pristigli iz Banje Luke i bataljoni predviđeni za ojačanje grupe »Vedel« — 2 bojna 3 gorskog zdruga, bataljon »Princ Ludvig fon Baden« i 6 četa 8 građevinskega bataljona (bez jednog voda) sa Mrakovice.

Noću 19/20 otpočela je smjena jedinica. Druga proleterska brigada smijenjena je u toku 20-og, a 1 krajiška do 12 časova 22-og. Njihove položaje preuzela je 3 sandžačka brigada i Manjačka četa. Istovremeno su dijelovi 6 krajiškog odreda i 3 krajiška brigada smijenili 2 krajišku i dijelove 4 crnogorske brigade. Sve četiri brigade su maršovali ka Jajcu, a Operativni štab za Bosansku Krajinu je pristupio pripremama za napad.

Poslije opštег napada od 18 i 19-og koji, i pored vanredno žilavog otpora, njegove trupe nisu mogle izdržati već su bile primorane na užurbano povlačenje sve do prihvatnih položaja ispred Kola, komandant 714 divizije ocijenio je da se situacija na čitavom njegovom području veoma pogoršala. Još 17-og on je izvijestio Glavni stožer domobranstva da se na prostoru oko rijeka Une i Sane i na pravcu Banje Luke osjeća pojačana partizanska aktivnost koja, po svemu izgleda, ima za cilj prodor na sjever, u kom slučaju raspoložive snage na ovom sektoru ne bi bile dovoljne za efikasno sprečavanje takvog prodora. Očigledno se general Štal — komandant zloglasne »Kampfgruppe Westbosnien«, koja je osjetila snagu partizanskog pokreta u ofanzivi na Kozaru, veoma uplašio, iako na pomenutom području nije imao baš suviše slabe

snage. Tu je bila raspoređena glavnina 714 i 1 gorske divizije, sa mnogobrojnim ustaškim jedinicama i raznim sitnjim dijelovima — dakle, snaga bar 3—4 puta brojno jača od grupe naših brigada koja je vodila borbu na pravcu Sitnica—Banja Luka. Komandanta 714 divizije još je više zabrinuo izvještaj koji je primio s fronta 19 septembra, u kome je rečeno da se glavnina partizanskih snaga ispred grupe »Vedel« pregrupisava ka desnom krilu sigurno u namjeri da joj udari u bok i pozadinu. Naime, pokret 3 krajiške brigade ka Bronzanom Majdanu u toku 17 i 18-og izazvao je neočekivanu zabunu kod neprijatelja. Vijesti o pregrupaciji naših snaga i pokret 3 krajiške ka Bronzanom Majdanu, u situaciji kada se 2 krajiški odred iz Podgrmeča upravo bio ponovo prebacio na Kozaru i već tamo otpočeo sa akcijama, još su više uz nemirile neprijatelja. Zbog toga je u Prijedoru užurbano formirana borbena grupa »Kalvajt«, sastava 2 bataljon 721 pješadijskog puka ojačan sa dvije čete domobrana, i hitno upućena u Bronzani Majdan da se poveže sa snagama garnizona u Sanskom Mostu i na Kolima i da u sadejstvu s njima spriječi prođor partizana na sjever. Grupa je u određeno mjesto stigla 22 septembra. Zahvaljujući ovakvoj procjeni situacije neprijatelj će se na čitavoj ovoj liniji držati pasivno, iščekujući naše napade. Tako je stvoreno dovoljno vremena da naše glavne snage izvrše napad na Jajce. Ustvari, one su to vrijeme obezbijedile svojom upornošću u danonoćnim borbama na banjalučkom pravcu, natjeravši neprijatelja na pasivnost i opreznost koja je uslijedila više kao posljedica straha nego stvarne situacije na ovom pravcu.¹²⁹

¹²⁹ Izvještaji 2 i 4 prolet. brigade od 1 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3265 i 3288; naređenje Vrhovnog štaba od 2 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 38/4 i izvještaji 1 kraj. brigade od 2 IX OŠBK, isto, k. 787, reg. br. 17/2 i 18/2; izvještaji 6 kraj. part. odreda od 3 IX OŠBK, Zbornik IV/7, dok. br. 6; naređenje Vrhovnog štaba od 4 IX OŠBK, isto, k. 2, reg. br. 39/4; izvještaji OŠBK od 4 i 6 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2883, 2884; petnaestodnevni izvještaj 2 kraj. brigade od 5 IX OŠBK, Zbornik IV/7, dok. br. 12; naređenje Vrhovnog štaba od 7 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 40/4; izvještaj OŠBK od 7 IX Vrhovnom štabu, isto, k. 4, reg. br. 14/1; naređenje OŠBK od 8 IX 1 i 2 kraj. i 2 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3587; naređenje Vrhovnog štaba od 8 IX 4 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ,

BORBE NA PRAVCU MRKONJIĆ GRAD-BANJA LUKA
(31 avgusta do 20 septembra)

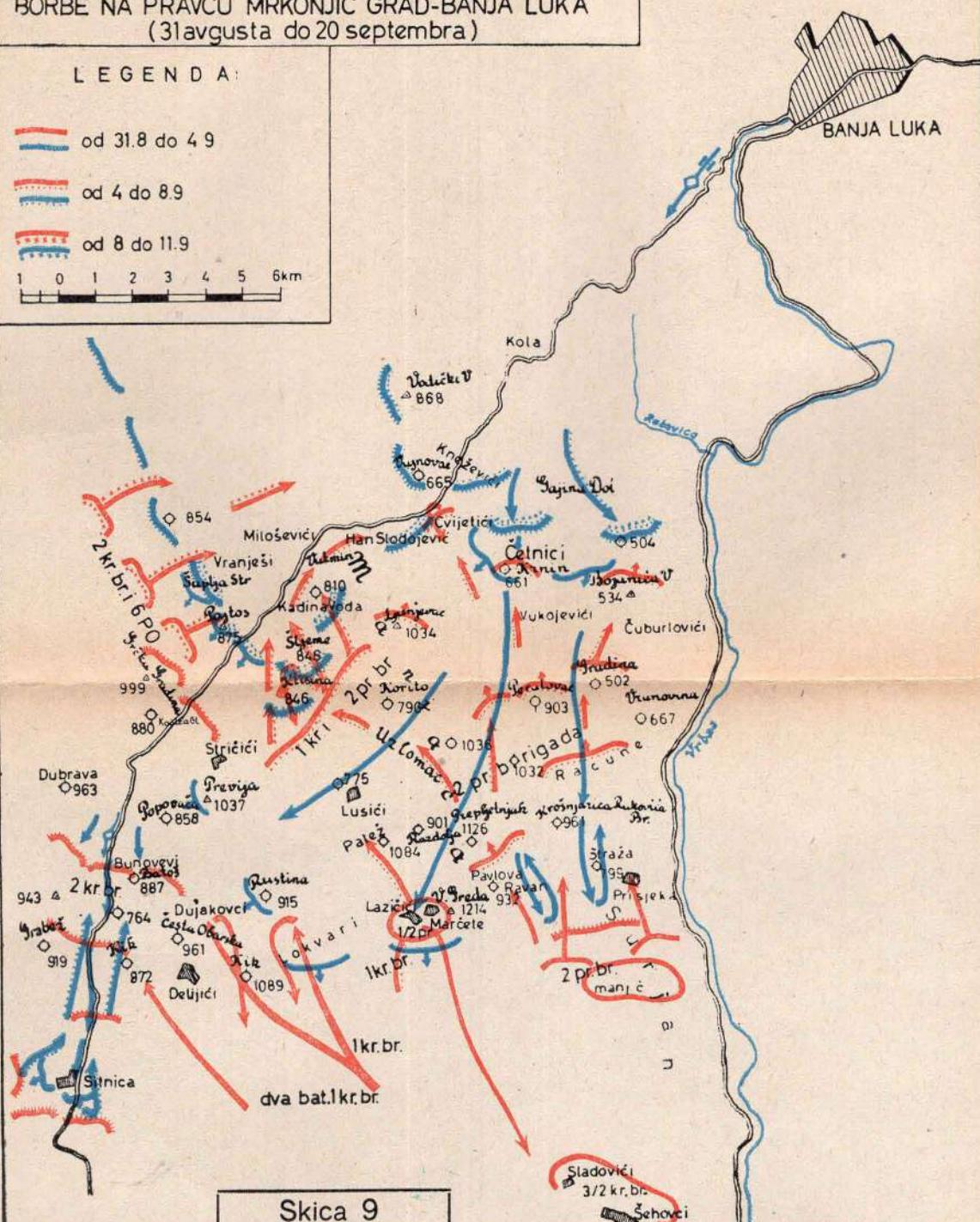
LEGENDA:

od 31.8 do 4.9

od 4 do 8.9

od 8 do 11.9

1 0 1 2 3 4 5 6 km

4. — OsVRT na taktiku brigada u napadu i odbrani

Poslije izloženih dejstava proleterskih i udarnih brigada i, osobito, poslije ovih višednevnih borbi na banjalučkom pravcu, možemo uočiti i istaći neke osnovne karakteristike metoda dejstava tih novih jedinica, jer ćemo na taj način već od samog početka sagledati temelje jedne u mnogočemu specifične ratne vještine, koja će se kasnije, stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske, razviti i usavršiti.

U borbama na banjalučkom pravcu, koje su trajale bez prekida od 25 avgusta do 20 septembra, naše brigade su pokazale visoku borbenu vrijednost. Mijenjajući nekoliko puta ulogu napadača i branioca, one su ispoljile

reg. br. 2263; izvještaj OŠBK od 8 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2577; izvještaj 4 prolet. brigade od 9 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3290; naređenje Vrhovnog štaba od 9 IX OŠBK i 4 prolet. brigadi od 10 IX, AVII, k. 2, reg. br. 42/4 i 43/4 i arhiv CK SKJ, reg. br. 2464; izvještaji OŠBK od 10 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2885 i 2886; naredjenja Vrhovnog štaba OŠBK, 4 prolet. brigadi i 2 bat. 4 prolet. brigade od 11 IX, AVII, k. 2, reg. br. 44/4, arhiv CK SKJ, reg. br. 2278 i 2275; izvještaj 4 prolet. brigade od 11 IX Vrhovnom štabu, Zbornik IV/2, dok. br. 27; naređenje Vrhovnog štaba od 12 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 22/2; izvještaj OŠBK Vrhovnom štabu od 12 IX, arhiv CK SKJ, reg. br. 2887; naređenje Vrhovnog štaba od 15 IX 2 bat. 4 prolet. brigade, isto, reg. br. 2292; izvještaji 1 kraj. brigade od 14 i 15 IX OŠBK, AVII, k. 787, reg. br. 14/2 i 15/2 i Zbornik IV/7, dok. br. 37; izvještaj OŠBK od 15 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2889; naređenje Vrhovnog štaba od 16 IX OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2294; izvještaji OŠBK od 17, 20, 22 IX, Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2890, 2891, 2894; pismo načelnika štaba 2 prolet. brigade od 18 IX S. Žujoviću, isto, reg. br. 2647; izvještaj 3 prolet. brigade od 23 IX OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 10/1; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za avgust, AVII, k. 13, reg. br. 25/1—3, 26/1—4, 26/1—12, 27/1—9, 29/1—4, 29/1—14, 31/1—3, i za septembra, AVII, k. 13-A, reg. br. od 1 do 24/1; bojna relacija 2 domobranskog zbora za septembar, Zbornik IV/7, dok. br. 201; naređenje komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« od 21 VIII, AVII, reg. br. BH-V-9982; naređenje Komande bosanskih četnika od 27 VIII načelniku štaba i pismo Banjalučkog domobranskog zdruga od 27 VIII štabu bosanskih četnika, AVII, reg. br. BH-X-533; pismo komandanta bosanskih četnika od 31 VIII Glavnom štabu bosanskih četnika, AVII, reg. br. BH-X-535; pismo njemačkog poslanika u NDH njemačkom generalu u Zagrebu od 3 maja 1942 godine o privrednom značaju rudnika kod Prijedora za Njemačku, AVII, mikrofilm L. — N7 — 301598.

sposobnost i za izvođenje uporne odbrane i za organizaciju i brzi prelazak u energične napade. Karakter i visinu borbene vrijednosti ovih brigada moguće je pravilno ocijeniti samo ako se podje od stvarnog odnosa snaga na bojištu. Poslije ojačavanja grupe »Putlic« 3. septembra odnos u broju boraca svakako je išao u korist neprijatelja. Prva i 2 krajiska i 2 proleterska brigada (bez svog 2 bataljona), ojačane sa tri čete 6 krajiskog odreda, imale su ukupno oko 2.500 boraca. Grupa »Putlic« imala je bez četnika ukupno oko 1.300 vojnika, a sa njima taj je broj, iako nije bilo moguće ustanoviti njihovo tačno brojno stanje, prelazio svakako cifru od 2.500, jer se u njemačkim dokumentima govori o 2.400, a u četničkim oko 2.000 četnika koji su 31 avgusta preduzeli napad na jug. Odnos snaga u svemu drugom išao je neuporedivo u korist neprijatelja: on je raspolagao sa 8 brdskih topova i haubica, sa 10 tenkova i 10 aviona, a naše jedinice imale su svega 2 protivtenkovska topa, sa veoma malim količinama granata. Stanje municije išlo je takođe neuporedivo u korist neprijatelja. Od 11. septembra, kada je grupa »Putlic« ojačana sa dva bataljona Petrinjskog zdruga, ovaj odnos se još više pomjerio u njegovu korist, jer su naše snage ostale iste sem što je 13.-og 2 proleterska brigada ubacila u borbu i svoj 2 bataljon, koji je imao oko 150 boraca.

Pored daleko povoljnijeg snabdijevanja hranom i materijalom, zbrinjavanja ranjenika itd., treba ponovo istaći preim秉stva neprijatelja u organizaciji službe veze. Dok se on koristio savremenim, brzim sredstvima, naše jedinice su vezu održavale isključivo pomoću kurira — pješaka i konjanika, čija je sporost na ovako širokom i ispre-sijecanom terenu često bila razlog što se na vrijeme nije moglo reagirati, što su pojedine mjere zakašnjavale i bile suprotne novostvorenoj situaciji, koja se i inače brzo mijenjala, što se u odlučnim momentima nije moglo ostvariti puno sadejstvo svih snaga itd. Slaba veza je, naprimjer, bila razlog što se onaj uspjeh 2 proleterske brigade na desnom krilu u vremenu od 4—6. septembra nije bolje iskoristio, kao i uspjeh 1 krajiske 14.-og itd.

Razumije se da bi pri takvom odnosu snaga prihvatanje nametnute borbe, koja bi poprimila oblike tipičnog

frontalnog dejstva, imalo za naše snage sasvim negativne posljedice. One bi bile u veoma neravnopravnom položaju, pošto neprijateljska preim秉stva u tenkovima, avijaciji i artiljeriji nisu imale čime parirati, a, što je još gore, u takvim dejstvima bi se nedostatak municije veoma brzo ispoljio. Zato je prirodno što su naše jedinice primjenjivale takve operativne i taktičke postupke u kojima je bilo moguće do najvećeg stepena paralisati neprijateljska preim秉stva u broju, a pogotovo u tehnički i istovremeno svoja što više iskoristiti. Preim秉stva naših jedinica ogledala su se prije svega u visokim moralnim kvalitetima, a zatim u velikom iskustvu i vještini vodenja dejstava koja su bazirala na partizanskoj taktici, a koja su u uslovima krupnijih i višednevnih bojeva dobijala novi sadržaj. Visoki moralni kvaliteti naših jedinica ogledali su se na prvom mjestu u činjenici da je svaki borac i starješina pošao dobrovoljno u borbu naoružan sviješću o tome da je to jedino ispravan i mogućan put za njega, pa je zato svaki ulagao sve da se postavljeni zadatak izvrši, ispoljavajući pri tome upornost, samoinicijativu, pregalaštvo i heroizam — osobine koje su u odlučujućim momentima uvijek jasno isticale njihova preim秉stva nad neprijateljem. Taktički i operativni postupci, izgrađeni na takvim moralnim kvalitetima i iskustvima stečenim kroz partizanska dejstva, nosili su u sebi niz osobenosti, koje su davale svoj pečat bojevima u cjelini. Neke osnovne, koji su došli do izražaja u ovim 25-dnevnim borbama, ovdje ćemo posebno istaći, jer ćemo time ustvari ukazati na neke osnovne odlike metoda ratovanja koji su izgrađivale i primjenjivale jedinice naše vojske stvarane iz ustačkih partizanskih odreda.

Da počnemo sa odbranom. Vidjeli smo da je Vrhovni komandant u nekoliko navrata upozoravao Operativni štab da ne smije dozvoliti da se na banjalučkom pravcu naše jedinice upletu u duge i iscrpljujuće frontalne borbe. Ovakav stav Vrhovnog komandanta proizilazio je iz opšte koncepcije o metodu dejstava naše vojske u ovoj fazi rata koju je na prvom mjestu karakterisala činjenica da se naše snage, što se opšteg odnosa tiče, još ni izbliza nisu mogle upoređivati ni brojem, a pogotovo ne u tehničkom pogledu sa neprijateljem. To je proizilazilo iz opšteg

odnosa snaga fašističke osovine i antihitlerovske koalicije u ovoj fazi rata. Još je trebalo dugo vremena i mnogo napora da se u tom pogledu postigne prekretnica. Okupator je u takvim uslovima uvijek mogao postići nadmoćnost ako bi mu naše jedinice svojim metodom dejstava isle na ruku, tj. ako bi mu omogućavale da koncentriše jake snage protiv naših dijelova na određenim rejonima ili pravcima kakvih je pojava bilo u ranijoj fazi, kada su dejstvovali krupni ustanički odredi organizovani na teritorijalnim principima i vezani za svoje oslobođene rejone. Tipični primjeri za to, kao što smo ranije vidjeli, bila je Prva neprijateljska ofanziva u Srbiji, zatim poznati kolašinski front u Crnoj Gori, pa ofanziva na Kozaru u kojoj je 2 krajiški odred prihvatio nametnutu frontalnu borbu itd. Trebalo je, prema tome, usvojiti metod dejstava koji onemogućava neprijatelju da koncentriše znatno nadmoćnije snage u borbi protiv naših jedinica. Moralo se, dakle, raditi tako da naše snage svojim neprekidnim ofanzivnim dejstvima u svim pravcima i brzo i tajno izvedenim grupisanjem zadaju udarce neprijatelju čas u jednom čas u drugom rejonu i da ga na taj način primoraju da baca svoje dijelove s jednog pravca na drugi, da ih razvlači i da se, jednom riječju, ponaša onako kako mu protivnik diktira. Otud formiranje brigada nije značilo otstupanje od partizanske taktike, jer ono nije došlo u momentu kada je već postignuta prekretnica u opštem odnosu snaga da bi se ušlo u fazu odlučujućih bitaka za uništenje okupatora i kvislinga, već obrnuto — u momentu kada je, u uslovima masovnog oružanog ustanka, trebalo pronaći novu organizacionu formu koja će omogućiti i dalje primjenu partizanske taktike. Zasnivajući dejstva ovih krupnih pokretnih jedinica — brigada — na osnovnim načelima partizanske taktike, naša vojska je izgradila takav način ratovanja kome se neprijatelj, bez obzara na onakav odnos snaga, nije mogao efikasno suprotstaviti.

Na takvoj koncepciji je razvijano i naše shvatanje o odbrani. Napustili smo iluziju o tome da možemo održati slobodnu teritoriju organizovanjem fronta na njenoj ivici i blokada oko pojedinih jako utvrđenih i posjednutih gradova i rejona. Postalo je sasvim jasno da se time ide

na ruku neprijatelju: partizanske snage ostale bi pasivne, a neprijatelju bi se dalo vremena i mogućnosti da se koncentriše, da preuzme inicijativu, razbije naše frontove i ponovo okupira slobodnu teritoriju. Načelno je, dakle, trebalo izbjegavati odbranu ali je bilo i elemenata koji su je ponekad uslovljavali. Kao primjer treba napomenuti rad onih dijelova koji obezbeđuju neko ofanzivno dejstvo glavnih snaga. Mi smo već spomenuli neke takve primjere, a jedan su i opisana dejstva na banjalučkom pravcu.

Ako želimo ovo pitanje postaviti načelno, onda moramo poći od vojnopolitičkih ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, koji su proizilazili iz linije KPJ. Mi smo pošli u ustanak za puno nacionalno i socijalno oslobođenje. Postizanje toga cilja prepostavljaljeno je postojanje armije i razvijanje svenarodnog rata, jer partizanskim odredima takav cilj nije, razumije se, moguće postići. To je opet prepostavljaljeno postojanje organizovane pozadine, tj. države. Drugim riječima, mi smo morali stvarati svoja uporišta oslobađanjem teritorije i njenim vojnim i političkim organizovanjem — od organa nove vlasti, koju smo stvarali, pa preko vojnoteritorijalnih organa do vojnih bolnica i magacina. A jednom stvoreno uporište nije bez velike potrebe bilo oportuno napuštati, jer je to nosilo sobom i neželjene posljedice — od okupatorskog terora, preko političke stagnacije do problema vojnih bolnica. Pa ni na banjalučkom pravcu nije se radilo samo o stvaranju uslova za napad na Jajce, već i o potrebi da se učvrstimo na novooslobođenoj teritoriji i u vojnom i u političkom pogledu. Ali i ovdje su se stvari postavljale u duhu pomenute osnovne koncepcije, tj. slobodnu teritoriju načelno ne treba braniti »odbranom« već ofanzivno, prenoseći dejstva glavnih svojih snaga dalje — na druge teritorije, u sve pravce, da bismo na taj način primorali neprijatelja da brani ono što još drži, a ne da se koncentriše i napada ono što je naše.

Međutim, i onda kada su neke jedinice prelazile u odbranu, način organizovanja i izvođenja te odbrane imao je sasvim posebne odlike. Razumije se da je pri onakovom odnosu snaga organizovanje odbrane po pojasevima i položajima, da bi se njena žilavost i upornost izrazile u

sistemu fortifikaciske organizacije i sistemu vatre i prepreka, u organizaciji protivtenkovske, protivvazdušne i protivartiljeriske odbrane, u njenoj dubini, u drugim ešelonima i rezervama i u kombinovanju žilavog otpora iz rovova sa aktivnim dejstvima iz dubine, nije uopšte moglo doći u obzir, jer bismo na taj način omogućili neprijatelju da ispolji sva svoja preimucestva. Uostalom, mi ne samo što nismo imali mogućnosti za organizovanje takve odbrane, nego nismo nikada ni težili za njom, pa čak ni onda kada su partizanski odredi primali nametnute borbe i branili svoje teritorije. Naš rukovodeći kadar izgrađivao se na iskustvu partizanskog ratovanja. On je u jednogodišnjoj borbi već postao majstor u primjeni partizanske taktike. A tako su vaspitavani i borci. Partizan nije podnosio rov. On se samo za momenat sklanjao u prirodni zaklon da bi donio odluku da li će se povući ili preći u odlučan juriš. A takav zaklon bio mu je dovoljan i onda kada je neprijatelja čekao u zasjedi. Osnovno je, dakle, istaći dva faktora — prvi, da su naše jedinice zasnivale svoju odbranu na načelima partizanske taktike i, drugo, da su stalno težile da se uloge branioca što prije otarase — bilo da se pred moćnjim neprijateljem izvuku iz borbe, bilo da pređu na aktivna dejstva.

Kada su prelazile u odbranu, naše jedinice su cilj te odbrane — da se neprijatelju nanesu gubici i da se on primora na obustavljanje napada — postizavale najčešće primjenjujući sljedeće:

Prvo, za odbranu su birani dominantni položaji, njihovo posijedanje vršeno je tajno, a prihvaćan je takav borbeni poredak koji je obezbjeđivao prelaz u protivnapad. Takav postupak imao je u sebi sve osnovne odlike zasjede. To je i razumljivo: trebalo je iznenaditi napadača, pustiti njegovu pješadiju na blisko otstojanje, dočekati je snažnim vatrenim udarom i, prema uslovima, preći u juriš u cilju njenog uništenja ili razbijanja. To je bio razlog što su naše jedinice veoma često mijenjale položaj. Time su ponovo postizale iznenadenje, nanosile neprijatelju gubitke, rastrojavale njegov napadni poredak i nagonile ga da stane, da se sređuje i ponovo vrši pripremu.

Drugo, iznenadivši neprijatelja u prvom dodiru, naše jedinice su obično poslije snažnog vatrenog udara prelazile u protivnapad, koji se odlikovao brzim i energičnim dejstvom, udarom na slaba mjesta neprijateljevog rasporeda — bokove ili pozadinu, sa težnjom da se on opkoli i razbije. U ovakve protivnapade prelazio je čitav borbeni poredak jedinice, koji je ustvari i postrojavan tako da omogući što lakši i povoljniji prelaz na aktivno dejstvo. Pošto su se borbe vodile obično na širokom frontu, a rješenja se tražila na pojedinim pravcima, to su naše jedinice, zasnivajući upornost svoje odbrane na kombinovanju iznenadnih vatrenih udara sa prelaskom u protivnapade, obično postrojavale svoj borbeni poredak u liniju, postavljajući pojedine njegove dijelove zavisno od predviđene ideje za protivnapad. Zato su i rezerve bile slabije ili ih veoma često nije ni bilo.

Treće, u toku izvođenja odbrane aktivna dejstva noću imala su najširu primjenu. Noć je u najvećem stepenu paralisala tehnička preim秉tva neprijatelja i isticala preim秉tva naših jedinica, kvalitete naših boraca i rukovodilaca — vještinu u izvođenju snažnih i iznenadnih noćnih juriša i bliske noćne borbe u kojoj je pobjeđivala snažljivost i ostali kvaliteti vojnika — bombaša i strelca. Karakter i cilj noćnih protivnapada bio je dvojak: ili su jedinice manjih odjeljenja vršile prepade na pojedine dijelove neprijatelja, ponavljajući ih u toku iste noći u cilju uz nemiravanja, iscrpljivanja i nanošenja gubitaka, ili su prelazile u odlučne protivnapade u cilju njegovog razbijanja. Svrha takvih protivnapada bila je da se neprijatelj onesposobi za produženje napada idućeg dana.

Cetvrti, u izvođenju odbrane i osobito u izvođenju protivnapada, reljefno se isticala samoinicijativa svih starješina. To je bila jedna od najznačajnijih njihovih odlika i ono što ih je, osobito u uslovima ovakvog rativanja, visoko izdiglo iznad starješina neprijateljskih trupa. Radilo se, ustvari, o dva sasvim različita shvatanja rata, o dvije oprečne koncepcije — jednoj, zasnovanoj na taktici partizanskog rata i drugoj, zasnovanoj na taktici frontalnog rata. Sve ono što je za prvu bilo normalno, načelno i regularno, za drugu je bilo izuzetno, neuobičajeno i neregularno. Od toga koja će strana uspjeti da

protivniku nametne svoj metod vođenja dejstava i svoje koncepcije, zavisilo je hoće li doći do izražaja kvaliteti, shvatanja i način rukovođenja jednih ili drugih starješina. Kao što smo vidjeli, naše brigade su tu odnijele pobjedu. One su naturale neprijatelju svoj način dejstava i u strategiskim i u operativno-taktičkim razmjerama, pa su time obezbijedile da kvaliteti njihovih starješina dođu do izražaja. Kada se u izučavanju pojedinih bitaka i bojeva iz istorije nađe na primjere korisne samoinicijative komandanta brigade, puka, bataljona ili komandira čete, onda se oni posebno obrađuju i ističu, i to često kao nešto što je takve starješine visoko izdiglo iznad svih drugih i učinilo ih junacima bitke ili boja. To je, izgleda, prirodno za takozvano »regularno«, frontalno ratovanje, u kome pojedine jedinice, kao dio cjeline koja pretstavlja složen i jedinstven mehanizam, dejstvuju po unaprijed izrađenim planovima, koji su tako sastavljeni da njihovo remećenje od strane pojedinih dijelova pretstavlja krupan rizik. Za partizanski rat i, pogotovo, za rat armije koja se rađala u procesu partizanskog ratovanja i stvarala svoj specifičan metod dejstava, samoinicijativa starješina svih stepena bila je jedno od osnovnih načela i pravila i, kao takva, normalna i opšta pojava u izvođenju operacija i bojeva. U odbrani, koja se odlikovala onim što je gore rečeno, slobodno se može reći da je takva osobina naših starješina bila rješavajuća.

Prema tome, osnovno obilježje odbranbenih dejstava naših jedinica bila je njihova aktivnost, koja se zasnivala na težnji za postizanjem iznenadenja i na primjeni kratkotrajnih i rješavajućih bliskih sudara u kojima su dolazili do izražaja kvaliteti pješadije. To znači da se njihova odbrana nije zasnivala na držanju određenih, utvrđenih linija i položaja nego, obrnuto, bila je u najvećem stepenu pokretna i dinamična. Zbog toga je često napušтанo zemljište da bi se zaposjela nova linija na kojoj bi se ponovo postiglo iznenadenje i aktivnim dejstvima nanijeli neprijatelju gubici. Ako se brani određeni objekat, takva izmjena položaja išla bi često, ukoliko je neprijatelj nadmoćan i ispoljava krajnju upornost da postigne cilj, do kritičnog momenta, kada bi jedinice prelazile u odlučan protivnapad na razvučenog i iscrpenog neprijatelja. Kao

što smo vidjeli, to se nekoliko puta ponovilo u borbama na banjalučkom pravcu. Pri tome su iste one jedinice koje su se branile prelazile u protivnapade. Ti protivnapiadi redovno su se karakterisali: težnjom da se postigne iznenađenje, da se neprijatelj obuhvati, da mu se nanesu udari na bok i pozadinu, silinom napada i upornošću u njihovom izvođenju.

Iz svega proizilazi da je napad bio osnovni vid dejstva brigada jer su naše snage samo napadom mogle da obezbijede punu inicijativu i nature neprijatelju svoju volju i svoj metod ratovanja.

Uslijed nedostatka artiljerije, avijacije, tenkova i drugih tehničkih rodova i službi, shvatanje taktike napada i taktički postupci izgrađivani su s obzirom na mogućnosti pješadije.

Prvo, kod planiranja napada prvenstveno se vodilo računa o postizanju iznenađenja. U uslovima napada na utvrđene položaje i neprijatelja koji prepostavlja mogućnost napada, iznenađenje se moglo ostvariti noćnim napadom, a danju samo kada je magla ili se dejstvuje u šumi. Noć je omogućavala tajno podilaženje, kojim se paralisala vatra neprijateljske artiljerije i avijacije i jedinice dovodile na što je moguće bliže otstojanje od neprijateljskih položaja.

Drugo, ideja manevra obično je izražena težnjom da se napad izvrši na najslabija mjesta odbrane, u bok i pozadinu, sa ciljem da se razbije jedinstvo odbranbenog sistema i unese pometnja u neprijateljske redove. Pri tome je najčešće korišćeno ubacivanje dijela snaga, pa i krupnijih jedinica, u unutrašnjost neprijateljskog položaja. Sve je to imalo za cilj da se neprijatelju nametne borba pod nepovoljnim uslovima, borba u kojoj on neće moći iskoristiti prednosti koje proizilaze iz njegove tehničke nadmoćnosti, solidno organizovane odbrane i moćnog vatrenog sistema.

Treće, jedinice koje su, koristeći noć, podišle neprijateljskoj odbrani, prelazile su u energičan i silovit juriš, sa težnjom da što prije upadnu u rovove i da se u neposrednoj, bliskoj borbi, u kojoj dolaze do izražaja, pored postignutog iznenađenja, snalažljivost, samoinicijativa i

veliko iskustvo iz noćnih borbi naših boraca, što brže obračunaju sa neprijateljem da bi odmah nastavile prodiranje u dubinu. Vješto korišćenje bombaša za likvidiranje pojedinih rovova, mitraljeskih gniazeza, bunkera itd., bilo je od prvorazrednog značaja za uspjeh prvog juriša. Oni su u noćnim jurišima bili jedina zamjena jedinica podrške (artiljerije, minobacača itd.) i tu svoju ulogu su sa mnogo uspjeha obavljali.

Četvrto, razumije se da je samoinicijativa i starješina i boraca o kojoj je naprijed bilo riječi dolazila u ovakvim noćnim napadima još više do izražaja. Na to je uticala i brzina kojom se noćni napad izvodio. Zbog toga je uloga viših štabova, pa i štaba brigade u uslovima slabih sredstava veze bila u toku izvođenja napada prično ograničena. Zato su ovi štabovi izdavali detaljnije zapovijesti izlažući u njima precizno zadatok svake jedinice u toku čitavog napada, što je nižim komandama služilo kao opšta orientacija, u okviru koje su oni djelovali samoinicijativno, često i otstupajući od nje s obzirom na izmjene u situaciji.

5. — Događaji na ostalim sektorima u toku septembra

Vidjeli smo da je Vrhovni komandant, u cilju obezbjeđenja novooslobodene teritorije, radi olakšanja uspjeha na banjalučkom pravcu i napada na Jajce, orijentisao ostale snage na aktivna dejstva. Takav rad ovih snaga ka Bosanskom Grahovu, Sinju, Imotskom, Mostaru i Kupresu bio je uslovljen i potrebom da se završi proces reorganizovanja jedinica u IV operativnoj zoni i 5 krajiškom odredu gdje se, po odluci i uputstvima Vrhovnog štaba, pristupilo formiranju brigada, a uporedo s tim i vojnoteritorijalnih organa — komandi područja, komandi mjesta i partizanskih straža. Prvih dana septembra je od dijela snaga IV operativne zone formirana 1 dalmatinska brigada u rejonu Livna, a od snaga 5 krajiškog odreda 4 krajiška brigada.

Po odluci Vrhovnog štaba 1 dalmatinska i 10 hercegovačka brigada stavljene su 3 septembra pod komandu štaba 1 proleterske brigade, pa su zajedno sa njom dobile zadatok da nastave sa rušenjem drumova koji iz Mostara, Imotskog, Aržana, Sinja i Kupresa izvode ka

Duvnu i Livnu. Četvrtoj krajiškoj brigadi Vrhovni štab je stavio u zadatak da dejstvuje protiv četnika koji su držali sela oko Bosanskog Grahova i Knina kao spoljno obezbjeđenje talijanskih garnizona u Bosanskom Grahovu, na Deralima, u Golubiću i Kninu i da ispituje situaciju u Bosanskom Grahovu, kako bi pod povoljnim uslovima uništila tamošnji talijanski garnizon. Takve zadatke doatile su i jedinice 3 odreda IV operativne zone, koji je formiran poslije izdvajanja jedinica za 1 dalmatinsku brigadu. Pri izvršavanju ovih zadataka nije bilo ozbiljnijih sukoba sa neprijateljem jer ovaj nije ni ispoljavao znatniju aktivnost.

Za to vrijeme je 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda i dalje kontrolisala Kupres i izvodila manje akcije ka ovom mjestu i na drumu Kupres — Bugojno. Tako su dijelovi 3 krajiškog odreda dočekali 2 septembra u zasjedi na ovom drumu jednu manju grupu ustaša koja se vozila kamionom i automobilom i tom prilikom ubili 8 ustaša i lakše ranili ustaškog pukovnika Šimića.

Peta crnogorska brigada je istovremeno širokim rasporedom svojih bataljona obezbjeđivala slobodnu teritoriju oko Prozora i G. Vakufa sa pravaca Konjica, Travnika i Bugojna. Ona je vršila povremene ispade ka Bugojnu, D. Vakufu, Rastovu i ka drugu i željezničkoj pruzi D. Vakuf — Travnik. Još od 25 avgusta jedan njen bataljon boravio je na terenu između Travnika, Bugojna i D. Vakufa da bi, po ranijoj direktivi Vrhovnog štaba, pomogao formiranje novog partizanskog bataljona od mještana raspoloženih da se bore u partizanima. Tako je ovdje formiran ovih dana novi, Zijametski partizanski bataljon koji je dejstvovao pod komandom štaba 5 crnogorske brigade. Prvih dana septembra brigada je izvršila nekoliko diverzija na šumskoj manipulaciji u Rastovu i Šebešiću, na željezničkoj pruzi Travnik—D. Vakuf i uništila električnu centralu u s. Vesela kod Bugojna.

Dijelovi 3 krajiškog odreda nastavili su sa diverzijama na željezničkoj pruzi D. Vakuf—Jajce, koja je rušena skoro svaku noć, a takođe i sa neprekidnim demonstrativnim napadima na položaje oko Jajca.

Ustaške snage, koncentrisane u rejonu Kupres—Bujogno—D. Vakuf, nisu se odrekle svojih ofanzivnih namjera ka Duvnu i Livnu. Njihov cilj je bio da ponovo ovladaju ovom teritorijom, da se povežu sa snagama u Hercegovini i ojačaju garnizone u Imotskom, Posušju i Ljubuškom da bi spriječile dalje širenje partizana ka Hercegovini. Na pripremama za izvršenje ovog prodora radio je ustaški pukovnik Šimić krajem avgusta i početkom septembra. Imajući iskustvo iz ranijeg pokušaja, njemu je bilo jasno da ovaj zadatak neće moći izvršiti bez angažovanja jakih dijelova i podrške talijanskih snaga iz Hercegovine i Dalmacije. Na poziv za sadejstvo Talijani su, međutim, negativno odgovorili, jer tada nisu bili spremni za operacije većih razmjera na ovom pravcu, pošto su bili obaviješteni da se tamo nalazi oko 14.000 partizana. Oni su Šimiću obećali jedino izdašnu podršku u avijaciji i toga su se pridržavali u toku njegovog prodora.

Prikupivši u Kupresu oko 3.000 vojnika, čiju su većinu činile jedinice »Crne legije« i druge ustaške snage, Šimić se odlučio da prodrat otpočne 7. septembra. Naše snage u Šujičkom tjesnacu bile su isuviše slabe da bi spriječile ovaj pokušaj, ali su mu se ipak suprotstavili dijelovi 1 proleterske i slabiji dijelovi mjesnih partizanskih jedinica. Uz slab otpor ovih snaga, ustaška kolona uspjela je u toku 9.-og prodrijeti u Šujicu, a u toku 11.-og i u Duvno. Stab 1 proleterske brigade očekivao je neprijateljsko nastupanje iz Šujice ka Livnu i Glamoču, pa su glavne snage 1 proleterske i 1 dalmatinske brigade bile orijentisane na taj mnogo važniji pravac. Ali neprijatelj to nije ni pokušao već je svim snagama produžio za Duvno, gdje se zadržao, ne ostavljajući posadu u Šujici. Za vrijeme ovog prodora 4 crnogorska brigada, razvučena na položajima oko Kupresa, nije mogla blagovremeno ispoljiti svoje dejstvo ka Malovanu i Šujici, niti je to mogla učiniti 10 hercegovačka brigada, koja je bila ka Posušju i Rakitnom. Uvijek se u ovakvim prilikama vanredno negativno odražavao nedostatak brzih sredstava veze. Sigurno je da bi energično bočno dejstvo ove dvije brigade

u vremenu od 9—11 septembra ozbiljno ugrozilo ovu ustašku grupu. Naknadno preduzete mjere od strane ovih brigada već su bile zakasnile.

Tih dana su u Vrhovni štab stizale i vijesti o koncentraciji jačih talijanskih snaga na liniji Ljubuški—Imotski—Trilj za ofanzivna dejstva ka slobodnoj teritoriji. Svakako je bilo realno prepostavljati da će i talijanske snage nešto preduzeti da bi u sadejstvu sa ustaškom grupom odbacile naše jedinice i oslobostile se pritiska koji je neprekidno jačao. Pored ovoga, četničke snage u rejonu Bosansko Grahovo—Knin bile su velika smetnja za razvijanje dejstava naših snaga ka Sjevernoj Dalmaciji i za čvršće povezivanje jedinica iz Bosanske Krajine i Dalmacije sa snagama u Lici. Zato je u ovakvoj situaciji Vrhovni komandant odlučio da težište dejstava usmjeri na razbijanje ustaške grupe u Duvnu i ka rejonu Bosansko Grahovo—Knin. U tu svrhu je naredio 10 septembra da se formiraju dvije udarne grupe. U prvu grupu određene su 1 proleterska, 10 hercegovačka i 1 dalmatinska brigada sa Južnodalmatinskim odredom, sa zadatkom da razbiju Šimićevu grupu u Duvnu i štiti pravac od Duvna ka Livnu i Glamoču. Za rukovođenje grupom određen je komandant 1 proleterske brigade. Druga udarna grupa imala je biti formirana na tromeđi Dalmacije, Like i Bosne za operacije na sektoru Bosansko Grahovo—Knin. U ovu grupu određena je 4 krajiška brigada, Sjevernodalmatinski odred, koji je prethodno trebalo reorganizovati u brigadu, i najmanje jedna lička brigada. Po formiranju, ova grupa je imala da razbije četnike i oslobodi Bosansko Grahovo. Bila je predviđena i mogućnost da bude ojačana 1 proleterskom brigadom pošto se završi napad na Duvno.

Ali je ustaška grupa u Duvnu ostala neaktivna. Ona se povezala sa dijelovima u Imotskom i ka Mostaru i nije preduzimala značajnije akcije. Već 11 septembra Karlovačka ustaška bojna, iz sastava ove grupe, krenula je iz Duvna preko Posušja za Imotski radi smjene tamošnjih ustaških jedinica.

Naša udarna grupa je pristupila pripremama za napad na Duvno. Međutim, Vrhovni štab je 11 septembra došao do vjerodostojnog podatka o pretstojećoj tali-

jansko-četničkoj ofanzivi ka Bosanskoj Krajini. Naime, u progonjenju četničkih grupa oko Glamoča zaplijenjen je dopis komandanta četničke Dinarske divizije upućen komandantu četničkog odreda »Petar Kočić« u kome se govorilo o pretstojećoj ofanzivi i zadacima četnika. Zbog toga je njegovu pažnju još više privukao sektor Bosansko Grahovo — Knin. Trebalо je, koristeći neaktivnost jače ustaške grupe u Duvnu, parirati najavljenу talijansku i četničku ofanzivu i razbiti četnike na ovoj prostoriji, što je inače bilo u planu Vrhovnog komandanta. Da bi prikupio što jače snage za akcije na ovoj prostoriji, Vrhovni štab je odlučio da privremeno odloži planirani napad na Duvno, da prema njemu, a radi zatvaranja pravca ka Livnu, zadrži dijelove IV operativne zone, a da 1 proletersku brigadu uključi u grupu za operacije na tromeđi. Tako je odlukom od 13 septembra određena udarna grupa za razbijanje četnika i osvajanje Bosanskog Grahova u čiji su sastav ušli: prva proleterska, 4 krajiska, 1—2 brigada iz I operativne hrvatske zone i Sjevernodalmatinski odred. Ove su jedinice trebale da se prikupe do 20 septembra. Bilo je predviđeno da se najprije, u cilju osiguranja napada na Bosansko Grahovo, unište neprijateljska uporišta na drumu Knin—Bosansko Grahovo. Naredbom od 16 septembra Vrhovni komandant je formirao privremeni štab za rukovođenje operacija na ovom sektoru, a za komandanta je određen komandant 1 proleterske brigade. Dok se ne završi prikupljanje, dijelovi 1 proleterske i 4 krajiske brigade imali su da razbiju četničke grupe oko Glamoča, koje su se krile po šumama i očekivale najavljenу talijansko-četničku ofanzivu.

U toku ovih priprema, na planini Dinari je prikupljen Sjevernodalmatinski odred gdje je od njegovih jedinica formirana 2 dalmatinska brigada.

U rejon Bosanskog Grahova prebačena je i 1 proleterska. Međutim, najavljene jedinice iz I operativne zone Hrvatske nisu stizale. Na urgiranje od strane štaba operativnih trupa za Bosansko Grahovo, koji je u stalnom iščekivanju ovih snaga propustio da preduzme sa raspoloživim jedinicama izvjesna aktivna dejstva na sektoru tromeđe, Vrhovni štab je 26-og odgovorio da nema

neposredne veze sa Glavnim štabom Hrvatske ali da su, izgleda, sve njegove snage angažovane u borbama u Hrvatskoj i da postoji mogućnost da u skoro vrijeme i ne stignu. Zbog toga je tražio od Operativnog štaba mišljenje o mogućnostima njegove grupe ukoliko bi bila ojačana još jednom krajiškom brigadom, stim što bi ova mogla da pristigne u njihov sastav tek kroz 10 dana. Ali, događaji koji su uslijedili krajem ovog mjeseca uslovili su da se operacije na tromeđi odlože za punih mjesec dana.

Kroz čitavo ovo vrijeme 1 dalmatinska brigada, Južnodalmatinski odred i partizanske jedinice pored obale dejstvovale su po direktivi Vrhovnog štaba duž komunikacija, primjenjujući prepade, zasjede i diverzije.

Peta crnogorska brigada bila je i dalje na istoj prostoriji i sa istim zadacima.

Deseta hercegovačka brigada ostala je poslije prodora ustaške grupe u Duvno lijevo od druma Šujica—Duvno—Posušje bez čvršće veze sa snagama koje su se nalazile ka Livnu. Ona se naslanjala na planine Vran i Ljubušu i preko njih povezivala se sa dijelovima 5 crnogorske brigade u rejonu Prozora. Zbog toga je Vrhovni komandant odlučio 14 septembra da ove dvije brigade objedini u jednu operativnu grupu kojoj je postavio zadatak da sa 4 bataljona dejstvuje ka D. Vakufu, Travniku i Fojnici, a sa 3 bataljona ka Bugojnu i komunikacijama u dolini Neretve. Izričito je podvučena potreba energičnog aktivnog dejstva radi razvlačenja neprijateljskih snaga i njihovog vezivanja kako bi se olakšao napad na Jajce. Ove dvije grupe bataljona su izvele niz akcija oko Kupresa, Bugojna, duž druma D. Vakuf—Travnik, ka Rastovu i Šebešiću. Dva bataljona su 19 septembra izvršila prepad na Fojnicu i poslije slabijeg otpora zauzela je. Posada od 40 ustaša iz Kiselačke pripremne bojne i 13 žandarma razbježali su se ostavivši 1 mrtvog i 2 ranjena. Ovaj upad partizana u Fojnicu izazvao je užurbanu reakciju kod neprijatelja. Odmah su iz Sarajeva upućeni za Visoko 1 sat 15 bojne, 13 sat iz 7 pješačke puškovnije i vod brdskih topova radi intervencije ka Fojnici, a 21-og je komanda njemačke 718 divizije uputila svoje dvije čete sa istim zadatkom. Međutim, naši bata-

Ijoni su već 21-og napustili Fojnicu radi izvršavanja na-ređnih zadataka.

Dejstvima 5 i 10 brigade rukovodio je zajednički Operativni štab, koji je formiran od rukovodilaca iz šta-bova brigada.

Na terenu Kupresa je, poslije odlaska 4 crnogorske brigade, pored dijelova 10 hercegovačke i 5 crnogorske brigade, ostao i Kupreški bataljon. Oslabljeni garnizon Kupresa nije ispoljavao aktivnost, a naše jedinice su s vremena na vrijeme izvodile prepade i postavljale za-sjede duž druma za Bugojno.¹³⁰

¹³⁰ Izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 2 IX, arhiv CK SKJ, reg. br. 3231; naređenja Vrhovnog štaba od 3 IX 4 oper. zoni i 1 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2255 i 2256; izvještaj 5 prolet. brigade od 3 IX oper. štabu pri 1 prolet. brigadi, isto, reg. br. 3303; izvještaj 4 prolet. brigade od 5 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3289; izvještaji 4 oper. zone i 5 prolet. brigade od 6 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2941, 2942 i 3304; naređenje Vrhovnog štaba od 7 IX Glavnom štabu Hrvatske, AVII, k. 2, reg. br. 56/4; izvještaj 4 oper. zone od 7 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2943; naređenje Vrhovnog štaba od 8 IX 4 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2263; izvještaji 5 prolet. brigade i komande mjesta Glamoč od 8 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3305 i 3640; naređenje Vrhovnog štaba od 9 IX 4 oper. zoni, isto, reg. br. 2265; izvještaj 4 oper. zone od 9 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2944; naređenja Vrhovnog štaba od 10 IX OŠBK, 4 kraj. i 10 herc. brigadi i Glavnom štabu Hrvatske, isto, reg. br. 2267, 2272, 2269 i 2266; od 11 IX Koči Popoviću, Velimiru Terziću i Kupreškom bataljonu 3 kraj. odreda, isto, reg. br. 2276 i 2277; izvještaj Kupreškog bat. 3 kraj. odreda od 11 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3443; naređenje Vrhovnog štaba od 12 IX 5 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2282; naređenja Vrhovnog štaba od 13 IX 4 oper. zoni, 4 kraj. brigadi i Glavnom štabu Hrvatske, isto, reg. br. 2285, 2283, 2284; izvještaj Kupreškog bataljona 3 kraj. odreda od 13 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3444; naređenja Vrhovnog štaba Glavnom štabu Hrvatske, 4 kraj. brigadi i udarnoj grupi 5 prolet. i 10 herc. brigade od 14 IX, isto, reg. br. 2286, 2287, 2288; izvještaj komande mjesta Glamoč od 14 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3642; naređenja Vrhovnog štaba od 15 IX 4 kraj. brigadi i 1 i 3 bat. 1 prolet. brigade, isto, reg. br. 2291 i 2289; izvještaji 3 bat. 1 prolet. brigade, Kupreškog bataljona 4 kraj. i 10 herc. brigade od 15 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2675, 3446, 3334 i AVII, k. 3A, reg. br. 27/1a; dopis 4 kraj. brigade od 15 IX 1 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3318; izvještaj načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom štabu, bez datuma, isto, reg. br. 4361; naređenje Vrhovnog štaba od 16 IX Koči Popoviću i Veljku Iliću, isto, reg. br. 2293; izvještaji 4 oper. zone i 1 prolet.

6. — Oslobođenje Jajca

(Skica 10)

Odmah po uspješno izvedenom protivudaru na banjalučkom pravcu, Operativni štab za Bosansku Krajinu je otpočeo pripreme za napad na Jajce. Prvoj i 2 krajiskoj, 2 proleterskoj i 4 crnogorskoj brigadi izdato je naređenje za pokret ka Jajcu. 21. septembra održano je savjetovanje sa štabovima brigada u Operativnom štabu o pretstojećem napadu, a 22-og je izvršeno komandantsko izviđanje na terenu pod rukovodstvom komandanta Operativnog štaba. U brigadama su u toku 22 i 23-eg izvedene svestrane pripreme: izbor bombaških grupa, spremanje benzinskih flaša, popuna municijom, izbor vodiča, a na sastancima partiskih i skojevskih organizacija, četnih i bataljonskih konferencijskih objašnjavanje politički značaj napada itd.

Operativni štab je raspolagao približno tačnim podacima o snazi garnizona i njegovom odbranbenom sistemu. Prema tim podacima, u Jajcu je bilo oko 600 domobrana i oko 1.000 ustaša i nešto žandarma, naoružanih sa 2 haubice, 1 protivtenkovskim topom, 2 minobacača 81 mm, 1 blindiranim automobilom i puškama. Pored toga, bilo je poznato da je neprijatelj izgradio dosta solidan odbranbeni sistem. Linija spoljne odbrane bila je postavljena 1—2 km od periferije grada sa uporištima u s. Čarevo Polje, s. Prudi, s. Bare, s. Bulići i Čusine. Ova linija je utvrđena po sistemu otpornih tačaka, sa rovovima i bunkerima, među kojima je velik broj bio od betona.

---

brigade od 18 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2948 i 3235; izveštaji Dinarskog bataljona 1 prolet. brigadi i 5 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 19 IX, isto, reg. br. 3455 i 3306; izveštaji Vrhovnom štabu od 5 prolet. brigade od 21 IX, Operativnog štaba Građevinskog sektora od 23 i 24 IX, 4 oper. zone od 23, 24, 26, 27, Operativnog štaba 5 prolet. 10 herc. brigade od 29 IX, isto, reg. br. 3307, 2978, 2980, 2589, 2951, 2590, 2970, 2990; naredenje Vrhovnog štaba od 25 IX Koči Popoviću, isto, reg. br. 2297 i 4408; dnevni izveštaji neprijateljskih jedinica za septembar, AVII, k. 13-A; izveštaj oružničkog krila Fojnica od 21 IX, Zbornik IV/7, dok. br. 185; bojna relacija 9 pješačke pukovnije septembar, isto, dok. br. 202.

Najjače utvrđen i najbolje posjednut bio je vis Čusine. Neposredna odbrana grada naslanjala se na samu periferiju, gdje su bili iskopani rovovi ispred kojih su postavljene prepreke od bodljikave žice. Unutarnju odbranu činila je stara tvrđava i zgrade žandarmeriske i željezničke stanice, škole, sreskog načelstva, »Grand« hotela, tvornice i dr.

Po neprijateljskim izvorima, u Jajcu su bile 17 ustaška bojna, domobranska 2 bojna 7 pješačke puškovnije, jedna četa ustaških žandarma, vod od 2 haubice, kombinovana baterija sa 3 topa, 2 minobacača i 1 oklopni automobil. Pored toga, u varoši i okolnim selima bila je ustaška milicija. Željezničke stanice duž pruge prema D. Vakufu bile su osigurane manjim, dobro utvrđenim dijelovima, a u s. Vijenac bila je posada jačine jedne čete.

Osnovna zamisao za napad: noćnim koncentričnim napadom probiti spoljnu odbranu, brzo prodrijeti u grad razbijajući jedinstvo odbrane i preduzeti uništavanje osnovnih žarišta otpora.

Borbeni poredak je predviđen u tri udarne grupe: prvu čine 1 i 2 kраjiška brigada, jedan bataljon i dvije čete Udarnog bataljona 3 kраjiškog partizanskog odreda; drugu — 2 proleterska brigada i bataljon »Pelagić« 3 kраjiškog odreda i treću — 4 crnogorska brigada i jedna četa 3 kраjiškog odreda.

Zadaci grupama su određeni zapoviješću. Prva udarna grupa izvršiće napad na Jajce sa sjevera i sjeverozapada na otsjek između rijeka Plive i Vrbasa i to tako da se 1 kраjiška sa polaznog položaja u s. Magaljdol razvije za napad na otsjeku od Plive do s. Zjaje (zaselak Carevog Polja) pa, pošto razbije neprijateljsku spoljnu odbranu, dejstvuje na liniji s. Katina—s. Zjaje, napada željezničku stanicu i dio grada na svom pravcu. Lijevo od nje do r. Vrbasa napada 2 kраjiška brigada koja će, poslije čišćenja sela Šenik i Prudi, izvršiti napad na grad sa sjevera. Ona ima i zadatak da svojim dijelovima ojača bataljon 3 kраjiškog odreda u cilju zauzimanja sela Bareva, gdje je bila jača grupa ustaške milicije. Za izvršenje postavljenih zadataka ova grupa je ojačana jednom haubicom i jednim protivtenkovskim topom. Za komandanta grupe određen je komandant 1 kраjiške brigade.

Druga udarna grupa imala je da ovlada visom Ćusine, onesposobi električnu centralu i potom napadne grad sa južne strane stim da zauzme tvornicu »Elektro-Bosna«, najjače uporište u tom dijelu grada. Za komandanta ove grupe određen je komandant 2 proleterske brigade.

Treća udarna grupa imala je da svojim glavnim snagama obezbijedi napad sa pravaca od D. Vakufa i Travnika, presjecajući jednim bataljonom u visini s. Cipić drum i željezničku prugu za D. Vakuf gdje će posjeti položaj za zatvaranje pravca od D. Vakufa, a ostalim snagama da presječe drum za Turbe, posjedne položaje na tom drumu i dejstvuje preko s. Bulić sa ciljem da očisti od neprijatelja dio grada na desnoj obali Vrbasa. Za komandanta ove grupe određen je komandant 4 crnogorske brigade.

Predviđeno je da po zauzeću grada glavni dio snaga produži nastupanje ka D. Vakufu, Turbetu i u pravcu sjeveroistoka.

Štabu 3 krajiškog odreda naređeno je da brigadama dodijeli svoje borce koji dobro poznaju teren kao vodiće.

Zapoviješću je bilo predviđeno da će znak za otvaranje artiljeriske i minobacačke vatre biti prva jača puščana paljba. Time se željelo obezbijediti taktičko iznenadenje na pravcima napada pojedinih jedinica, jer bi ono svakako otpalo ako bi se prethodno takva vatra otvarala. Jedinice su imale označavati dostignute linije paljenjem pojedinih objekata, što bi poslužilo kao orijentacija za dejstvo vlastite artiljerije i minobacača.

Veza se imala održavati pomoću kurira.

Hirurška ekipa se postavlja u s. Jezeru. Trećem krajiškom odredu naređeno je da prikupi omladinu sa svog terena i dodijeli je brigadama kao nosioce ranjenika.

Operativni štab će biti u s. Jezeru.

Početak napada predviđen je za 24 septembar u 23 časa.

U zapovijesti je posebno istaknuto da je dužnost starješina da upozore borce na značaj ovoga napada i na to da će se borba, ukoliko ne bude dokrajčena u toku noći, produžiti i u toku narednog dana.

Za obezbjeđenje napada od Banje Luke određene su 3 sandžačka i 3 kраjiška brigada sa dijelovima 6 kраjiškog odreda.

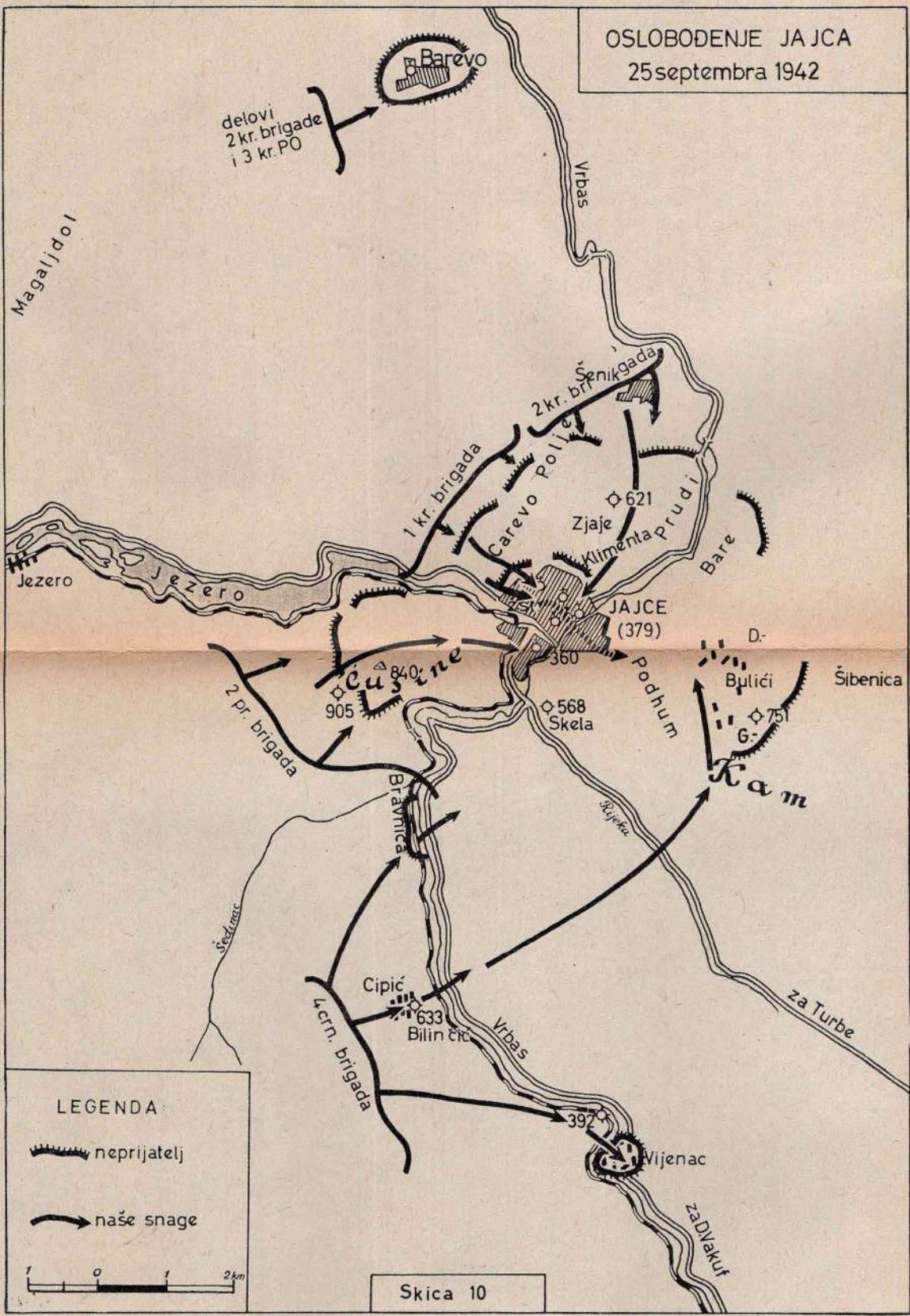
Napad na Jajce bio je na taj način solidno pripremljen i organizovan. Postignut je i povoljan odnos snaga. Preim秉stvo u broju boraca bilo je oko 2 : 1; isto toliko je bilo i u artiljeriji i minobacačima, jedino što su oruđa naših jedinica raspolagala veoma ograničenim količinama municije.

Do 23 časa jedinice su se, koristeći pomrčinu, privlačile rovovima i bunkerima. Bombaši 1 i 4 bataljona 2 proleterske uspjeli su da se nečujno privuku bunkerima na Čusini nešto prije 23 časa. Kada je otpočela borba ka s. Vijencu, oni su napali bombama i ovladali odmah prvim utvrđenim objektima. U snažnom naletu ovi bataljoni su za nepun sat zauzeli sva utvrđenja na visu. Zaplijenjeno je 1 minobacač 81 mm, 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez i oko 18.000 metaka. Bataljoni su imali 1 poginulog i 2 ranjena. Odmah zatim je 1 bataljon produžio napad na grad pa je do 4 časa zauzeo fabriku hlora i izbio do mosta na Plivi. Treći bataljon ove brigade napao je branu električne centrale ispod Čusine, ali je naišao na žestok otpor iz bunkera, koji je slomio tek oko 8 časova pomoću protivtenkovskog topa.

Prva i 2 kраjiška brigada i dijelovi 3 kраjiškog odreda otpočeli su napad sa malim zakašnjnjem. Veliki dio bunkera ispred sebe ove brigade su zauzele ubacivanjem kroz međuprostore i dejstvom sleda. Tako je u toku noći uništena spoljna linija odbrane i brigade su se uklinile u grad. Pred tvrđavom su njihove snage zadržane jakom vatrom. Borci 1 kраjiške su uspjeli da unište posadu dvije haubice ispred zidina tvrđave i svi pokušaji neprijatelja da ih stavi u dejstvo ostali su bez uspjeha. Sve do pada tvrđave haubice su ostale na »ničijoj zemlji«.

Peti bataljon 4 crnogorske brigade zauzeo je bez teškoća selo Bravnica, gdje je zarobio posadu od 20 vojnika i odmah pristupio rušenju željezničke pruge i druma. Njen 3 bataljon naišao je međutim na žilav otpor u Vijencu koji nije uspio savladati i pored gubitaka od 8 mrtvih i 13 ranjenih boraca. Tek sutradan je bataljon, kada je ojačan, zauzeo ovo mjesto. Neprijateljski gubici bili su

OSLOBODENJE JA JCA
25 septembra 1942

30 mrtvih i 90 zarobljenih, a zaplijenjeno je 100 pušaka i 12.000 metaka.

Ujutro je napad naših jedinica bio zaustavljen snažnim otporom iz zidina stare tvrđave koja je dominirala gradom i u kojoj su se koncentrisale glavne neprijateljske snage, dok su naše jedinice bile razvučene oko grada i nedovoljno međusobno povezane. Neprijatelj je iskoristio ovo preim秉stvo i prešao u protivnapad. Uz podršku oklopog automobila, protivnapad se upočetku uspješno razvijao. Dijelovi krajiških jedinica odbačeni su iz nekih osvojenih zgrada, ali je u tom momentu jedan bataljon izvršio juriš u bok neprijatelja, pa je ovaj primoran da pređe ponovo u odbranu.

I prema 2 proleterskoj brigadi neprijatelj je postigao uspjeh povrativši fabriku hlora, ali je ubrzo ponovo odbačen i dijelovi brigade su opet ovladali fabrikom. Značajnu ulogu u odbijanju protivnapada odigrali su artiljerija i minobacači, jer su koncentričnom vatrom, koju neprijatelj nije imao čime da parira, tukli njegove strojeve i položaje u gradu.

Poslije ovoga naše jedinice su se pripremale za posljednji juriš na grad, koji je predviđen za 18 časova. Ali neprijatelj je bio pokoleban i nije smio dočekati veče u gradu. Komandant odbrane je poslije podne donio odluku da se povuče, tim prije što mu je ostao slobodan izlaz preko Vrbasa, jer ovaj prostor jedinice 4 brigade nisu bile još posjele. Međutim, to izvlačenje nije ostalo nezapaženo. Pojedini bataljoni prelazili su samoinicijativno u napad. Borci 1 krajiške zaplijenili su oklopni automobil i njime prodrli u centar grada. Nakon toga su njeni dijelovi izvršili juriš na haubice i konačno ih zaplijenili. Oko njih je bilo veoma mnogo leševa ustaša koji su u nekoliko navrata pokušavali da ih iskoriste, pa kada su vidjeli da im to ne polazi za rukom, odlučili su da ih bar oštete, ali ni u tome nisu uspjeli.

U 17 časova grad je bio očišćen. Bjekstvom preko Vrbasa spaslo se oko 300—400 demoralisanih ustaša koje su prihvatile njemačke jedinice poslate u pomoć Jajcu iz Travnika, pa su zajedno otstupili za D. Vakuf.

Neprijateljski gubici iznosili su oko 300 mrtvih i isto toliko zarobljenih, a gubici naših jedinica bili su ukupno

21 mrtav i 50 ranjenih. U gradu je zaplijenjeno dosta ratnog materijala: 5 topova raznog kalibra, 2 minobacača 81 mm, 1 oklopni automobil, 1 oklopni voz, 5 kamiona, 4 motocikla, 2 automobila, 5 lokomotiva, 100.000 puščanih metaka, više stotina pušaka itd. Među ostalim namirnicama, u Jajcu je nađeno 50 vagona soli, što je bilo od posebnog značaja, jer narod u Bosanskoj Krajini nije već dugo imao soli, a i jedinice su trpele krajnju oskudicu.¹³¹

Poslije oslobođenja Jajca Vrhovni komandant je Operativnom štabu za Bosansku Krajinu postavio zadatak da grupom brigada produži dejstva u dolini gornjeg toka Vrbasa, ka Travniku i oblasti srednje Bosne, gdje su u momentu napada na Jajce bile relativno slabe neprijateljske snage. Trebalo je najprije ovladati D. Vakufom, a eventualno i Bugojnom, da bi se potom operacije usmjerile ka Travniku i na sjever između rijeke Vrbasa i Bosne u cilju razbijanja tamošnjih četničkih snaga, ovlađivanja tom teritorijom i stvaranja novih uporišta.

Odmah po oslobođenju Jajca dejstvo brigada bilo je usmjereni u navedenim pravcima. 30 septembra se priступilo pripremama za napad na D. Vakuf. U vezi sa tim napadom 5 crnogorskoj brigadi je naređeno da se prebací u rejon Komar—D. Vakuf, poveže se sa 4 crnogorskom brigadom i u toku 1 i 2 oktobra dejstvuje na željezničku prugu D. Vakuf—Travnik i ka Bugojnu u cilju obezbjeđenja napada na D. Vakuf. Međutim, do ovog napada nije došlo jer je iznenada uslijedio snažan neprijateljski prođor sa linije Turbe—D. Vakuf, pa su naše jedinice bile prinuđene da pređu u odbranu.

¹³¹ Zapovijest OŠBK od 22 IX za napad na Jajce, Zbornik IV/7, 54; izvještaji OŠBK od 22, 23 i 29 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2894, 2895, AVII, k. 161-A, reg. br. 16/5 i 3/5; saopštenje OŠBK od 28 IX o oslobođenju Jajca, Zbornik IV/7, 72; izvještaj 4 prolet. brigade OŠEK od 26 IX, isto, dok. br. 69; naredjene OŠBK od 26 IX, 2 kraj. odredu, isto, dok. br. 65; mjeseci izvještaj 1 kraj. brigade za period od 20 IX do 20 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3329; izvještaj 4 prolet. brigade od 8 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2648; izvještaj 2 prolet. brigade od 11 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2649; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za septembar, AVII, k. 13-A, reg. br. 11/1, 24/1, 28/1, 30/1; bojna relacija 9 pješačke pukovnije za septembar, Zbornik IV/7, 202.

II

PROTIVOFANZIVA NEPRIJATELJA NA NOVOOSLO- BOĐENU TERITORIJU

1. — *Pripreme protivofanzive*

Krupne pobjede koje su naše snage postigle u Zapadnoj Bosni u periodu jul-septembar 1942 g. i nesposobnost neprijateljskih snaga da zaustave njihovu ofanzivu najozbiljnije su zabrinule okupatora i kvislinge. Nestajao je garnizon za garnizonom, a jedinstvena slobodna teritorija naglo se širila. Tek što je uz veliku pompu proglašena tako skupo plaćena pobjeda na Kozari, tek što su prvi vozovi opljačkane rude iz Ljubije krenuli za Njemačku, a neprijatelj u Banjoj Luci odahnuo otklonivši danonoćnu opasnost koja je nad njim visila sa obronaka Kozare, partizani su se ponovo pojavili i na Kozari i pred Banjom Lukom. Borbena grupa »Zapadna Bosna« generala Štala bila je u tom momentu već po dijelovima angažovana od Korduna do Fruške Gore. Dijelovi njemačke 714 divizije sa ustaškim, domobranskim i četničkim snagama, i pored pojačanja koja su im pristizala, pokazali su se u toku borbi na pravcu Banja Luka—Sitnica i Banja Luka—Mrkonjić Grad nesposobnim da izmijene novonastalu situaciju. Istovremeno se 2 krajiski odred »Mladen Stojanović« povratio na Kozaru i ponovo preduzeo akcije na svom starom terenu. Situacija po neprijatelja nije bila bolja ni na drugim pravcima. Ustaška grupa iz rejona Kupres—Bugojno—D. Vakuf, i pored naših slabih snaga, nije uspjela ništa znatnije da popravi položaj

na svom području. Sve što je učinila to je uspostavljanje garnizona u Duvnu koji je ostao bez solidnije veze sa ostalim snagama i stvarno kontrolisao samo ono što se nalazilo iza žica i rovova iskopanih oko samog mjesta.

Takva je situacija bila i u dijelu talijanske okupacione zone. Tek što su početkom septembra preuzeli osiguranje željezničke pruge Sarajevo—Mostar od željezničke stanice Bradina do Mostara, jer je upravo tih dana prošao prvi voz preko popravljenog mosta na potoku Lukaču koji je srušila grupa brigada početkom jula, jedinice 5 i 10 brigade otpočele su sve češće sa diverzijama i napadima na tu prugu i vozove. Pored toga, pojava 10 hercegovačke brigade u rejonu Posušja i Rakitnog bila je za Superslodu¹³² razlog da svojoj Vrhovnoj komandi u Rimu ukaže na ozbiljnu opasnost koja prijeti Mostarskom rudarskom basenu i komunikaciji Dubrovnik—Mostar—Sarajevo i da od nje traži saglasnost za ofanzivne operacije u tom rejonu. Vidjeli smo da su se prodoru naših jedinica ka Imotskom i Biokovu Talijani suprotstavili samo do te mjere da taj prodor zadrže i onemoguće našim snagama da izbiju na morsku obalu i presijeku kopnenu vezu između jedinica njihovog 18 i 6 korpusa.

Neprijatelj je stvarno bio svuda u povlačenju, a naše jedinice su potpuno preuzele inicijativu. Komandanti neprijateljskih garnizona bili su zadovoljni kada su mogli da pošalju dnevni izvještaj da je kod njih noć prošla u miru. Smatrali su uspjehom što se još drže i što nisu napadnuti. Tamo gdje je neprijatelj raspolagao jačim snagama uspjevalo je uglavnom da se odbrani ili, što je rjeđe, da se aktivno brani. Pokazalo se da su postojeće neprijateljske snage nedovoljne da zaustave ofanzivu naših jedinica, koje su u dosadašnjim borbama bile uvijek sposobne da koncentrišu glavnu snagu i nanose uspješne udarce neprijatelju, a istovremeno pomoćnim snagama, razvučenim na širokoj prostoriji, da vezuju jače njegove dijelove, obezbjeđujući na taj način i dejstvo glavnih snaga i slobodnu teritoriju.

¹³² — Comando Superiore delle Forze Armate Slovenia — Dalmazia, koji je naziv početkom maja 1942 dobio štab 2-ge armije.

Krajem septembra, poslije borbi na banjalučkom pravcu i gubitka Jajca, to je postalo jasno i komandantima 714 i 718 divizije koji su ujedno komandovali svim okupatorskim i kvislinškim formacijama u Bosni do demarkacione zone.¹³³ Stoga su konačno preuzeли inicijativu kod Glavnog stožera domobranstva za preuzimanje efi-kasnijih mjera protiv partizana u Zapadnoj Bosni. Ali, s obzirom na skromne snage koje su mogli da prikupe, ni ovoga puta te mjere nisu mogle biti sračunate na radikalnija »čišćenja«. Zato je bilo dogovorenog da se preduzme jedna zajednička operacija svim raspoloživim snagama, kao i onima koje se u tu svrhu mogu prebaciti iz drugih rejona, protiv grupe naših brigada koja je oslobo-dila Mrkonjić Grad i Jajce. Istaknuta je hitnost ove operacije i određeno je da ona otpočne već posljednjih dana septembra.

Slične korake preduzela je sa svoje strane i Super-sloda. General Roata je 9 septembra dobio nalog iz Vrhovne komande da osigura Mostarski rudarski basen i prugu Dubrovnik—Sarajevo. Krajem septembra su izdata komandantima 6 i 18 korpusa naređenja za izvršenje ovog zadatka. Istovremeno je Roata odlučio da odbaci parti-zanske snage sa planine Dinare i osigura zonu Imotski—Duvno—Livno—Sinj. Ali je on smatrao da za sve ove ope-racije neće imati dovoljno snaga, pa je svoj plan saop-štio Glavnom stožeru domobranstva, tražeći njegovo sa-dejstvo.

Sva planirana dejstva Roata je nazvao operacijom »Dinara«, koju je podijelio u dvije faze — faza »Alfa« i faza »Beta«.

Prva je imala cilj da se rastereti željeznička pruga Mostar—Sarajevo i Mostarski rudarski basen od priti-ska partizanskih snaga. Nju bi izvele snage talijanskog 6 korpusa i formacije »Dobrovoljačke antikomunističke milicije« (Milizia Volontaria anticomunista — MVAC) pri-kupljene iz Hercegovine i Crne Gore, tj. hercegovački i crnogorski četnici Draže Mihailovića. Ustaše bi sadejstvo-vale snagama iz područja Bugojno—G. Vakuf, a dijelom

¹³³ — Granica talijanske i njemačke zone išla je linijom: Bo-sanski Novi, Sanski Most, Mrkonjić Grad, Donji Vakuf, Fojnica, Tarčin, Trnovo, Goražde.

snaga preko pl. Bitovnje i pl. Zec. Sredinom septembra je na sastanku u Zagrebu ovaj plan prihvaćen i odlučeno je da se operacija »Alfa« izvede krajem septembra i početkom oktobra.

Druga faza — operacija »Beta«, koja bi uslijedila poslije prve, bila bi usmjerena na Livno. Prema Roatinom planu, ovu je operaciju trebalo izvesti koncentričnim nastupanjem sa linija Aržano—Sinj i Duvno—Kupres, a eventualno i sa pravaca Mrkonjić Grad i Bihać, stim da se prethodno ovlada dolinom Vrbasa od G. Vakufa pa sve do Mrkonjić-Grada. Zato je Roata vezao mogućnost izvođenja ove operacije za učešće jačih njemačkih i kvislinških snaga iz njemačke zone, pa je u vezi s tim poslao svoj predlog Glavnom stožeru domobranstva iznoseći mu svoju konцепцију operacije. Na zajedničkom sastanku 5. oktobra, konačno je usvojen plan »Beta« i dogovoren je da operacija otpočne u drugoj polovini oktobra. Glavne njemačke snage, ojačane kvislinzima, imale su da nastupaju pravcem od Jajca ka Glamoču, jedna ustaška grupa sa linije Duvno—Kupres, a talijanske snage sa kvislinzima sa linije Aržano—Sinj. Glavni stožer domobranstva odbio je da preduzme dejstvo iz Bihaća, jer za to nije imao u ovom momentu potrebnih snaga.

Tako je neprijatelj pristupio opsežnijim pripremama za izvođenje ofanzivnih operacija protiv snaga naše glavne grupacije koja je bila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, da bi joj preoteo inicijativu, rasteretio se njenog pritiska i povratio pozicije koje je u zadnje vrijeme izgubio.

2. — *Vojnopolitički položaj četničkog pokreta*

Prodor grupe brigada u Zapadnu Bosnu i vanredni politički i vojni rezultati koji su u toku ljeta postignuti u daljem razvijanju ustanka i njegovih oružanih snaga jasno su stavljali do znanja okupatoru da sve ono što je on u vojnem i političkom pogledu preuzeo u toku 1941 i početkom 1942 g. protiv oružanog ustanka nije donijelo željene rezultate. Pokušaj da se pomoću sukoba između

četnika i partizana oružani ustank pretvori u građanski rat i da se raspirivanjem borbe između raznih nacionalnosti naše zemlje izazovu bratobilački pokolji nije uspeo. Oružani ustank i njegove snage bile su preodoljele takve pokušaje, a njihov je razvitak dospio sada u onu fazu kada više nije bilo moguće izazivati četničke pučeve i prevoditi politički nepismene ustaničke mase na pozicije četničke politike »čekanja«, taktiziranja sa okupatorom i borbe protiv komunizma. Ovdje — u ovom dijelu Bosne i Hrvatske, gdje se sada vodila glavna bitka i gdje je formirano novo, snažno žarište oružanog ustanka opšteto jugoslovenskog značaja, snage su se u političkom pogledu izdiferencirale: narod je aktivno i svjesno prihvatio oslobodilačku i revolucionarnu platformu KPJ, njemu je postala potpuno jasna politika i uloga i četnika i ustaša, a njegove oružane snage — organizovane sada u nove jedinice — brigade, čiji je sastav bio ne samo najaktivniji borac s puškom u ruci već i tumač ciljeva Oslobođilačke borbe i Narodne revolucije, nije više bilo moguće pokolebiti i skrenuti s puta kojim su tako odlučno krenule. Četnici su žigosani kao prljave sluge okupatora i oni više ništa nisu mogli učiniti na razbijanju oružanog ustanka. Zbog toga je okupator nužno morao mijenjati ulogu tog svog saveznika.

Talijani, u čijoj je okupacionoj zoni — u Crnoj Gori, Hercegovini i na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije — četnički pokret bio najjači, smatrali su da će biti najkorisnije organizovati četničke snage u vojničke jedinice, naoružati ih i uvrstiti u sastav svojih okupacionih trupa kao odrede »Dobrovoljačke antikomunističke milicije« i koristiti ih u borbi protiv partizana. Talijanima je to bilo najprihvatljivije, između ostalog, i radi toga što im se nije ginulo i što su svakom prilikom nastojali da se izvuku i gurnu drugog u borbu. Oni su se izvlačili i na račun Nijemaca i ustaša, pa su im sad i četnici za to dobro došli. Ali za ovo je bilo i drugih razloga. Talijanima je bilo jasno da su četnici »kraljeva vojska u otadžbini« i da bi ta »vojska« u onom momentu kada bi se Saveznici iskricali na Balkan i preduzeli ofanzivu na sjever prešli na njihovu stranu isto tako kao što su u borbi protiv oružanog ustanka prešli na stranu okupatora da bi, u

osloncu na njega, sačuvali kapitalistički društvenoekonomski poredak i pozicije jugoslovenske buržoazije, u čije osnove nije dirao ni okupator. Zato su odlučili da razbiju organizaciono jedinstvo te »vojske« na taj način što će pojedine njene odrede neposredno uključivati u sastav svojih okupacionih pukova i divizija dislociranih u Jugoslaviji.

Sem toga, okupator mijenja svoj odnos i prema pljačkaškim i uništavajućim pohodima četnika na muslimansko i hrvatsko stanovništvo, jer to sad više nije postizalo one efekte koji su okupatoru išli u račun. Vidjeli smo da je upočetku okupator time želio izazvati bratobilački rat i u tom smislu usmjeriti aktivnost ustaničkih snaga. Ali je taj pokušaj propao. Svakodnevna praksa to je jasno potvrđivala: srpsko, hrvatsko i muslimansko stanovništvo, kome je prijetilo uništenje od ustaša i četnika, sve je više u partizanima gledalo svoga spasioca i sve se više orijentisalo na aktivno pristupanje oružanom ustanku. Posljednji četnički pljačkaški pohod u Južnu Dalmaciju nije doveo do stvaranja ustaških uporišta nego do jačanja oružanog ustanka i partizanskih jedinica. Drugim riječima, situacija se i ovdje razbistrla i snage su se sasvim jasno izdiferencirale. Bio je završen onaj period u kome su ustaničke snage u određenim uslovima zapadale u političke krize, kolebajući se između partizana i četnika. Takvih snaga nije više bilo. Četničke jedinice bile su sada bande pljačkaša i razbojnika koje su predstavljale dio okupacionih snaga, te kao takve nisu više mogle odigrati onu ulogu koju su imale u Srbiji 1941 g., u Istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini krajem 1941 i početkom 1942 g. Sada je na njihove pljačkaške pohode narod odgovarao pojačanom borbom. Razumije se da to nije moglo ići u račun okupatoru i da mu je u ovoj situaciji bilo stalo do toga da obuzda četnike i njihovu aktivnost usmjeri u drugom smislu.

U toku ljeta 1942 g. talijanske okupacione komande u Hercegovini, Dalmaciji, Lici i drugim oblastima nastojale su da organizuju četničke jedinice na isti način kao i u Crnoj Gori. Tako je prema izvještaju »štaba četničkih odreda Istočne Bosne i Hercegovine« od 6 avgusta 1942 načelnik štaba talijanske 2 armije obećao poslije

obilaska njihovih odreda da će i oni imati isti status kao i crnogorski četnici i tom prilikom im obećao oružje i opremu za još 5.000 ljudi. Komandant bosanskih, hercegovačkih, ličkih i dalmatinskih četničkih odreda posjetio je 10 septembra komandanta talijanske 2 armije u Sušaku generala Roatu. Tom prilikom mu je Roata predao 2.000 pušaka za četničku Dinarsku diviziju i 1.000 pušaka za ličke četnike i obećao da će u toku oktobra isporučiti još 6.000 pušaka za Dinarsku diviziju i 3.000 za ličke četnike. Ovdje je odobrena isporuka 5.000 pušaka i za slovenačke četnike. Ali je Roata postavio uslov: četnici moraju prestati sa pokoljima muslimanskog i hrvatskog stanovništva i ne smiju preduzimati nikakve akcije bez saglasnosti talijanske komande, jer takvi postupci dovode Talijane u sukob sa NDH i Nijemcima, što se ne može dozvoliti. Komandant četnika je pristao na ovo, obrazlažući to velikom koristi koju dobivaju i podvlačeći da muslimani i Hrvati ionako neće moći izbjegći svoju sudbinu.

Drugog puta četnici nisu ni imali. Oni su i mogli stvoriti svoje jedinice i naoružati ih jedino uz neposrednu podršku okupatora, a njihovi pojedini odredi sačuvati se od poražavajućih udaraca partizanskih jedinica samo uz neposredan naslon na okupatorske garnizone. Vidjeli smo da su četničke jedinice u svim oblastima Jugoslavije, gdje ih je bilo, stvarane u toku prvih okupatorskih ofanziva, kada su četničke vođe, paktirajući sa okupatorskim komandantima, pridobijale uza se nepismene i zaostale seljake, obećavajući im bezbjednost i slobodu ili su se pri-druživale sa svojim raniye formiranim malobrojnim odredima okupatorskim jedinicama, udarajući nož u leđa partizanima, pred kojima su se dotada prikrivale kao prisalice borbe protiv okupatora. Sada, kada je talijanska okupaciona komanda stvarala od četničkih odreda t.zv. »antikomunističku dobrovoljačku miliciju« čije je odrede stavljala neposredno pod komandu svojih jedinica detašovanih po pojedinim garnizonima, nastala je među nekim višim četničkim komandantima, uključujući ovdje i Dražu Mihailovića, izvjesna zabuna, jer su u takvim uslovima ostajali samo nominalni komandanti. Interesantno je, naprimjer, kako komandant bosanskih, hercegovačkih,

dalmatinskih i ličkih četnika preporučuje u svome pismu Draži Mihailoviću da ne bi trebalo pristati na ovakav talijanski zahtjev, jer bi to stvarno značilo pretvoriti »kraljevsku jugoslovensku vojsku u otadžbini« u odrede okupatora i učiniti je nesposobnom da uništava muslimane i Hrvate, a time bi došla u pitanje i akcija te vojske »u odlučujućem momentu«. U tome pismu ovaj komandant izražava čuđenje kako su oni uopšte i mogli ostvariti saradnju sa talijanskim okupatorom, a da pri tome nisu vodili računa da će sami sebi vezati ruke, jer im je bilo poznato da Italiju vežu prijateljske i savezničke obaveze prema Njemačkoj, »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« i njihovim ustašama, tj. da im Talijani neće dozvoliti pokolje i pljačku muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Taj četnički komandant shvatio je značaj toga oblika »ofanzivne, ustaničke borbe«, u koji su se četnici kao samostalna »vojska« mogli upustiti, jer je to bio jedini put da se ta razbojnička rulja održava i vaspitava u duhu šovinizma i odanosti kralju Petru II! Kao da se nije sjećao da je i stvorio svoje odrede i postao komandant jedino zahvaljujući saradnji sa talijanskim okupatorom. Ali ni nižim komandantima, pa ni četničkoj masi koja, istina, o svemu ovome nije mnogo znala, nije išlo u račun pretvaranje u »antikomunističku miliciju«, jer je to značilo da će za primljeni novac, oružje i hranu biti dužni da se bore u sastavu okupacionih jedinica protiv partizana, što oni, u najvećem broju slučajeva, stvarno nisu željeli. Uostalom, u četnike su većinom i išli zato da spasu živote i da se ne bore.

Nijemci u svojoj okupacionoj zoni nisu od četnika htjeli stvarati miliciju, kao što se neposredno nisu upuštali ni u probleme ustaške milicije. Četnički komandanti su u njihovoј zoni potpisali sporazume sa ustaškim vlastima koje su priznale postojanje četničkih jedinica i prepustile im upravu u njihovim rejonima, ali pod uslovom da priznaju vrhovnu ustašku vlast i da se bore protiv partizana. Ove sporazume su zatim prihvatali i Nijemci.

U Istočnoj Bosni, gdje su četničke snage bile nešto jače poslije Treće ofanzive, Nijemci su donijeli odluku po kojoj je pravo vođenja razgovora, regulisanja odnosa

i saradnje sa četnicima zadržao isključivo komandant 718 divizije čiji je štab bio u Sarajevu. Mi smo već vidjeli na primjeru borbi na banjalučkom pravcu karakter te saradnje. Ali je interesantno i to da su četnički komandanti iz okupacione talijanske zone kritikovali i često veoma oštro zamjerali onim komandantima iz njemačke okupacione zone zato što su se sporazumijevali sa Nijemcima i ustaškom vlašću iako je, razumije se, ovaj put izdaje bio inspirisan potpuno istim motivima.

U uslovima okupacije zemlje oslobođilačka armija mogla se stvarati samo u bespoštедnoj i vanredno teškoj borbi protiv neuporedivo jačeg neprijatelja. Stvarati takvu armiju u naslonu na okupatora i primati od njega naoružanje, opremu i platu da bi se taj okupator u »određenom momentu« izigrao, a ta se vojska pojavila kao oslobođilačka »kraljeva vojska u otadžbini«, kako su to četnički komandanti sasvim jasno objašnjavali svojim odredima, nije bilo moguće. Taj put bio je i ostao izdajnički. Ako je i bilo onih koji su vjerovali da će to biti moguće u uslovima kada je u našoj zemlji na sve strane bujao ustank i bespošteda borba protiv okupatora, mogli su se veoma brzo i očigledno uvjeriti u suprotno. O tome će sada ovdje biti riječi, jer je to neposredno povezano sa dejstvima naših jedinica koja ovdje izlažemo.

Kada je, poslije Treće okupatorsko-kvislinške ofanhive u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, Draža Mihailović sredio uz podršku Talijana svoje jedinice na toj teritoriji, naredio je još krajem jula da 3.000 četnika iz Hercegovine izvrši prodor pravcem Nevesinje—Konjic—Prozor—Livno—Glamoč—Bosansko Grahovo sa zadatkom da se razbiju partizanske snage, da se četnička Dinarska divizija osloboди njihovog pritiska i da se na taj način obezbijedi jedan siguran koridor između Hercegovine i Zapadne Bosne. Ovu naredbu je komandant bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih četničkih odreda poslao na izvršenje štabu četničkih odreda Hercegovine i Istočne Bosne. Međutim, već 6 avgusta ovaj štab izvještava da nije mogao pristupiti izvršenju ove naredbe, jer mu to nije dozvolio komandant talijanskog 6 korpusa,

čije je sjedište bilo u Dubrovniku, i traži da se posreduje kod više talijanske komande. Ali, ni komandant bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih odreda nije uspio dobiti saglasnost ni kod komandanta 6, a niti kod komandanta 18 korpusa u Splitu. A situacija kod Dinarske divizije bila je sve teža jer je, po četničkim podacima, 14.000 partizana vršilo početkom septembra pritisak na njene snage. Zbog toga je on odlučio da posreduje kod Superslode, pa je oputovao u Sušak, gdje ga je 10 septembra primio lično general Roata. On je Roati iznio svoj plan: pošto su glavne partizanske snage koncentrisane na uskoj prostoriji Zapadne Bosne, treba izvršiti koncentričan napad glavnim četničkim snagama i sa 2—3 talijanske divizije i uništiti ih. Roata je bio, po izveštaju četničkog komandanta, oduševljen planom, ali je zahtjevao da u uništenju partizana učestvuju i jedinice NDH, pošto se partizani nalaze na njenoj teritoriji, čemu se ovaj suprotstavio, pa se konačno »izborio« za to da od snaga NDH učestvuju samo dijelovi domobranksih jedinica i to defanzivno!

Međutim, sve je ovo palo u vodu poslije povratka Roate iz Rima i Zagreba kuda je išao da bi dobio saglasnost za ovu operaciju. On je kod Nijemaca i NDH naišao na odlučan otpor u pogledu upotrebe četničkih snaga iz talijanske zone na području NDH, a posebno u njemačkoj okupacionoj zoni. Kao argumenti protiv njihove upotrebe navedeni su mnogobrojni masovni pokolji nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom osobito u toku avgusta i početkom septembra u Foči i Južnoj Dalmaciji, gdje su Talijani za ofanzivu na Biokovo protiv Južnodalmatinskog partizanskog odreda upotrijebili 1.000 četnika iz Hercegovine, a ovi popalili, poklali i opljačkali nekoliko hrvatskih sela u ovom kraju. Sem toga, i general Roata je otvoreno postavio pitanje uloge i konačnih ciljeva Mihailovićeve »vojske u otadžbini«, njenog odnosa prema okupatoru i NDH i odnosa prema zahtjevu talijanske komande da se četnici potpuno uključe u »antikomunističku miliciju«.

Razumije se da četnički komandanti nisu bili spremni da prekinu saradnju s okupatorom, pa su se konačno pomirili s tim da moraju slušati i izvršavati nalog svojih gospodara, jer im je od njih zavisio opstanak. To je bila željezna logika ove sramne izdaje. Ovo, razumije se, nije značilo da su se četnici odrekli pljačke, pustošenja i poljaka, jer toga se nije sve do kraja rata odrekao niko od okupatora i kvislinga. Ali okupator se sada više nije zadovoljavao time da to bude jedini zadatak četnika. Od njih se sada tražilo da se organizuju u jedinice i bez pogovora izvršavaju borbene zadatke koji im budu postavljeni — ne dakle, kao saveznici, kako su dosad ponekad okupatori tretirali »kraljevu vojsku u otadžbini«, već kao odredi »antikomunističke milicije« koji su uključeni u formaciski sastav pojedinih njihovih pukova i divizija ili neposredno pod komandom njemačkih i ustaško-domobranksih štabova, prema odredbama potpisanih sporazuma.

Roata je, očigledno očekujući pozitivan odgovor četničkih komandanata, obećao da će 1. oktobra talijanske i četničke snage izvesti protiv partizana jednu manju operaciju a, kasnije, kada snage NDH budu spremne, drugu, širih razmjera.

U vezi sa ovom dugo pripremanom operacijom protiv naše glavnine u Zapadnoj Bosni, štab bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih četničkih odreda je 19. avgusta izdao naredbu kojom se određuje da se jedna grupa oficira sa 200 četnika ima prebaciti sa terena četničke Dinarske divizije u Zapadnu Bosnu sa zadatkom da se poveže sa četničkim grupama na partizanskoj teritoriji i snagama na pl. Manjači i da pristupi organizovanju četničkih jedinica. Istovremeno je jedna grupa oficira sa radiostanicom upućena iz štaba Draže Mihailovića preko Doboja i pl. Borja u Zapadnu Bosnu.

Komandant četničke Dinarske divizije je tih dana poslao svoje kurire komandantu četničkog odreda »Petar Kočić« s namjerom da ga upozna sa pretstojećom operacijom i pozove na sadejstvo. Ovaj posljednji imao je dio

svojih snaga u Glamočkom srežu. Te snage, sa kojima je bio i načelnik štaba četničkog odreda »Petar Kočić«, krile su se po šumama i očekivale talijansko-četničku ofanzivu. Komandant tog odreda održavao je vezu sa načelnikom štaba pomoću kurira, a jednom prilikom mu je poštu poslao i avionom iz Banje Luke.¹³⁴

3. — Njemačko-kvislinška operacija za ovlađivanje Ključem, Mrkonjić-Gradom i Jajcem

(Skica 11, 12 i 13)

Glavni stožer domobranstva i komandanti njemačke 714 i 718 divizije planirali su da krajem septembra otpočnu dogovorenou protivofanzivu svim raspoloživim snagama. Cilj te operacije bio je da se povrate gradovi Ključ, Mrkonjić Grad i Jajce i da se partizanske snage odbace sa teritorije kojom su u svojim posljednjim operacijama ovladale. Za Nijemce i kvislinge ta je teritorija bila od velikog značaja. Partizani su oslobođenjem Sutnice, Mrkonjić-Grada i Jajca prekinuli veze između glavnih okupatorskih i kvislinških snaga u Bosni: 714 divizije u Banjoj Luci i 718 divizije u rejonu Sarajeva,

¹³⁴ Izvještaj štaba četničkih odreda Hercegovine i Istočne Bosne od 6 VIII komandantu bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih odreda, AVII, reg. br. BH-X-61; direktiva štaba bosan., herc., dalmat. i ličkih četničkih odreda od 19 VIII, AVII, reg. br. H-X-29; izvještaj štaba četničke Dinarske divizije od 6 IX komandantu bosan., herceg., dalmat., i ličkih četn. odreda, AVII, reg. br. H-V-180; saopštenje četničke komande Istočne Bosne i Hercegovine od 6 IX, AVII, reg. br. BX-V-2001; izvještaj komandanta bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 22 IX Draži Mihailoviću, AVII, reg. br. H-X-30; pismo štaba bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 29 IX Ostojiću, AVII, reg. br. H-X-38; izvještaj komandanta bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 20 IX Draži Mihailoviću, AVII, reg. br. H-X-40; obaveštenje štaba bosan., herc., dalm. i ličkih četn. odreda od 23 X o razgovorima između vojvode Birčanina i komandanta 2 talijanske armije, AVII, reg. br. H-X-42; izvještaj Superslode od 6 X Vrhovnoj komandi, AVII, k. 91, reg. br. 13/5-2; zapisnik sa konferencije komandanata kod komandanta 2 talijanske armije, AVII, k. 91, reg. br. 23/5-2.

koje su bile vezane sistemom garnizona i osiguranja duž komunikacija u dolinama Vrbasa i Lašve i, posebno, preko znatnih ustaških snaga u rejonu Travnik—D. Vakuf—Bugojno—Kupres. Oslobodenjem Sanice, Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada i Jajca partizanske snage su razbile mjesnu ustašku vlast i miliciju i četničke snage u širem rejonu Mrkonjić-Grada, radile ovdje na stvaranju svojih uporišta, pripremale se za prodor u oblast srednje Bosne između rijeka Vrbasa i Bosne da bi tu razbile četničku i ustašku vlast i njihove oružane snage, a prodorom između rijeka Sane i Vrbasa na sjever one su neposredno ugrožavale Banju Luku i pružale podršku dejstvima 2 krajiskog partizanskog odreda na Kozari. Očigledno, za neprijatelja je bilo krajnje vrijeme da interveniše.

Zamisao operacije sastojala se u tome da se dejstvom sa sjevera, iz rejona Sanski Most—Banja Luka preko Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada i dalje ka Jajcu i sa jugoistoka iz rejona Travnik—D. Vakuf pravcima koji izvode ka Jajcu, partizanske snage odbace sa ove teritorije i njome ponovo ovладa.

Istovremeno su i Talijani sa ustašama i četnicima preduzeli svoju prvu operaciju »Alfa«, ali, pošto ona prostorno nije bila povezana sa operacijom 714 i 718 divizije, to ćemo je posebno obraditi.

Pripreme za operaciju kod 714 divizije nisu zahtijevale mnogo vremena jer je ona, kao što smo ranije vidjeli, imala na Kolima i u Bronzanom Majdanu koncentrisane jake snage u borbenim grupama »Vedel« i »Kalvajt«. Prva je u toku 19. septembra ojačana njemačkim bataljonom »Princ Ludvig fon Baden« i 2 bojnom 3 gorskog zdruga tako da je sada raspolagala sa 6 pješadijskih bataljona, ojačanih divizionom artiljerije, četom tenkova, pionirskom četom i drugim manjim dijelovima, a druga je formirana u Prijedoru od njemačkog 2 bataljona 721 pješ. puka i dvije čete domobrana, pa je 22. septembra prebačena u rejon Bronzanog Majdana.

Komandant 714 divizije, poslije iskustva sa banjalučkog pravca, a da bi obezbijedio izvođenje planirane operacije, odlučio je da istovremeno preduzme nastupanje i pravcem Sanski Most—Ključ, pa je u tu svrhu formirao u Sanskom Mostu u toku 27.-og još jednu borbenu

grupu. U nju su ušli: njemački 3 bataljon 741 pješadiskog puka, prebačen iz Prijedora, 4 baterija 661 art. diviziona prebačena iz Bosanskog Novog, vod tenkova iz 3 čete 202 oklopnog puka sa pionirskim dijelovima iz Banje Luke i 2 bojna domobranske 10 pješačke pukovnije. Tako je komandant 714 divizije na liniji Kola—Bronzani Majdan—Sanski Most raspolagao 27-og za operaciju ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu sa oko 10 pješadiskih bataljona solidno ojačanima tenkovima i artiljerijom.

U sastavu ove njemačke grupacije bile su i sve četničke snage koje su na ovom pravcu učestvovale u borbama do 20 septembra.

Planom operacije bilo je predviđeno da se brzim prodorom pravcem Sanski Most—Ključ—Sitnica i Kola—Sitnica ovlada ovom značajnom raskrsnicom, a potom da se glavnim snagama produži nadiranje pravcem Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce u sadejstvu sa dijelovima koji će dejstvovati preko pl. Manjače i s. Surjana. U Ključu, Sitnici i Mrkonjić-Gradu trebalo je ostaviti stalne posade.

Grupa iz Sanskog Mosta imala je da prodire pravcem Vrhopolje—Ključ—Sitnica; po osvajanju Ključa kao stalna posada u njemu ostaje 2 bataljon 10 pješačke pukovnije.

Grupa »Kalvajt« u početnoj fazi operacije imala je da bočnim dejstvom pravcem Bronzani Majdan—Grčka Gradina (k 999) obezbijedi prodor dijelova grupe »Vedel« duž druma Kola—Sitnica.

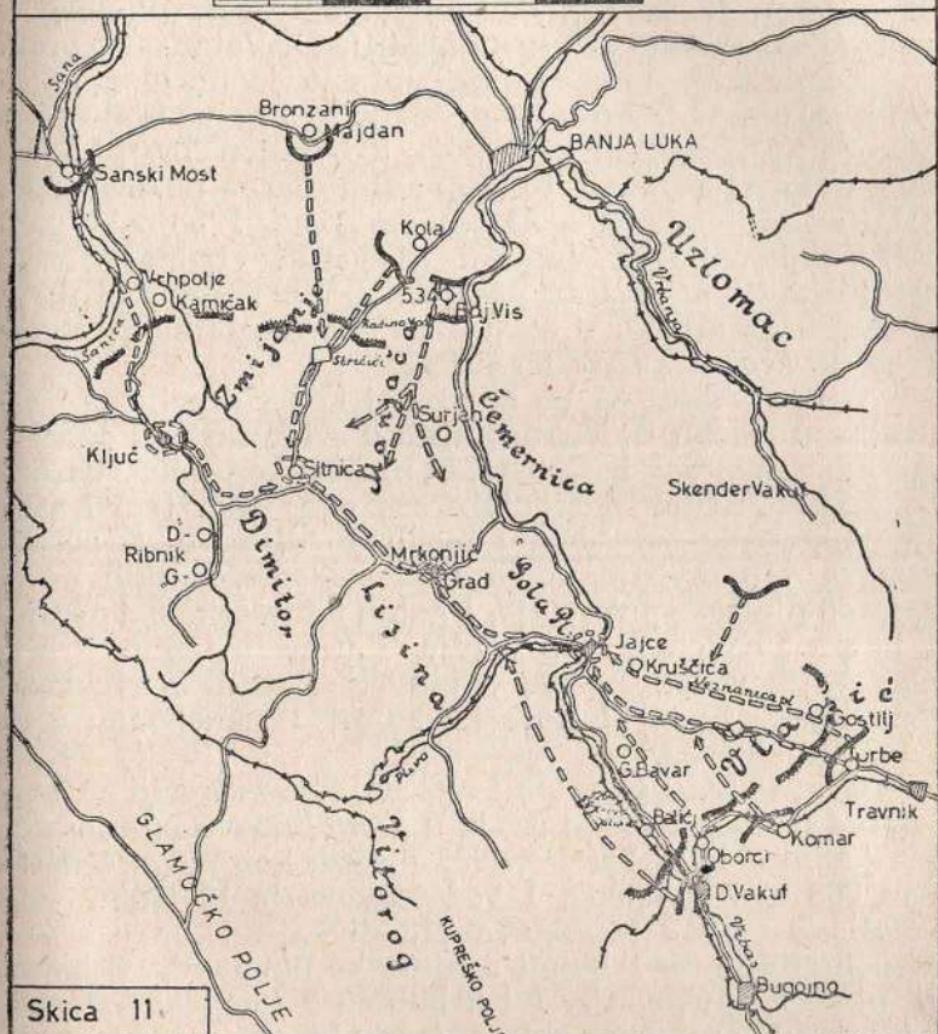
Grupa »Vedel« nastupala je uglavnom u tri pravca: drumom Kola—Sitnica, grebenom pl. Manjače i pravcem Bojanića Vis (k 534)—s. Surjan—Mrkonjić Grad.

Grupe iz Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana prešle su u napad 28-og, a grupa »Vedel« 29 septembra.

Naše snage, koje su imale da zatvaraju ove pravce, bile su uoči neprijateljskog napada ovako raspoređene: 2 bataljon 6 krajiškog odreda, ojačan sa dvije čete, zatvarao je na položajima s. Peći—s. Krasulje, pravac Sanski Most—Ključ; 3 krajiška brigada, ojačana dijelovima 6 krajiškog odreda, zatvarala je u visini Grčke Gradine (k 999) pravac od Kola i Bronzanog Majdana sa težištem na drumu Kola—Sitnica; 3 sandžačka brigada zatvarala je pravce preko pl. Manjače i dolinu Vrbasa.

**PLAN DEJSTVA NEPR. SNAGA ZA OVLADIVANJE KLJUČEM,
MRKONJIĆ GRADOM I JAJCSEM**

MIRKINSIE CRATER - 1952. 30 km

Ove snage bile su isuviše slabe da se odlučnije su-protstave neprijatelju i spriječe mu prodor. Odnos u broju boraca bio je preko 3 : 1 u korist neprijatelja koga su, pored toga, podržavale tenkovske i artiljeriske jedinice i avijacija.

Situacija kod 718 divizije bila je nešto složenija, jer njen komandant nije raspolagao dovoljnim snagama ni u Sarajevu, već ih je morao prebacivati iz udaljenih rejonova.

Baš zbog toga operacija nije otpočela ranije. Prikupljanje snaga na prostoriji Turbe—D. Vakuf bilo je predviđeno za 27 septembar. Međutim, ono nije završeno ni do ovoga dana čemu je najviše doprinijela aktivnost dijelova 5 crnogorske brigade duž komunikacija D. Vakuf—Travnik.

Za ovu su operaciju prikupljene jedinice iz pojedinih garnizona Istočne Bosne. Tako je 3 bojna 5 pješačke pukovnije prebačena iz Doboja, 3 bataljon 750 pješadijskog puka 718 divizije i 1 bojna 8 pješačke pukovnije sa 3 bitnicom 7 topničkog sklopa iz Tuzle, 1 bojna 4 pješačke pukovnije sa Vučjaka, 21 ustaška bojna sa više artiljeriskih jedinica iz Sarajeva i niz manjih dijelova iz raznih garnizona. U toku priprema formirane su dvije borbene grupe: »Vist« i »Sušnig«¹³⁵.

Grupa »Vist« je, po završenoj koncentraciji 30 septembra u rejonu D. Vakuf, imala u svom sastavu od njemačkih jedinica 1 bataljon 750 pješadijskog puka, tri baterije 668 artiljeriskog diviziona, dva voda tenkova iz 12 tenkovskog bataljona i pionirske dijelove — sve iz sastava 718 divizije, a od ustaško-domobranksih — 3 bojnu 5 pješačke pukovnije, 1 bojnu 8 pješačke pukovnije, 1 bojnu 15 pješačke pukovnije, 1 ustašku bojnu, 3 bitnicu 7 topničkog sklopa, 3 bitnicu 9 topničkog sklopa, jednu bateriju iz 11 novačke bojne, 1 samohodnu četu i 1 pionirski vod.

Grupa »Sušnig« je po završenoj koncentraciji 30 septembra u rejonu Turbe imala u svom sastavu od njemačkih jedinica 1 i 2 bataljon 738 pješadijskog puka, 4 bateriju 668 art. diviziona, 1 vod tenkova iz 12 tenkovskog bataljona — sve iz sastava 718 divizije, a od ustaško-domobranksih — 1 bojnu 5 pješačke pukovnije, 2 bojnu 15 pješačke pukovnije, 1 i 3 bitnicu 9 topničkog sklopa, 2 bitnicu 11 topničkog sklopa, jednu bateriju iz 9 novačke bojne, 1 samohodni i 1 pionirski vod.

Osnovna ideja je bila da se dejstvom pravcima Turbe—Jajce i D. Vakuf—Jajce potisnu partizanske snage u rejon Jajce—Mrkonjić Grad i da se u zajednici sa sнагама koje nadiru sa sjeverozapada opkole i uniште. Pošto je teren na pravcima dejstava ovih grupa bio veoma

¹³⁵ Po imenima njemačkih pukovnika Vista i Sušniga koji su određeni za komandante ovih grupa.

ispresijecan, to je glavnina pješadiskih snaga nastupala u više kolona grebenima, a tenkovske jedinice sa manjim ojačanjima duž drumova.

Grupa »Sušnig« imala je da nastupa opštim pravcem Turbe—Jajce. Njena desna kolona imala je prodirati desnim, planinskim pravcem s. Gostilj—Neznanica (k 1262) —s. Kruščica, a lijeva duž druma Turbe—Jajce.

Grupa »Vist« imala je da nastupa opštim pravcem D. Vakuf—Jajce i to njena desna kolona pravcem s. Oborci—s. Bavar, srednja duž druma D. Vakuf—Jajce i lijeva s. Balići—Kriva Jelika (k 1264)—s. Gorica.

Pored ovih snaga, dijelovi četničkog Borjanskog odreda sa oko 600 četnika iz srednje Bosne krenuli su 1 oktobra iz s. Pribudić za s. Korićani u cilju bočnog dejstva protiv naših snaga.

Operativni štab za Bosansku Krajinu bio je iznenaden ovom neprijateljskom operacijom. Njegova obavještajna služba ovdje je podbacila, pošto sve do 30 septembra nije imao nikakvih podataka o koncentracijama neprijatelja u D. Vakufu i Turbetu, već je i dalje izvodio pripreme za nastavljanje ofanzivnih dejstava. Za 1 oktobar bilo je predviđeno komandantsko izviđanje sa štabovima brigada D. Vakufa — dakle, onog dana kada je grupa »Vist« krenula u napad iz ovoga mjesta.

Čim je toga dana bio obaviješten o prodoru neprijatelja iz pravca Sanskog Mosta i Banje Luke, Operativni štab za Bosansku Krajinu donio je odluku da 1 krajišku i 2 proletersku brigadu baci na pravac Mrkonjić Grad—Sitnica u cilju razbijanja i odbacivanja neprijateljskih snaga koje su prodirale sa sjeverozapada. Taj pravac je smatrano mnogo značajnijim, jer bi se prodorom u Ključ neprijatelj duboko uklinio u slobodnu teritoriju i time stvorio mogućnost da razvije dejstva ka Glamoču i Bosanskom Petrovcu, tj. prema slobodnoj teritoriji na kojoj su se tada nalazile naše velike bolnice i magacini. Tako su 1 oktobra izjutra pred grupom »Sušnig« ostale snage 2 krajiške brigade na liniji s. Gostilj—Karaula—s. Vrljaj, a pred grupom »Vist« 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda na liniji s. Rasavci—Babino Selo. Ove dvije neprijateljske grupe imale su u svom sastavu

9 pješadijskih bataljona, 3 diviziona artiljerije i do 1 bataljona tenkova. Odnos u broju boraca išao je za više od 3 : 1 u korist neprijatelja, a u artiljeriji i u svemu drugom naše snage bile su neuporedivo slabije. Razumije se da se u takvim uslovima nije moglo računati na razbijanje neprijateljskog prodora ka Jajcu niti bar na njegovo sprečavanje za duže vrijeme.¹³⁶

Neprijateljska grupacija sa linije Sanski Most—Bronzani Majdan—Kola—Bojanica Vis (k 534) krenula je u napad u toku 28 i 29 septembra. Njeni pravci nadiranja bili su duži, uslijed čega je i otpočela dejstva 2—3 dana ranije.

Izjutra 28 septembra grupa iz Sanskog Mosta krenula je sa polaznih položaja u s. Vrhpolju u napad i, podržana tenkovima, probila je položaje 2 bataljona 6 krajiškog odreda koji je zatvarao drum i ovladala Obljajem (k 514). Lijevo i desno od druma neprijatelj se nije širio tako da su glavne snage 2 bataljona u s. Peći ostale i dalje na položajima. U toku noći vršen je napad na neprijateljske snage na drumu, ali su ovi napadi odbijeni. Izjutra 29 septembra ova je grupa nastavila prodor drumom i, pošto nije nailazila na jači otpor, ušla je u 12.30 časova u Ključ, a odavde je 3 bataljon 741 pješadijskog puka odmah produžio drumom ka Sitnici i do večeri stigao do s. Dubočani. Energičan prodor neprijatelja u dubinu slobodne teritorije donio je ovog puta rezultate, zato što štab 6 krajiškog odreda nije raspolagao snagama kojima bi mogao dejstvovati na ovu izolovanu grupu. Njegov 1 bataljon povukao se ka Sanici i Paunovcu da bi zatvorio pravce ka Bosanskom Petrovcu, a 2 bataljon je ostao u rejonu s. Peći. Tako je ova grupa i sutradan mogla bez borbe nastaviti izvršenje svoga zadatka. U Ključu je kao garnizon ostala 2 bojna 10 pješačke puškovnije.

¹³⁶ Izvještaji OŠBK od 26 i 29 IX Vrhovnom štabu, AVII, k. 161-A, reg. br. 16/5 i 3/5; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13-A, reg. br. 27/1, 28/1, 29/1, 30/1; naredjenja Superslode potčinjenim jedinicama, njeni izvještaji Vrhovnoj komandi i dopisi Glavnom stožeru domobranstva u vremenu od 26 IX do 9 X, AVII, k. 91, fascikla 5, reg. br. 4, 5, 6, 13/1, 13/2, 16, 18, 19 i 23; izvještaj »hrvatskog generala« kod 718 njemačke divizije od 2 X Glavnom stožeru domobranstva, AVII, k. 14, reg. br. 3/1-2.

Grupa »Kalvajt« je takođe iz rejona s. Vilusi otpočela nastupati 28 septembra, pa je u toku dana uz slabiji otpor ovladala linijom s. Luburići — k 697.

Grupa »Vedel« je otpočela napad 29 septembra iz rejona Kadine Vode. Toga dana je u sadejstvu sa grupom »Kalvajt« probila položaje 3 krajiške brigade na liniji s. Pantelići—Grčka Gradina (k 999)—s. Antonići i do pada mraka ovladala linijom Dubrava (k 963)—s. Pajići. Njeno lijevo krilo naišlo je na snažan otpor 3 sandžačke brigade u s. Racune i tu je zadržano.

Štab 3 krajiške brigade obaviješten je 30 septembra izjutra o prodom neprijatelja u Ključ. Zbog toga je, nemajući veze sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu, donio odluku da se sa brigadom prebací preko s. D. Ratkovo u rejon Klokotovca da bi spriječio prodiranje neprijatelja iz Ključa. Ali je ojačani 3 bataljon 741 pješadijskog puka ovladao u toku 30-og Klokotovcem i izbio u rejon s. Čađavica gdje se spojio sa jedinicama grupe »Vedel« koja je toga dana nastavila pokret bez borbe. Zato se 3 krajiška brigada prebacila ka Ribniku i ovdje, opet samoinicijativno, njen štab donosi odluku da se u toku noći 1/2 oktobra prebací sa brigadom na Paunovac u cilju zatvaranja pravca Sanski Most—Bosanski Petrovac. Štab brigade je prepostavlja mogućnost neprijateljskog prodora i ka Bosanskom Petrovcu, a bilo mu je poznato da taj pravac, sem slabijih dijelova 6 krajiškog odreda, nije imao ko zatvoriti. Tako ova brigada već od 30 septembra nije uzela učešća u borbama protiv osnovnih neprijateljskih snaga koje su nastavile nastupanje ka Mrkonjić-Gradu.

Stvarna situacija je nalagala da se 3 krajiška, sa naslonom na 3 sandžačku brigadu, povlači pod borbom od Sitnice ne ka s. Ribniku već drumom ka Mrkonjić-Gradu. Treća sandžačka, ostavši bez veze sa 3 krajiškom, u situaciji kada je neprijatelj ovladao Sitnicom i kada je na nju vršen snažan napad preko Manjače i u dolini Vrbasa, povukla se preko s. Trijebova ka s. Podrašnici da ne bi ostala otsječena. Tako je drum za Mrkonjić Grad ostao 30-og uveče potpuno otvoren.

Po spajjanju ovih neprijateljskih grupa u rejonu s. Čađavice, kao garnizon na Sitnici ostala je grupa »Kal-

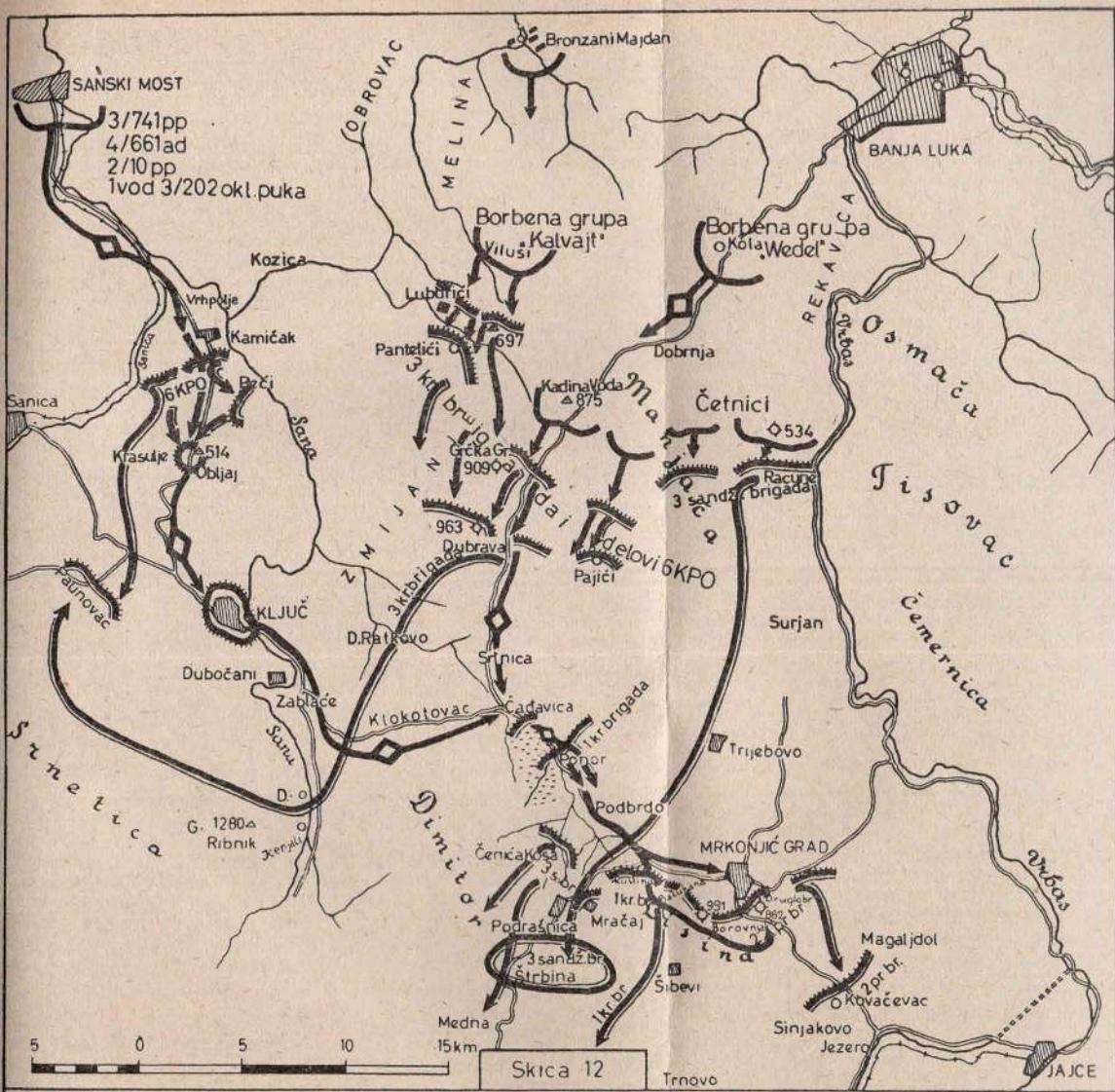
vajt», a ostale snage su 1 oktobra imale nastaviti prodiranje ka Mrkonjić-Gradu.

Operativni štab za Bosansku Krajinu izviješten je 30 septembra uveče o prođoru neprijatelja u Ključ i ka Sitnici. Pridajući odlučujući značaj u ovom momentu pravcu Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce, ovaj štab je odmah te noći izdao zapovijest 1 krajiskoj da jedan bataljon hitno uputi na Sitnicu, a odmah zatim da na taj pravac krene čitava brigada. Ali je brigadi uspjelo da u toku noći u rejon Sitnice prebaci samo dvije čete koje su se 1 oktobra izjutra suprotstavljale prođoru neprijatelja drumom ka Mrkonjić-Gradu i postepeno otstupale, tako da je čitava 1 krajiska brigada uspjela da se prebaci na ovaj pravac i posjedne položaje na Ponoru. Ovdje se razvila veoma oštra borba. Neprijatelj je napadao podržan četom tenkova, divizionom artiljerije i sa 4 aviona. Prva krajiska je sa svoja 2 protivtenkovska topa zadržavala prođor tenkova, pri čemu je oštetila jedan tenk, a uništila dva kamiona. U toku dana tenkovi su uspjeli da izvrše prođor kroz položaje 1 krajiske i uđu u Mrkonjić Grad, ali su se odmah povukli. Brigada je, postepeno otstupajući, zadržavala u toku dana prođor neprijateljske pješadije. Grupa »Vedel« je izvjestila da je ovog dana imala 18 mrtvih i 22 ranjena. 1 brigada je imala 9 mrtvih i 12 ranjenih boraca.

Operativni štab je odlučio 1 oktobra da na ovaj pravac prebaci i 2 proletersku brigadu. Njen jedan bataljon stigao je u toku istog dana i zauzeo položaje na padinama Borovnjaka južno od Mrkonjić-Grada. Sljedećeg dana izjutra stigli su i ostali bataljoni. Brigada je posjela položaj na liniji Ravan (k 991)—Borovnjak—Oruglo Br. (k 882).

Prva krajiska je noću 1/2 oktobra zauzela položaje na liniji Rustina—Balukana, lijevo od 2 proleterske. Prvi bataljon 3 sandžačke je na liniji s. Mračaj—Čenića Kosa zatvarao drum Mrkonjić Grad—Glamoč, jedan njen bataljon je zauzeo položaje na desnom krilu 2 proleterske zatvarajući pravac ka s. Magaljdolu, a dva su povučena na odmor u s. Šibovi.

Brigade nisu bile međusobno čvrsto povezane niti je nad njima na vrijeme bilo ostvareno neposredno ko-

Skica 12

DEJSTVA NA PRAVCIMA S.MOST-KLJUČ-SITNICA I BANJ LUKA-SITNICA-MRKONJIĆ GRAD (28sept.-3okt.)

mandovanje da bi se što uspješnije zadržavao prodor neprijatelja.

Neprijatelj je 1 oktobra izjutra prešao u napad i sa jugoistoka. Toga dana su obje neprijateljske grupe — »Sušnig« i »Vist«, savlađujući otpor 2 kраjiške, 4 crnogorske brigade i dijelova 3 kраjiškog odreda, ovladale linijom s. Gostilj—Karaula—s. Gradina—s. Suhodol—s. Balići. Idućeg dana neprijatelj je nastavio prodiranje. Drugi bataljon 4 crnogorske brigade izvršio je protivnapad u pravcu s. Suhodol i odbacio neprijateljsku kolonu na željezničku prugu, pa je komandant grupe »Vist« bio primoran da na ovaj pravac ubacuje dijelove iz rezerve. Ali je na čitavom frontu došla do izražaja brojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja zbog čega su se naše snage morale povlačiti sa jednog položaja na drugi istavljujući ipak snažan otpor neprijatelju.

Položaj 2 kраjiške bio je vrlo nesiguran. Već prvog dana se na njenom lijevom krilu od s. Ponira pojavila jedna neprijateljska kolona koja je ugrozila bok 1 i 2 bataljona na liniji s. Gostilj—Karaula. Ovo je primoralo bataljone na povlačenje. 3 bataljon, koji je zatvarao pravac s. Komar—Radalje (k 1287), izgubio je uslijed ovog povlačenja noću 1/2 oktobra vezu sa štabom brigade i povukao se glavninom u s. Grdovo, a manje je dijelove zadržao na Radalju.

Pošto je neprijatelj u toku 2 oktobra nastavio da dejstvuje od s. Ponir ka s. Krušcici, to je štab brigade povlačio svoje snage sa druma da bi pretekao neprijatelja i spriječio mu da prodre u Jajce. U toku dana 3 bataljon je u s. Grdovu dočekao neprijatelja i zadržao kolonu koja je nadirala drumom. Popodne je brigada posjela položaje s. Stare Kuće—s. Kruščica i tako se odvojila od glavnih neprijateljskih snaga koje su neometane nastavile nastupanje duž druma od Karaule i grebenom Neznanice (k 1262). Za tako žurno izvlačenje, međutim, nije bilo razloga, jer ni neprijatelj nije na svom desnom krilu angažovao jače snage. Slabi neprijateljski dijelovi koji su se pojavili oko s. Ponir još 1 oktobra bili su vjerovatno četnici i ustaška milicija, čije je nastupanje mogla da zadrži i manja jedinica bačena za obezbjeđenje boka brigade.

Ovog dana uveče grupa »Sušnig« je na pravcu brigade dostigla liniju Neznanica (k 1262)—s. Božikovac—Radalje (k 1287), a grupa »Vist« potisla je 4 crnogorsku brigadu i ovladala linijom Rujanac (k 991)—s. Sandžak—k 1226.

Drugog oktobra je i grupa »Vedel« nastavila napad. Njene glavne snage su krenule izjutra u Mrkonjić-Grad, a dio snaga je orijentisan na desno krilo ka s. Podrašnici i sjeverozapadnim padinama pl. Lisine da bi se sa tog pravca obezbijedile glavne snage. Neprijateljsku pješadiju dočekala je na ulazu u Mrkonjić-Grad 2 proleterska brigada. Svi pokušaji neprijatelja da je odbaci sa linije Oruglo Br.—Borovnjak ostali su bezuspješni. Prodor tenkova je zadržan dejstvom protivtenkovskih topova, te je neprijatelj bio prinuđen da se povuče na kose zapadno i sjeverozapadno od grada. Međutim, dijelovi koji su napadali na sjeverozapadne padine pl. Lisine uspjeli su da se probiju kroz položaje 1 krajiške i da se kroz šumu pred mrak pojave iza 2 proleterske na Borovnjaku, te je ova bila primorana da napusti položaj. Povlačenje sa Borovnjaka izvedeno je pod nepovoljnim uslovima.

Uspjeh ovog neprijateljskog manevra omogućen je time što štabovi 1 krajiške, 3 sandžačke i 2 proleterske nisu imali jedinstvenu koncepciju dejstva na ovim položajima. Kada je neprijatelj ovladao ovoga dana s. Podrašnicom, štab 1 krajiške je smatrao da će on nastaviti prodor drumom ka Glamoču pa je svoje snage sa sjevernih padina pl. Lisine povukao ka s. Šrbina, što je neprijatelju omogućilo nesmetano izvođenje pomenutog manevra preko pl. Lisine.

Noću 2/3 oktobra 2 proleterska se povukla ka Jezeru i organizovala odbranu s obje strane druma u visini s. Kovačevac.

Prva krajiška i 3 sandžačka rasporedile su se na jugoistočnim padinama pl. Dimitor i u rejonu s. Šrbina—s Trnovo.

U vezi sa prodorom neprijatelja ka Jajcu i Mrkonjić-Gradu aktivirale su se prikrivene četničke grupe na pl. Lisini, Dimitoru i južnije ka Mliništu. One su počele napadati kurire, ranjenike i manje grupe partizana pa su

ove brigade, pored zatvaranja druma ka Glamoču, morale dio snaga odrediti za gonjenje tih bandi.

Ovoga dana je u Vrhovnom i Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, nakon prikupljenih podataka o neprijatelju koji nadire ka Jajcu, uočeno da se radi o krupnim snagama i da bi bilo pogrešno angažovati grupu brigada u neravnim frontalnim borbama za odbranu Jajca i Mrkonjić-Grada. U ovoj situaciji prodor neprijatelja u Ključ ocijenjen je kao najopasniji s obzirom na to da se on time duboko uklinio u slobodnu teritoriju i stvorio uporište koje mu je moglo da posluži kao oslonac za prodor u centar naše teritorije — ka Bosanskom Petrovcu. Zato je Vrhovni štab odlučio da, zadržavajući dijelom snaga neprijateljsku glavninu u rejonu Mrkonjić Grad—Jajce i zatvarajući pravce koji otud izvode ka Janju i Glamoču, koncentriše dovoljno snaga za napad na Ključ i odbacivanje neprijatelja natrag ka Sanskom Mostu. To je sasvim odgovaralo načelima našeg ratovanja — izbjegći borbe sa koncentrisanim snagama neprijatelja i udarom na njegova slabija mjestâ natjerati ga da razvlači te svoje snage kako bi odbranio ugrožene rejone i pravce.

U tom smislu izdata je direktiva Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, koji je imao da organizuje dejstvo grupe brigada u rejonu Ključa. Da bi pojačao te snage, Vrhovni štab je naredio da se 1 proleterska prebaci u toku 1 i 2 oktobra iz rejona Bosansko Grahovo za Ključ, a 3-eg je to isto naređeno i 4 krajiškoj brigadi. Brz pokret je omogućen time što su brigade prebacivane vozovima od Drvara do s. Bravska.

Operativni štab za Bosansku Krajinu je u duhu ove direktive odlučio 2 oktobra da i 1 krajišku prebaci u rejon Ključa, 2 krajišku da izvuče u rejon s. Mujdžići—Brđani—Čifluk, a potom bi i ona bila upotrijebljena za operacije ka Ključu i Sanskom Mostu, dok bi 2 proleterska, 2 sandžačka i 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda imale da ostanu južno od linije Jajce—Mrkonjić Grad za zatvaranje pravaca ka Janju i Glamoču.

Pošto iz Jajca još nije bila evakuisana velika količina zaplijenjenog ratnog materijala i namirница, to je Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio da 2 pro-

leteska, 2 krajiška i 4 crnogorska spriječe neprijatelju prođor u Jajce u toku dana 3. oktobra, kada se računalo da će evakuacija biti završena.

U duhu ove odluke Operativni štab je izdao 2. oktobra sljedeća naređenja:

— 2 krajiškoj brigadi — sa linije s. Kosa—Kam (k 1162)—s. Šibenica da spriječi do kraja dana 3. oktobra prođor grupe »Sušnig«, a potom da se noću 3/4 povuče pravcem s. Skela—s. Močioci u rejon s. Mujdžići—s. Čifluk—s. Brđani, gdje da se zadrži do daljeg naređenja;

— 4 crnogorskoj brigadi — da dijelom snaga spriječi prođor grupe »Vist« drumom od D. Vakufa ka Jajcu, dijelom snaga da u toku noći 2/3. oktobra zaposjedne vis Čusine, zapadno od Jajca, radi organizovanja prihvata 2 krajiške, a po prođoru neprijatelja u Jajce da sa dijelovima 3 krajiškog odreda kontroliše drum D. Vakuf—Jajce i zatvara pravce koji izvode ka Janju;

— 2 proleterskoj — da svakako do mraka 3. oktobra onemogući prođor grupi »Vedel« u Jajce i da se potom povuče na Sinjakovo, gdje je naređeno 3 sandžačkoj da zadrži jedan svoj bataljon radi prihvata ove brigade; odavde bi brigada kontrolisala pravce koji od Mrkonjić-Grada i Jezera vode na jug;

— 3 sandžačkoj — da razmjesti glavninu svojih snaga u rejon sela Medna i Pecka s tim da dijelovima kontroliše pravac Mrkonjić Grad—Glamoč i čisti ovaj teren od četničkih grupa;

— 1 krajiškoj — da odmaršuje u s. G. Ribnik, gdje će ući u sastav udarne grupe brigada za dejstva na sektor Ključ—Sanski Most.

Istovremeno je Operativni štab naredio komandama područja u Bosanskom Petrovcu i Drvaru da mobilišu pozadinu za rušenje drumova kako bi se što više uspriilo eventualno nadiranje neprijatelja u dubinu slobodne teritorije.

Brigadama koje su imale da zatvaraju pravce ka Jajcu izričito je naređeno da ne prihvataju frontalne borbe, već da dubinskim rasporedom na pravcima neprijateljevog nastupanja dočekuju njegove kolone zasjedama, da vrše prepade na njihove bokove i uopšte primjenjuju ofanzivna dejstva.

Neprijatelj je 3 oktobra veoma oprezno produžio nastupanje. Ovoga dana je grupa »Sušnig« ovladala skoro bez otpora linijom s. Kruščica—Medvednjak (k 1094)—s. Obaduša—s. G. Bavar, a grupa »Vist« linijom s. Brdo—potok Behrim—Kriva Jelika (k 1264).

Ovoga dana se grupa »Vedel«, na pravcu Mrkonjić Grad—Jajce, probila lijevom kolonom duž druma, nakon jačeg otpora 2 proleterske, do s. Čirakovac, a desnom je ovladala Runjevicom (k 1022). Druga proleterska brigada se povukla ka s. Trnovo.

Pošto su naše jedinice napustile odbranu Jajca, neprijatelj je u toku 4 oktobra ušao u grad. Grupe »Vist« i »Sušnig« spojile su se 5 oktobra u rejonu s. Jezero i s. Gorice sa grupom »Vedel«.

U toku 4 i 5 oktobra neprijatelj je prodro do s. Šipova. Četvrta crnogorska brigada je za to vrijeme vodila teške borbe na Čusini i posebno u rejonu s. Glogovac odakle je trebalо evakuisati bolnicu sa oko 80 ranjenika. Prodor neprijatelja ka s. Šipovu i pritisak sa druma D. Vakuf—Jajce primorao je brigadu da se povuče na lijevu obalu r. Janja.

Neprijatelj nije uspio razbiti naše snage niti im je igdje zadao ozbiljniji udarac, ali je povratio Ključ, Sitnicu, Mrkonjić Grad i Jajce i uspostavio ponovo sistem garnizona koji bi mu, s jedne strane, obezbijedili vezu od Banje Luke sve do Sarajeva, a sa druge, osigurali mu kontrolu teritorije sjeverno od linije tih garnizona. Međutim, takvi su se ciljevi mogli ostvariti samo ako bi tu liniju osiguravale dovoljno jake snage. Ali, takvim sna-gama neprijatelj nije raspolagao.

Tri njegove pomenute grupe mogle su se upotrijebiti na ovom sektoru samo za najkraće vrijeme. 718 divizija bila je razvučena u čitavoj Istočnoj Bosni i u neprekidnim borbama sa partizanskim snagama na terenu koji je radi veza sa Srbijom i Sremom bio za Nijemce veoma osjeđljiv. Zbog toga su obje grupe povučene već 6 oktobra. Sljedećeg dana prikupljena je grupa »Sušnig« u Turbetu, a grupa »Vist« u D. Vakufu radi prevoza za Sarajevo. Iz njihovog sastava formirana je grupa »Nojman« — sa-

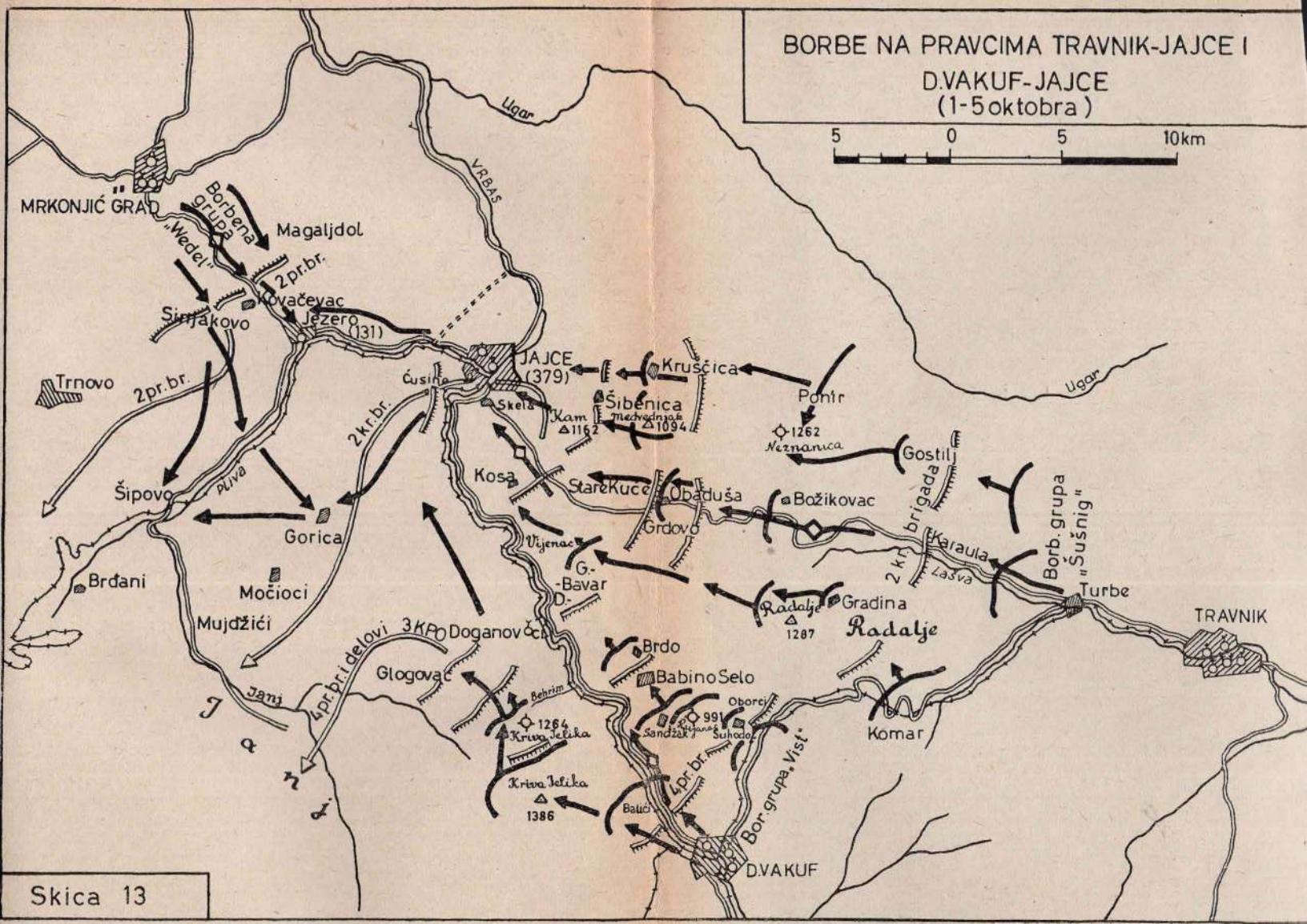
stava: ojačana četa iz njemačkog 738 pješadiskog puka, odred njemačke poljske žandarmerije, kombinovana sat iz 2 bojne 9 pješačke pukovnije, ojačana ustašama, i jedan vod tenkova iz 12 tenkovskog bataljona i ostavljena u Jajcu kao njegov garnizon. 714 divizija, čiji je osnovni zadatak bio da obezbijedi rudnik Ljubiju i izvoz rude u Njemačku, našla se sada ponovo u nezavidnom položaju, jer je 2 krajinski odred, vrativši se na Kozaru, već izveo niz napada na komunikacije i ponovo ugrozio čitav ovaj sektor. Zato je komandant te divizije odlučio da prikupi sve svoje snage i ponovo preduzme ofanzivu na Kozaru. Grupi »Vedel« naređeno je 7 oktobra da se povuče na Čađavicu, što je ova izvršila u toku 8-og, a odatle će za dva dana krenuti ka Prijedoru. U Mrkonjić-Gradu je ova grupa ostavila kao stalnu posadu grupu »Tomas«, sastava štab, 661 art. diviziona, ojačani vod iz 721 pješadiskog puka, dvije čete iz Petrinjskog zdruga, 2 sat domobranske dobrovoljačke bojne iz Banje Luke i pola 2/8 topn. odjela (diviziona — docnije se zvao sklop). Vidjeli smo da je u Ključu i okolini bila ostavljena 2 bojna 10 pješačke pukovnije, ojačane mjesnom ustaškom milicijom. Ali to su bile slabe snage ne samo za održavanje i kontrolu komunikacija i sprečavanje prodiranja partizana na sjever, već i za odbranu tih garnizona, što su događaji ubrzno potvrdili.¹³⁷

Ova zamašna operacija, koja je završena 6 oktobra i u kojoj je uzelo učešća više nego dvije kompletne i dobro ojačane neprijateljske divizije, ne računajući četničke jedinice i naših šest brigada sa dva partizanska odreda, razvijala se na dosta širokoj prostoriji. Položaji naših jedinica na banjalučkom pravcu bili su udaljeni preko 60 km od položaja prema Travniku.

¹³⁷ Izvještaj načelnika Vrhovnog štaba od 29 IX, AVII, k. 2, reg. br. 53/4; naređenje OŠBK od 30 IX štabu 1 bat. 1 kraj. odreda i 6 kraj. odreda, Zbornik IV/7, 79; izvještaji 6 kraj. odreda i 1 bat. 1 kraj. odreda od 30 IX OŠBK, isto, dok. br. 83 i 85; naređenje OŠBK od 30 IX 6 kraj. odredu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3596; pismo zamjenika komandanta OŠBK bez datuma OŠBK, AVII, k. 161-A, reg. br. 13/7; izvještaji 1 bat. 1 kraj. odreda i 3 kraj. brigade od 1 X OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 32/5 i arhiv CK SKJ, reg. br. 3321; izvještaj 6 kraj. odreda od 2 X OŠBK, isto, reg.

BORBE NA PRAVCIMA TRAVNIK-JAJCE I
D.VAKUF-JAJCE
(1-5 oktobra)

5 0 5 10km

Neprijatelj je, zahvaljujući nizu prednosti, bio u povoljnijem položaju. Pored brojne nadmoćnosti u pješadiji, on je imao preim秉stva i u tenkovima i artiljeriji koja su omogućila brži tempo operacije osobito u uslovima kada je uspio da prikrije grupisanje svojih snaga na travničkom pravcu i tako postigne iznenadenje; a zatim i preim秉stva u organizaciji komandovanja. Kod ovog posljednjeg su se naše slabosti u službi veze, koju su i ovdje činili isključivo kuriri (pješaci i konjanici), veoma negativno odrazile na rad naših jedinica.

Operativni štab za Bosansku Krajinu, koji je rukovodio našim snagama, doznao je za prođor neprijatelja u Ključ tek 30 septembra uveče, tj. onog dana kada se neprijatelj iz Ključa već bio spojio sa grupom »Vedel« u regionu Sitnice i kada je 3 krajiška već bila u Ribniku. Tako ovaj štab u prva dva dana borbi nije uopšte uspio da ispolji svoj uticaj na rad 3 krajiške i 3 sandžačke niti da ih upotrijebi prema svojoj koncepciji — za zatvaranje pravca Sitnica—Mrkonjić Grad, već je bio primoran da noću 30 septembar/1 oktobar upućuje 1 krajišku, a zatim i 2 proletersku brigadu na ovaj pravac. Zbog toga su borbu na tom pravcu ujutro 1. oktobra vodile samo dvije čete, da bi potom na Ponoru prihvatile borbu cijela 1 krajiška i, najzad, na Mrkonjić-Gradu, 2 proletersku. Upotrebljavajući na taj način jedinice po dijelovima za zapušavanje rupa, Operativni štab je izgubio inicijativu i nigdje nije uspio da, primjenjujući partizansku taktiku iznenadnih udara na neprijateljske razvučene dijelove po

---

br. 3708; izvještaj 5 prolet. i 10 herc. brigade od 1 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2976; naređenja OŠBK 2 prolet. 2 kraj., 3 prolet. 1 kraj. brigadi od 2 X, isto, reg. br. 2578, 3589, 2591 i 2896; izvještaji 3 kraj. brigade načelniku Vrhovnog štaba, 4 kraj. brigade OŠBK i 6 kraj. odreda Vrhovnom štabu od 2 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3322, AVII, k. 161-A, reg. br. 35/5 i k. 3-A, reg. br. 32/1; izvještaji 2 kraj. brigade OŠBK i 3 bat. 2 kraj. brigade štabu 2 kraj. brigade od 2 X, Zbornik IV/7, 92 i 93; naređenje OŠBK od 3 X komandi područja Drvar i komandi mesta Bos. Petrovac, AVII, k. 161, reg. br. 29/1; izvještaji 4 kraj. brigade od 3 X 1 kraj. i 4 prolet. brigade od 4 i 8 X, 2 prolet. brigade od 11 X, 1 kraj. brigade od 20 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3323, 3324, 3292, 2648, 2649, 3329; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za period od 27 IX do 8 X, AVII, k. 13/A i 14.

bokovima i pozadini jačim snagama, naneće neprijatelju snažniji udarac, kao što je to bio slučaj u nekoliko navrata u ranijim borbama na banjalučkom pravcu.

Tako je ova operacija pokazala da pri ovakvim sredstvima veze, pogotovo u uslovima kada su naše jedinice primjenjivale partizansku taktiku zasjeda, dnevnih i noćnih protivnapada, sračunatih na iznenadne udare po bokovima, pozadini ili po istaknutim jedinicama, nije moguće iz jednog centra rukovoditi radom većeg broja brigada razvučenih na širokoj prostoriji. To je jasno isticalo potrebu za stvaranjem komandi koje bi objedinjavale rad 2—3 brigade, jer se takva grupa javlja u posljednjim borbama sve više kao operativno-taktička cjelina usmjerena na izvršavanje zadatka na određenom pravcu. Uostalom, formiranje privremenih operativnih štabova za rukovođenje dejstvom više brigada sve je više primjenjivano. Sama je praksa jasno pokazala da se pojedini zadaci sve više rješavaju ne jednom brigadom, već skoro redovno grupom od 2, 4 pa i 6 brigada. A pošto je Vrhovnom štabu već u ovom momentu stajalo na raspolaganju toliko snaga da je mogao izvršavati pojedine borbene zadatke istovremeno i na dva i više pravaca, to se i neposredno ispoljila potreba za formiranjem viših jedinica, koje bi u svom sastavu imale po nekoliko brigada. Drugim riječima, uslovi su diktirali potrebu formiranja divizija.

4. — Ponovno oslobođenje Ključa i Mrkonjić-Grada

Za vrijeme borbe na pravcu Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce i Travnik—Jajce postepeno je izvođena koncentracija naših snaga za ofanzivna dejstva na sektoru Ključ—Sanski Most. Već 3. oktobra su štabovi 1 proleterske i 3 krajiskog brigade, kao i štab 6 krajiskog odreda, odlučili da izvrše noću 3/4 napad na Ključ i uporišta duž druma Ključ—Vrhpolje. Bilo je predviđeno da se poslije ovog napada glavnim snagama nastupa prema Sitnici i dalje ka Mrkonjić-Gradu u cilju udara u leđa neprijateljskim

snagama koje su sa Sitnice napadale u pravcu Mrkonjić-Grada i Jajca. Međutim, pošto su snage 1 proleterske tek stigle, pripreme napada nisu bile izvedene, pa je u toku noći nastalo lutanje tako da su bataljoni, određeni za napad na grad, zakasnili i napad je morao biti odložen. Zatim je zajednički operativni štab ovih jedinica donio poslije izvršenih priprema odluku da se napad izvede noću 5/6. Treća krajiška brigada je sa po jednim bataljonom iz 1 i 6 krajiškog odreda imala da napadne neprijateljska uporišta duž druma Ključ—Vrhpolje, u. s. Ramići i s. Krasulje i da potom osigura napad s pravca Sanskog Mosta, a 1 proleterska, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, da napadne Ključ. U međuvremenu su pristigle 1 i 4 krajiška brigada, a 6 oktobra izjutra i komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu koji je preuzeo rukovođenje čitavom grupom. Prema njegovom planu, operacija se imala razvijati ovako: na desnom krilu 1 krajiška imala je da ovlada Klokočevcem i Sitnicom i produži nastupanje na sjever; 1 proleterska, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, da ovlada Ključem, a potom da nastavi nastupanje desnom obalom Sane na sjever; 3 i 4 krajiška, ojačane dijelovima 1 i 6 krajiškog odreda, da presijeku drum Ključ—Vrhpolje, očiste neprijateljska uporišta duž tog druma i nastupaju ka Vrhpolju, dok je 2 krajiška dobila zadatak da odmaršuje za Podgrmeč i u zajednici sa 1 krajiškim odredom vrši pritisak na Sanski Most i Ljubiju. Poslije ovoga cilj dejstva grupe bio bi Sanski Most.

Noću 5/6 oktobra je 3 krajiška zauzela s. Ramići i napala s. Krasulje gdje je zaustavljena. U rejonu Ključa, uslijed snažnog pritiska i gubitka dominantne tačke Želin više Ključa, 2 bojna 10 pješačke pukovnije izvukla se te noći iz grada na Breščicu i posjela položaj k 512 — 528 — Sklop (k 521) — Tomaševića Grad. U produžetku napada noću 6/7 1 proleterska je, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, slomila otpor na pomenutoj liniji i primorala neprijatelja da se u neredu povuče ka Vrhpolju. Tom prilikom ubijeno je i zarobljeno oko 160 neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno dosta oružja i sva komora ove bojne. Treća i 4 krajiška brigada slomile su otpor duž druma za Vrhpolje i izbile pred neprijateljske utvrđene položaje

u tom selu. Prva krajiška je, sa jednim bataljonom 4 krajiške, zauzela Klokotovac i pripremila se za napad na Sitnicu.

Cetvrta krajiška brigada je izvučena ovog dana i upućena prema Bihaću, da bi obezbijedila pravac Bihać — Bos. Petrovac na kome nije bilo naših jedinica, a pretpostavljala se mogućnost neprijateljskog napada i s te strane.

U toku 8 i 9 oktobra nastavljene su borbe oko Sitnice i Vrhopolja. 9 oktobra se grupa »Vedel« prikupljala u rejonu Sitnica — Čađavica, tako da je pokušaj napada 1 krajiške na ove brojne snage ostao bez uspjeha.

U međuvremenu je štab njemačke 714 divizije odlučio da grupu »Vedel« povuče za Prijedor radi učešća u prestojećoj operaciji za ponovno čišćenje Kozare. S obzirom na situaciju u rejonu Sitnica—Ključ—Vrhopolje, on je ovoj grupi naredio da pokret izvrši pravcem Ključ—Sanski Most i da usput rastereti Sitnicu i Vrhopolje od pritiska. Istovremeno je naređeno njemačkim i ustaško-domobranskim snagama iz Sanskog Mosta i Vrhopolja da izvrše napad ka Ključu, da bi omogućile lakši prodor grupe »Vedel«.

Tako su se 10 oktobra izjutra razvile oštре borbe na oba pravca. Grupa »Vedel« je u toku ovoga dana uspjela da ovlada linijom k 992 — Kraguljevac (k 899) — s. Čułinić — k 631 uz snažan otpor 1 krajiške, a neprijateljska kolona od Vrhopolja linijom k 459 — s. Peći. Grupa »Vedel« je tek 12 oktobra uspjela da prodre u Ključ, a kolona iz Vrhopolja u s. Ramiće. Spojivši se, obje su kolone 13 i 14 oktobra, uz pritisak naših jedinica, preko Vrhopolja do stigle Sanski Most. Ključ je ostao slobodan.

Ali je napuštanje Sitnice i Čađavice od strane jakih snaga grupe »Vedel« izazvalo poremećaje i u rejonu Mrkonjić-Grada. Nijemci nisu poslije toga htjeli da svoj slabiji garnizon zadrže u tome mjestu, već su ga odmah povukli na Sitnicu. Tako je, odlaskom grupe »Vedel«, Sitnicu preuzeila grupa »Tomas«, a Mrkonjić Grad su Nijemci predali četnicima i ustašama.

Komandanti 714 i 718 divizije nisu mogli da sproveđu svoju odluku i obećanje dato Paveliću da će u Ključu i Mrkonjić-Gradu uspostaviti svoje stalne posade.

Operativni štab 2 proleterske, 3 sandžačke i 4 crnogorske brigade je 1 oktobra izdao zapovijest za koncentraciju snaga ka Mrkonjić-Gradu u cilju osvajanja ovog mesta. Odluka je obrazložena time što su neprijateljske glavne snage dejstvovalе od Sitnice ka Ključu, pa je garnizon Mrkonjić-Grada oslabljen, i time što će napad naših jedinica na Mrkonjić-Grad uticati i na situaciju oko Ključa.

Noću 12/13 oktobra su naši dijelovi ušli u Mrkonjić-Grad u kome su se nalazili domobrani i četnici. Poslije toga se 2 proleterska zadržala u rejonu sela sjeverno i sjeverozapadno od Mrkonjić-Grada, 4 crnogorska u selima na drumu ka Jajcu, a 3 sandžačka u selima oko druma Mrkonjić-Grad—Mlinište. Sve brigade su progonile manje četničke grupe koje su se krile oko ovih sela. Neprijatelj iz Jajca i Kupresa nije pokazivao znatniju aktivnost.

Na Sitnici se zadržala grupa »Tomas«, a lijevo i desno od nje u selima D. i G. Ratkovo i na pl. Manjači bili su četnici iz odreda »Petar Kočić« i puka »Manjača«, ojačani brojnim četnicima iz Borjanskog, Ozrenskog i Trebavskog odreda, koji su ovdje prebačeni iz srednje i Istočne Bosne.

Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio je 16. oktobra da izvrši napad na Sitnicu, ali je sljedećeg dana izmijenio ovu svoju odluku, pošto nije raspolagao tačnim podacima o neprijateljskim snagama i pošto je smatrao korisnijim da se jedinice odmore za pretstajeće veće ofanzivne akcije koje su se pripremale u Vrhovnom štabu. Treća krajiška dobila je zadatak da zatvori pravac od Vrhopolja i obezbijedi žetvu u Ključkoj i Saničkoj dolini, 1 proleterska da se razmjesti u rejonu Ključa kao rezerva, a krajiška polubrigada, formirana tih dana od jedinica 6 krajiškog odreda, da zatvori pravac Sitnica—Ključ.

Tako se završila ova njemačko-kvislinška operacija, a da neprijatelj nije ostvario ciljeve koje je bio postavio. On je već izgubio Ključ i Mrkonjić-Grad, a uskoro će i garnizoni u Jajcu i na Sitnici biti uništeni.¹³⁸

¹³⁸ Izvještaj zamj. komandanta OŠBK bez datuma OŠBK, AVII, k. 161-A, reg. br. 13/7; izvještaji 4 kraj. i 1 kraj. brigade od 3 i 4 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3323 i 3324;

5. — Talijansko-kvislinška operacija »Alfa«

Za vrijeme opisanih borbi u toku prve polovine oktobra i Talijani su, poslije dogovora sa Glavnim stožerom domobranstva, a prema naređenju Vrhovne komande iz Rima od 9 septembra, preduzeli izvršenje operacije »Alfa«. Mada je ova operacija bila planirana jednovremenno sa njemačkom u dolini Vrbasa i izvođena istovremeno, ona nije bila s njom neposredno povezana.

Po tom planu trebalo je sa 4 osnovne kolone očistiti od partizana planinu Vran i ovladati dolinom Rame sa Prozorom: prva kolona imala je nastupati iz zone Dobrič—Goranci ka liniji Posušje—Mratnjača; druga od Drežnice dolinom Drežanke ka jezeru Blidinje odakle bi, u sadejstvu sa trećom kolonom koja je imala nastupati od Jablanice dolinom Doljanke, preduzela čišćenje pl. Vran, a potom bi zajedno produžile do Prozora; četvrta kolona nastupala bi od željezničke stanice Rama dolinom Rame u cilju osvajanja Prozora. Za operaciju je angažovano 6 ojačanih talijanskih bataljona iz 6 korpusa, sa manjim dijelovima 18 korpusa i jakim formacijama »Dobrovoljačke antikomunističke milicije«. Ustaško-domobranske snage imale su da iz rejona D. Vakuf—Bugojno ovladaju G. Vakufom i zapriječe taj pravac, a domobranska 1 bojna 7 pješačke pukovnije prebačena je iz Konjica u rejon

---

izvještaji 1 prolet. brigade i OŠBK od 4, 6 i 7 X načelniku Vrhovnog štaba, isto, reg. br. 3236 i 2897 i AVII, k. 3-A, reg. br. 33/1; izvještaj 6 kraj. odreda od 5 X OŠBK i štabu 3 kraj. brigade, Zbornik IV/7, 109; izvještaji 3 kraj. brigade od 9 X OŠBK, isto, dok. br. 114, 124; dopis Operativnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigade od 10 X 4 oper. zoni, arhiv CK SKJ, reg. br. 3188; izvještaj 3 kraj. odreda od 10 X OŠBK, AVII, k. 162, reg. br. 29/7; naređenje Vrhovnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigadi od 10 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2300; izvještaj 4 prolet. brigade od 10 X A. Rankoviću, isto, reg. br. 3286; naređenje štaba oper. grupe od 11 IX 2, 3 i 4 prolet. brigadi, isto, reg. br. 3293; i izvještaj istog štaba od 13 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3294; izvještaj 4 krajiške brigade od 14 X Vrhovnom štabu, isto 3325; dva pisma načelnika štaba od 14 X OŠBK AVII, k. 161-A, reg. br. 5/6 i kut. 161, reg. br. 35/1; naređenja OŠBK od 16 i 17 X 1 prolet., 3 kraj., kraj. polubrigadi i grupi brigada na terenu Mrkonjić-Grada, isto, k. 161, reg. br. 36/1a i Zbornik IV/7, 136; mjeseci izvještaj 1 kraj. brigade od 20 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3329; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za oktobar, AVII, k. 14.

željezničkih stanica Raštelica i Hadžići sa zadatkom da dejstvuje preko pl. Bitovnje ka Prozoru.

Krajem septembra vršena je po Hercegovini za ovu operaciju mobilizacija pod parolom borbe protiv »Turaka i Hrvata«. Prema četničkim podacima, prikupljeno je oko 7.500 ljudi koji su organizovani u brigade, a pri svakoj komandi brigade bio je po jedan talijanski oficir koji je u svemu vršio ulogu komandanta. I prema našim podacima, u ovoj je operaciji uzeo učešća veliki broj četnika. Takav njihov odziv može se protumačiti samo time što im je bilo poznato da su u rejonu izvođenja ove operacije bile slabe partizanske snage, da će ustvari talijanske jedinice izvršiti glavni zadatak — osvajanje Prozora, i da će njima zaista samo preostati da izvrše svoje prave ciljeve — pokolj i pljačku muslimanskog i hrvatskog stanovništva koje je u ogromnoj većini živilo u zoni izvođenja operacije »Alfa«.

Glavna kolona, koja je nastupala pravcem Rama—Prozor, bila je sastavljena isključivo od talijanskih jedinica, a ostale su bile pretežno četničke stim što su svakom kolonom rukovodili talijanski oficiri. Nastupanje je imalo da otpočne 3. oktobra.

Na čitavom ovom prostoru od pl. Bitovnje, preko Prozora i pl. Vran, bili su u ovom momentu raspoređeni dijelovi 10 hercegovačke brigade, jer je to bio dio sektora operativne grupe u čijem su sastavu bile ova i 5 crnogorska brigada. Jedan bataljon 10 hercegovačke brigade bio je u rejonu s. Solakova Kula odakle je kontrolisao pravce ka Ostrošcu, Ivan-Sedlu i pl. Bitovnji i izvodio diverzije na željezničkoj pruzi; jedan njen bataljon bio je u rejonu Prozora i Šćita gdje je kontrolisao pravac od željezničke stanice Rame; jedan je bio u rejonu s. Soviči odakle je kontrolisao dolinu Doljanke i pl. Vran, a jedan u s. Ravnu gdje je zatvarao pravac Kupres—Duvno. Ovih dana je 5 brigada bila orijentisana ka Travniku, D. Vakufu i Bugojnu, gdje je po zadatku, dobivenom od Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, imala ofanzivno dejstvovati u cilju vezivanja neprijateljskih snaga za vrijeme napada na D. Vakuf. Jedan njen bataljon je zatvarao pravac Bugojno—G. Vakuf. Prema tome, na pravcu dejstva prve i druge talijansko-četničke

kolone nije uopšte bilo naših jedinica, a pred trećom i četvrtom bila su svega dva malobrojna bataljona. Protiv ta dva bataljona Talijani su usmjerili svojih oko 4.000 vojnika podržanih tenkovima, artiljerijom, avijacijom i hiljadama četnika.

Talijani i četnici su ipak nastupali vrlo oprezno. Talijansku kolonu, koja je iz Rame krenula ka Prozoru, dočekale su naše snage i odbacile je, 4. oktobra, natrag u Ramu. Uz veoma slab otpor naših malobrojnih i razvučenih jedinica na pravcu Jablanica—Sovići i Rama—Prozor, Talijani su tek 8.-og ušli u Prozor, a u toku 9. i 10.-og su u rejon Prozora pristigle druga i treća kolona. Ove dvije kolone, sastavljene od četnika, imale su razloga da se zadrže na tom terenu, jer su nastojale da što temeljitije unište stanovništvo i naselja i opljačkaju sve što im padne šaka. Ovom prilikom oni su zaista izvršili strahovite zločine i pustošenja. U jednom svom izvještaju tvrde da su uništili 2.050 muslimana. Rezultat čitave ove operacije bio je taj što su Talijani zauzeli Prozor gdje su postavili svoj garnizon. Četnici su se poslije izvršenih zločina vratili sa opljačkanom stokom i drugim stvarima u Hercegovinu. Jedan dio stanovništva izbjegao je u šume i na teritoriju koju su kontrolisali partizani, tražeći od njih zaštitu. Jedan ustaški bataljon iz Bugojna ušao je 9. oktobra u G. Vakuf i tu postavio svoj garnizon.

Za ovo vrijeme su jedinice 5. crnogorske brigade razvijale dejstva na prostoriji Travnik—Bugojno. Izvršen je niz diverzija i prepad na komunikaciju D. Vakuf—Travnik. Njena dva bataljona napala su 6. oktobra domobransko-ustašku posadu u s. Bistro na željezničkoj pruzi Rastovo—Travnik i tom prilikom su razbila dvije neprijateljske čete, ubila 15, a zarobila 47 vojnika i zaplijenila 1 minobacač, 8 puškomitrailjeza, 50 pušaka i druge opreme, a sami su imali 2 mrtva i 5 ranjenih.

U toku talijansko-četničke ofanzive Vrhovni komandant je naredio 7. oktobra 5. i 10. brigadi da se povlače u rejon Ščita, odakle će se u povoljnoj situaciji prebaciti u sjevernu Hercegovinu ili, ako to ne bude moguće, da prodiru ka Posušju, Imotskom i dalje za Biokovo, a samo u krajnjoj nuždi ka Glamoču i Drvaru. Ovo naredenje,

međutim, Operativni štab ove grupe, uslijed slabih veza, nije primio. Zbog toga je u vezi sa situacijom na terenu odlučio da se grupa zadrži na prostoru Travnik—Fojnica—Prozor—Konjic, da upočetku, s obzirom na pritisak neprijatelja, dekoncentriše jedinice, koje bi aktivnim dejstvima na svim pravcima vezivale što više neprijateljskih snaga i tako posredno pomogle naše glavne snage zapadno od Vrbasa. Grupa od dva bataljona upućena je sredinom oktobra pored Turbeta na sjeverozapadne padine pl. Vlašić sa zadatkom da dejstvuje na tom terenu i prodire ka dolini Ugra. Ona je uspješno izvršila zadatak, očistila nekoliko žandarmeriskih stanica u Korićanima i okolnim selima i izazvala nemir u Travniku čiji je garnizon bio u to doba dosta oslabljen. Jedan bataljon je 15. oktobra zauzeo Fojnicu. Dijelovi ovih brigada preduzimali su manje akcije u dolini Lašve i na komunikaciji Konjic—Ivan Sedlo. Ova aktivnost ozbiljno je zabrinula neprijatelja. Iz Travnika je u nekoliko navrata stizala u Zagreb vijest da je u neposrednoj blizini grada koncentrisano oko 2.000 partizana i da postoji opasnost od napada. Stoga je neprijatelj pojačavao svoje posade na ovom terenu.

Poslije gubitka Prozora i povlačenja dijelova 10 hercegovačke brigade ka pl. Vranici, ova grupa je ostala bez veze sa Vrhovnim štabom i jedinicama IV operativne zone na prostoru Duvno—Livno. Vrhovni štab se nije slagao sa povlačenjem ovih jedinica na istok, a štab IV operativne zone je u nekoliko mahova predlagao da se obje ove brigade povuku ka Livnu u vezi sa pretstojećom neprijateljskom ofanzivom na ovaj dio slobodne teritorije. Međutim, naređenja Vrhovnog štaba od 8. oktobra da se obje brigade povlače ka pl. Cincaru i Livnu Operativni štab grupe primio je zajedno sa naređenjem Vrhovnog štaba od 15.-og tek 21. oktobra. U naređenju od 15.-og Vrhovni štab je, s obzirom na izmijenjenu situaciju u dolini Vrbasa i pojačanja naših snaga na sektorу Bosansko Grahovo, tražio da se obje brigade koncentrišu na prostoriji Travnik—Komar—Bugojno i da tu aktivno djeliuju, razvijajući politički rad na terenu, što su one već stvarno i činile.¹³⁹

¹³⁹ Izvještaji Oper. štaba 5 prolet. i 10 herc. brigade Vrhovnom štabu od 1, 4, 18 i 21 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2976, 2991,

6. — Događaji u Dalmaciji u toku oktobra

U južnom dijelu slobodne teritorije, gdje su dejstvovale jedinice IV operativne zone, nije za čitavo ovo vrijeme bilo značajnijih događaja. Poslije odlaska 1 proleterske i 4 kraljiške brigade sa sektora Bosanskog Grahova tamo je ostala 2 dalmatinska brigada koja je preuzeila zatvaranje pravaca od Bosanskog Grahova ka Drvaru, Glamoču i Livnu i kontrolu pl. Dinare. Prva dalmatinska brigada, u sadejstvu sa dva bataljona 3 dalmatinskog odreda, zatvarala je pravce koji iz Sinja, Duvna i Kupresa izvode ka Livnu. Dva bataljona ovog odreda bila su orijentisana ka Posušju, Imotskom i Biokovu. Talijanski garnizoni iz Bosanskog Grahova, Derala, Strmicé i Knina nisu za ovo vrijeme ispoljavali nikakvu aktivnost, već su se užurbano utvrđivali izgrađujući fortifikacijske objekte stalnog tipa. Neaktivni su bili i garnizoni u Sinju, Vrlici i Imotskom. Jedino su ustaške snage iz Duvna pokušavale prvih dana oktobra nekoliko puta uzastopno da sa položaja oko Duvna odbace naše snage i da se preko Šujice povežu sa Kupresom, ali u tome nisu uspjele. Garnizon u Kupresu takođe nije ispoljavao skoro nikakvu značajnu aktivnost.

Na čitavoj ovoj prostranoj teritoriji pomenute naše jedinice bile su razvučene na raznim pravcima po bataljonima pa često i četama, zbog čega ni one nisu mogle da ispolje neku značajniju aktivnost, sem ubacivanja manjih dijelova osobito na komunikacije u srednjoj i južnoj Dalmaciji, gdje su ovi izvodili diverzije, postavljadi za-

2994, 2992; naredenja Vrhovnog štaba 5 prolet. i 10. herc. brigadi od 4, 7 i 15 X, isto, reg. br. 2991, AVII, k. 6/I, reg. br. 7/3, arhiv CK SKJ, reg. br. 2479 i 2480; izvještaji 4 oper. zone od 8 i 10 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2955 i 2956; pisma A. Rankovića od 13 i 16 X drugu Titu, isto, reg. br. 4232 i 4283; naredenje komande četničkih odreda za Istoč. Bosnu i Hercegovinu od 25 IX komandantu Goliske brigade, AVII, reg. br. BH-V-2012; izvještaj četničke Trebinjske brigade o operaciji »Alfa« od 18 X, isto, reg. br. BH-X-71; dopis 4 bataljona Lovćenske četničke brigade od 21 X komandantu Zetskog četničkog odreda, isto, reg. br. CG-V-204; saopštenje komande četn. odreda Istočne Bosne i Hercegovine, bez datuma, isto, reg. br. BH-V-2025; operacijski dnevnik Superslode, AVII, k. 58, reg. br. 1/72—111; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, isto, k. 14, reg. br. 3/1—2, 6/1—2, 7/1—2, 8/1—2, 9/1—2, 10/1—2, 13/1—9.

sjede i vršili prepade. Ovakvo držanje jedinica bilo je uslovljeno ofanzivnim operacijama neprijatelja ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu, zatim Prozoru i pl. Vran. Prepostavljalo se, naime, da će on preuzeti istovremeno ofanzivna dejstva iz Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i da će koncentrisane talijansko-četničke snage koje su izvodile operaciju »Alfa« nastaviti nastupanje ka Livnu i Glamoču, pa su ove jedinice IV operativne zone raspoređene tako da ih mogu zadržavati na više pravaca. One su na taj način vršile ulogu pomoćnih snaga u odnosu na glavne koje su djelovale na sektoru Ključ—Mrkonjić Grad u tom smislu što su obezbjeđivale leđa ovim jedinicama i istovremeno pozadinu sa bolnicama, magacinima i drugim ustanovama raspoređenim u centru slobodne teritorije.

S obzirom na takvu situaciju i na jedan ispad Talićana i četnika iz Bosanskog Grahova u s. Peulje 9 oktobra, Vrhovni štab je 10-og naredio 2 proleterskoj brigadi da se iz rejona južno od Mrkonjić-Grada prebaci na sektor Bosanskog Grahova u cilju ojačanja 2 dalmatinske brigade. Pošto je naređenje zakasnilo, brigada je krenula iz Mrkonjić-Grada tek 14-og izjutra do Mliništa, a odavde 16-og željeznicom u Drvar. Po naređenju Vrhovnog štaba 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada činile su jednu udarnu grupu sa zadatkom zatvaranja pravaca od Bosanskog Grahova ka Livnu, Drvaru i Glamoču. Zajednički operativni štab stavljen je neposredno pod komandu štaba IV operativne zone, koji se nalazio u Glamoču.

Ovih dana je u centru pažnje Vrhovnog štaba bila situacija u Dalmaciji i posebno u njenom srednjem i južnom dijelu. Sve snažniji politički rad i oružana aktivnost partizanskih snaga IV operativne zone i odjek krupnih pobjeda u Zapadnoj Bosni u toku ljeta i jeseni imalo je snažnog uticaja na aktiviranje i mobilizaciju naroda Dalmacije u ustanku.

Ustaški pokret nije nikada u Dalmaciji uhvatio ozbiljnije korjene. Njen narod je oduvijek mrzio talijanske za vojevače, koji su kroz čitavu njegovu istoriju pokušavali da ga porobe i denacionalizuju. Na pojačani teror koji je uslijedio kao odgovor na partizansku aktivnost u čitavoj Dalmaciji i na njenim otocima, Dalmatinci su se masovno dizali na ustanak i priključivali partizanskim odredima.

Poslije pretvaranja hercegovačkih četnika u odrede »Dobrovoljačke antikomunističke milicije«, Talijani su za borbu protiv dalmatinskih partizana prebacili u septembru 1942 oko 1.000—1.500 ovih četnika. Najprije su ih upotrijebili u ofanzivi na Biokovo protiv Južnodalmatinskog odreda, a potom, početkom oktobra u ofanzivi na Mosoru, protiv dijelova Srednjedalmatinskog odreda koji su dejstvovali na teritoriji Splita, Šibenika i Sinja. Ovi četnici su u zvjerstvima nad narodom ovih područja prevažilazili svoje gospodare. Veoma često su talijanske jedinice blokirale pojedina sela, pa su onda četnici upadali u njih, ubijali cijelokupno stanovništvo, pljačkali svu imovinu i palili kuće. Tako su uništena mnoga sela u srednjoj i južnoj Dalmaciji. Na ova zvjerstva narod je odgovarao stupanjem u partizanske odrede. Međutim, pošto dalmatinski odredi nisu mogli da naoružaju hiljade novih boraca, oni su ih upućivali u Bosansku Krajinu. Tako su Dalmatinci u ovom periodu pretstavljeni snažan rezervovar za popunu grupe proleterskih i udarnih brigada iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine. Dobro prihváćeni od starih boraca, Dalmatinci su se vrlo brzo prilagođavali i uskoro pokazali kao veoma hrabri i odvažni vojnici sa visokim moralom i političkom svijesti. Iz Dalmacije su obično dolazili po grupama od 200—300 boraca u Livno i Glamoč, gdje su prihvatanici i odavde upućivani u isto takvim grupama u brigade. Istovremeno su brojno ojačale jedinice IV operativne zone, a osobito 1 i 2 dalmatinska brigada i 3 partizanski odred, koji je poslije formiranja ovih brigada opet izrastao u krupnu snagu od četiri bataljona. Takođe su brojno porasle partizanske grupe, čete i bataljoni koji su dejstvovali u Dalmaciji — na obalnom pojusu i otocima.

Vrhovni komandant je pridavao vanredan značaj ovom snažnom gibanju u Dalmaciji i zato je odlučio da preduzme efikasnije mjere kako bi se taj proces neposrednije podržao, a i stalo na put okupatorsko-kvislinškim zvjerstvima. Po njegovoj odluci trebalo je izvršiti koncentraciju jačih snaga u rejonu Bosansko Grahovo-Knin u cilju prodiranja u sjevernu i srednju Dalmaciju. Radi toga je 12. oktobra Vrhovni komandant naredio štabu I operativne zone Hrvatske da, pored 9 ličke brigade,

koja se već nalazila u rejonu s. Srba, uputi na ovaj sektor još jednu brigadu, kako bi upočetku formirao grupu od četiri brigade, što bi bilo dovoljno za razbijanje nekih talijanskih garnizona i četnika.

Međutim, ovih dana su u Vrhovni štab pristizale i vijesti o koncentracijama talijanskih i četničkih snaga u rejonima Sinj—Vrlika—Imotski, koje su se ovdje pripremale za pretstajeću operaciju »Beta«. To je još više učvrstilo gornju odluku Vrhovnog komandanta. On je riješio da preduhitri neprijatelja napadom na Bosansko Grahovo.

Ali, prikupljanje naših snaga išlo je veoma sporo. Snage koje su, po naređenju Vrhovnog štaba, imale doći iz I operativne zone Hrvatske, bile su angažovane u borbama na Kordunu i u Gorskom Kotaru po planovima Glavnog štaba Hrvatske i trebalo je duže vrijeme za njihovo izvlačenje iz borbe i prebacivanje na ovako udaljen teren. U dva maha — 18 i 20 oktobra — Vrhovni štab je ponovio svoje naređenje Glavnom štabu Hrvatske i njegovoj I operativnoj zoni da na sektor Bosanskog Grahova upute tražene dvije brigade. Ali, pošto su veze bile neredovne i održavane samo kuririma pješacima i konjanicima, ovo je naređenje stiglo u štab I operativne zone tek 22-og, kada je glavnina njenih snaga bila u borbama sa talijanskim jedinicama u sjevernom dijelu Korduna. U Lici je tada bila samo 9 lička brigada, pa je njoj izdato naređenje da odmah kreće ka Srbu. Vrhovni štab je naredio 21 oktobra da se i 1 proleterska brigada prebaci iz rejona Ključa ka Bosanskom Grahovu radi učešća u napadu na to mjesto. Međutim, tih dana uslijedila je druga faza talijanske ofanzivne operacije »Dinara« koordinirana sa njemačko-kvislinškom operacijom ka oblasti Jana. Tako će se napad naših snaga na Bosansko Grahovo izvoditi u uslovima neprijateljskog ofanzivnog dejstva ka Livnu i Mliništu.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Izvještaji 4 kraj. brigade od 2 X OŠBK i 3 X Vrhovnom štabu, AVII, k. 161-A, reg. br. 35/5 i arhiv CK SKJ, reg. br. 3323; izvještaji 4 oper. zone bez datuma i od 10 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2766 i 2540; izvještaji 4 oper. zone od 10 X Glavnom štabu Hrvatske, Zbornik V/8, 30 i 31; naredba štaba 4 oper. zone od 5 X, isto, dok br. 13; izvještaji 3 dalm. odreda od 5 i 7 X štabu 4 oper. zone, isto, dok. br. 15 i 22; izvještaji 2 dalm. brigade od 5 X Vrhovnom štabu i 9 X štabu 4 oper. zone, arhiv CK SKJ, reg.

7. — Njemačko-talijansko-kvislinška ofanziva na slobodnu teritoriju Janja, Pljeve i Livna

(Skica 14)

Udružene okupatorsko-kvislinške snage otpočele su 21. oktobra svoju dugo pripremanu ofanzivu sa polukružne linije: Mrkonjić Grad—Jajce—Kupres—Šujica—Duvno—s. Studenci—Sinj—Vrlika po jedinstvenom planu u cilju osvajanja jugoistočnog dijela slobodne teritorije sa centrom u Livnu. Ovu ofanzivu Talijani su nazvali »Operacija Beta«, Nijemci »Operacija Jajce—Janj«, a ustaše »Pothvat Livno«.

U toj ofanzivi njemačka 718 divizija, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama, imala je da sa linije Turbe—Donji Vakuf izvrši prođor u Jajce i Mrkonjić Grad, da bi potom, sa linije Mrkonjić Grad—Jajce preduzela napad na Janj i Pljevu u cilju razbijanja naših jedinica koje su ponovo ugrožavale Jajce i čišćenja toga područja, čime su ujedno olakšavale prođor talijansko-kvislinških kolona ka Livnu i Glamoču.

Ustaške snage sa linije Duvno—Šujica—Kupres i talijansko-četničke snage sa linije s. Studenci—Sinj—Vrlika imale su da koncentričnim dejstvom izvrše prođor ka Livnu, a potom i Glamoču.

---

br. 3277 i Zbornik V/8, 28; naređenje Vrhovnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigadi od 10 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2300; naređenja Vrhovnog štaba 1 ličkoj zoni od 12 X 1 i 2 ličkoj brigadi od 20 X načelniku Vrh. štaba od 21 X, AVII, k. 2, reg. br. 2/2—5, 2/3 i 32/1; izvještaji Kupreškog bataljona od 7 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3451; pismo načelnika Vrhovnog štaba od 9 X A. Rankoviću, isto, reg. br. 900; naređenje OŠBK od 9 X 4 kraj. brigadi, AVII, k. 161, reg. br. 32/1; naređenje Vrhovnog štaba od 10 X štabu 4 oper. zone, isto, k. 2, reg. br. 31/1; izvještaj oper. štaba grupe 2, 3 i 4 prolet. brigade od 15 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3295; izvještaj 1 oper. zone od 22 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2968; pismo A. Rankovića od 11, 12 i 17 X drugu Titu, arhiv CK SKJ, reg. br. 626, 627 i 4283; obavještenje komande četn. odreda za Istoč. Bosnu i Hercegovinu od 6 IX o upućivanju četničkih snaga iz Hercegovine u Dalmaciju i njihovim zločinima tamo, arhiv VII, reg. br. BH-V-2001.

Jedinice 718 divizije, ojačane ustaško-domobranskim snagama, ponovo su formirane za ovu operaciju u dvije jake pukovske borbene grupe — »Vist« i »Sušnig« uglavnom istog onog sastava kao i ranije. Do 21. oktobra grupa »Vist« se koncentrisala u s. Doganovci (polovina puta D. Vakuf—Jajce), a grupa »Sušnig« u s. Turbe. Grupa »Vist« imala je da nastupa opštim pravcem s. Doganovci — s. Ljuša — s. Babići, ovлада selima u zaplavi Janja i tu organizuje zaprečni položaj na liniji s. Grbavica — s. Čuklići — s. Popuži — Kojčinovac (k 1125), a grupa »Sušnig« da izvrši prođor pravcem Turbe — Jajce — Jezero — Mrkonjić Grad, a potom da sa linije: Mrkonjić Grad — Jezero brzo prodre opštim pravcem s. Trnovo — s. Podgorija, pa na jugoistok preko šume Smiljevac i Đulet ka s. Todorići u cilju opkoljavanja i uništenja partizanskih snaga u ovom rejonu u sadejstvu sa grupom »Vist«. Neprijateljske snage iz garnizona Jajce imale su istovremeno kad i grupa »Vist« da obrazuju zaprečni položaj na desnoj obali donjeg toka Plive (Pljeve) na liniji s. Ljoljići — s. Volari.

Ustaška grupa za dejstvo sa linije Duvno — Šujice — Kupres imala se prikupiti u tim mjestima do 20. oktobra. U tu svrhu su 7 i 26 ustaška bojna iz Imotskog krenule 17.-og za Duvno i spojile se sa ustaškom bojnom koja je odranije bila u Duvnu, gdje je formirana borbena grupa od dvije bojne za dejstvo pravcem Duvno — Borova Glava — Livno. Jedna bojna iz Duvna probila se preko Šujice u Kupres, gdje je sa Kupreškom ustaškom bojnom obrazovala drugu borbenu grupu za dejstvo pravcem Kupres — pl. Cincar — Livno. Po prođoru u Livno, kao posada u mjestu ostala bi jedna bojna, jedna bi se vratila u Duvno za posadu, a sa ostale dvije nastavilo bi se nastupanje ka Glamочu.

Kolona »Aržano« grupisala se u rejonu s. Studenci do 21. oktobra. U njenom sastavu su bila dva ojačana bataljona talijanske divizije »Bergamo«. Zadatak joj je bio da nastupa pravcem s. Studenci — s. Aržano — Buško Blato — Livno.

Kolona »Sinj«, jačine dva bataljona divizije »Bergamo« sa četnicima, grupisala se do 21.-og u rejonu s. Obrovac. Pravac dejstva bio je s. Obrovac — s. Vaganj — Livanjsko Polje.

Kolona »Vrlika«, jačine dva bataljona talijanske divizije »Sasari« sa četnicima, imala je da nastupa u više pravaca preko pl. Dinare, stim da glavnim snagama pravcem s. Bitelić—Malinovac (k 991)—Debela Kosa (k 1194) sadejstvuje koloni »Sinj«.

Dejstvima njemačko-ustaških grupa »Vist« i »Šunig« komandovao je štab 718 divizije, a sve talijanske, četničke i ustaške kolone koje su nastupale ka Livnu bile su pod komandom talijanskog 18 korpusa.

U momentu kada je dobio izvještaje o pripremama za ovu ofanzivu, Vrhovni komandant je već bio donio odluku za napad na Bihać. Na tim pripremama su ovih dana otpočeli raditi Operativni štab za Bosansku Kрајину i Glavni štab Hrvatske. Ta je odluka, zajedno sa onom za napad na Bosansko Grahovo, sasvim odgovarala uslovima i bila saobražena osnovnim operativno-taktičkim načelima našeg načina ratovanja. Vrhovni komandant nije želio da angažuje glavninu snaga u odbranbenim borbama sa koncentrisanim snagama neprijatelja, čija bi preimutstva u avijaciji, artiljeriji, tenkovima, municiji, snabđevanju, vezi itd. došla u takvim borbama do izražaja, već je ostao pri ranijoj odluci — da glavnim snagama naneće neprijatelju novi, snažni udarac, koji će konačno kompromitovati njegovu ofanzivu i natjerati ga da povlači svoje koncentrisane snage tamo gdje mu naša glavnina zadaje udarce. Tako će se glavnina naših snaga pripremati u toku ove neprijateljske operacije za napad na Bihać i Bosansko Grahovo, a slabije snage će se suprotstavljati neprijateljskim jedinicama koje budu nadirale ka Janju i Livnu.

Raspored naših snaga pred početak neprijateljskog nastupanja. Treća sandžačka brigada bila je raspoređena na prostoru Jezero—Šipovo—Šrbina—Mrkonjić Grad, a desno od nje i južno od druma Jezero—Jajce—D. Vakuf bila su dva bataljona 3 krajiškog odreda. Ove jedinice su kontrolisale pravce koji iz Sitnice, pl. Manjače, Jajca i D. Vakufa izvode na jug.

Bataljon »Šolaja« 3 krajiškog odreda bio je u rejonu Crni Vrh (k 1509), na Hrbljini, orijentisan ka Kupreškom Polju radi kontrole i zatvaranja pravca od Kupresa za

Glamoč. U toku borbi na položaje Jaram (k 1662) stigao je 5 bataljon 4 crnogorske brigade sa istim zadatkom.

Dva bataljona 1 dalmatinske brigade, sa jednim iz 3 dalmatinskog odreda, zatvarala su pravce Šujica—Livno i Duvno—Livno, a jedan bataljon 3 dalmatinskog odreda zatvarao je na položajima u rejonu Aržana pravac Aržano—Livno.

Jedna četa kontrolisala je pravac Sinj—Vaganj.

Ostali dijelovi 1 dalmatinske brigade i 3 dalmatin-skog odreda bili su orijentisani ka Biokovu i donjem toku Cetine gdje su izvodili ofanzivne akcije.

4 crnogorska brigada, koja je bila u rejonu Mrko-njić-Grada, krenula je po naređenju Vrhovnog štaba 21 oktobra ka Glamoču sa zadatkom da se stavi pod komandu štaba IV operativne zone radi ojačanja snaga koje su zatvarale pravce od Duvna i Šujice ka Livnu. S obzirom na dugu maršrutu, ova brigada je tek 23-eg izbila u Glamočko Polje tako da i nije mogla biti na vrijeme an-gažovana na pomenutim pravcima, jer je neprijatelj već 23-eg ovladao Livnom.

Tako su stvarno u borbama protiv neprijateljskih snaga, čiji se broj penjao do 20.000 vojnika, angažovani 3 sandžačka i dva bataljona 1 dalmatinske brigade, 3 krajiški i 3 dalmatinski odred. Sve ove jedinice nisu ukupno imale ni 2.500 boraca. Supersloda je, međutim, smatrala da su naše glavne snage iz Zapadne Bosne i Dalmacije grupisane u to doba u rejonu pl. Dinare i pl. Cincar. To je bilo tačno za stanje od prije dva mjeseca, kada je general Roata došao na ideju o operaciji »Dinara«, ali se situacija otada sasvim izmjenila, dok je plan neprijatelja ostao isti. Uzgred treba istaći da je ovo, zahvaljujući načinu ratovanja naših snaga, bilo skoro redovna pojava koja je pratila neprijateljeve pripreme i izvođenje krupnijih ofanzivnih operacija.

Neprijatelj je otpočeo nastupanje 21. oktobra. Ovoga dana je grupa »Vist« otpočela napad iz s. Doganovci ka s. Ljuša. Jak otpor pružio joj je bataljon »Pelagić« 3 krajiškog odreda ali je, zahvaćen sa oba boka od jačih snaga ove grupe, bio primoran na postepeno povlačenje zadržavajući otporom na uzastopnim linijama njeno brže prodi-

ranje, tako da je ova grupa ovladala 24-og linijom s. Previća—s. Babići—s. Podobzir, a zatim je nastavila nastupanje kroz sela s obje strane r. Janj da bi 25-og izbila na liniju s. Grbavica—s. Popuži—Kojčinovac (k 1125), gdje je organizovala položaj. Istovremeno je posada Jajca ovladala linijom s. Ljoljići—s. Volari. Čim je štab 3 krajiškog odreda uočio da jače neprijateljske snage prodiru u Janj, povukao je bataljon »Šolaja« sa Hrbljine, pa je sa dva bataljona organizovao odbranu Janja povlačeći se ispred nadmoćnog neprijatelja ka pl. Vitorog, vršeći odavde od 25-og do 30-og snažne noćne i dnevne napade na lijevi bok grupe »Vist«.

Grupa »Sušnig« je, očekujući otpor partizana duž druma Turbe—Jajce, nastupala oprezno u kolonama pa je tek 24-og stigla u Jajce, 25-og izbila u Jezero, gdje je naišla na slab otpor jednog bataljona 3 krajiškog odreda, a 26-og i u Mrkonjić Grad. Njeni dijelovi sa linije Jezero—s. Majdan krenuli su istog dana u napad na jug potiskujući dijelove 3 sandžačke brigade. Dijelovi ove grupe izbili su 27 oktobra do s. Dragnić. Pred njima su otstupile jedinice 3 sandžačke brigade ka s. Podgorija i s. Mliništa.

Odavde je glavnina grupe preduzela izvođenje obuhvatnog manevra preko šume Smiljevac i Vitorog u cilju opkoljavanja jedinica 3 krajiškog odreda u rejonu Đulet (k 1347)—Kozila. Grupi »Vist« je naređeno da se 29-og povuče na lijevu obalu potoka Vaganjac i tu organizuje položaj kako bi spriječila izvlačenje partizana koje će glavnina grupe »Sušnig« potisnuti pravcem s. Podgorija—Smiljevac—Vitorog. Istovremeno je jedan bataljon 738 pješadijskog puka iz grupe »Sušnig« imao dejstvovati pravcem s. Podgorija—železnička stanica Mliništa u cilju razbijanja dijelova 3 sandžačke brigade.

U toku 30 oktobra je grupa »Sušnig« krenula označenim pravcima. Njena glavnina je u rejonu Đulet—Kozila iznenadila bataljone 3 krajiškog odreda, ali im nije nanijela veće gubitke, već su se oni povukli dublje u pl. Vitorog, a neprijatelj je, u pokušaju da se sa Kozila (k 1314) spusti ka s. Todorići, zalutao i bio primoran da se vrati istim putem natrag u s. Podgorija. Prvi bataljon 738 pješadijskog puka je u nadiranju ka željezničkoj sta-

nici Mliništa naišao na otpor pa se, dostigavši ovo mjesto, odmah povukao u s. Podgorije.

Obje grupe su napustile 1 novembra sela u zaplavi Janja i Pljeve (Plive) i povukle se u rejon Jajce, a odavde dalje za Travnik i Sarajevo. Za vrijeme boravka u usputnim selima neprijateljske jedinice su popalile sva sela, opljačkale sve što su našle i pobile sve stanovništvo, uključujući starce i djecu koji su se tu zatekli. Ali, pošto je većina naroda evakuisana u pl. Vitorog, nije bilo velikih ljudskih žrtava, sem u nekim selima lijevo od rijeke Plive, gdje je dio naroda, koji je po poruci četnika ostao kod kuća, uništen na najsvirepiji način. To je ujedno i jedini rezultat ove operacije. 3 sandžačka brigada i 3 krajiški odred ponovo su izbili u rejon Mrkonjić-Grada i na položaje ka Jajcu i D. Vakufu.

I kolone određene za osvajanje Livna prešle su 21. oktobra u napad. Na pravcu od Duvna i Šujice ka Livnu dvema ustaškim bojnama pružila su u toku 21 i 22. oktobra snažan otpor dva bataljona 1 dalmatinske brigade. Ali se kolona od Kupresa kretala pravcem pl. Malovan — pl. Cincar bez otpora, jer taj pravac uopšte nije bio posjednut našim snagama. Štab IV operativne zone je pogrešno ocijenio da će glavne snage neprijatelja nadirati od Šujice i Duvna, stim što bi neprijatelj eventualno mogao pokušati prodor iz Kupresa preko Hrbljine za Glamоч, a ne za Livno. Sem toga, on je raspolagao pogrešnim podacima o neprijateljskim snagama u Kupresu, pošto nije znao da se u njemu grupišu dvije ustaške bojne, već je smatrao da se tu nalazi neznatna posada. Izjutra 23. oktobra kolona iz Kupresa izbila je na planinu Krug i tako kompromitovala odbranu bataljonâ 1 dalmatinske brigade koji su toga dana sa uspjehom držali liniju s. Vidoši—Debeljača (k 951) — Borkova Greda — Borova Glava (k 1290) — V. Kuk (k 1284) — Suhovrh (k 1457), i primorala ih na otstupanje ka pl. Kamešnici pod nepovoljnim uslovima. Kolona je 23.-eg sa pl. Krug ušla u Livno.

Kolona »Aržano« je nastupala vrlo sporo i oprezno, zadržavana od 3 bataljona 3 dalmatinskog odreda. Iako je odnos u broju boraca bio 10 : 1 u korist neprijatelja koji je nastupao uz podršku tenkova, avijacije i artilje-

rije, ovaj bataljon je na uzastopnim položajima snažnim otporom zaustavljao nadiranje talijanske kolone, nanošći joj osjetne gubitke. Tako talijanski izvještajijavljaju da je kolona 23-eg imala samo u borbi kod s. Prisika 11 mrtvih i 23 ranjena. Ona je tek 24. oktobra izbila na liniju s. Golinjevo—s. Bijelo Polje.

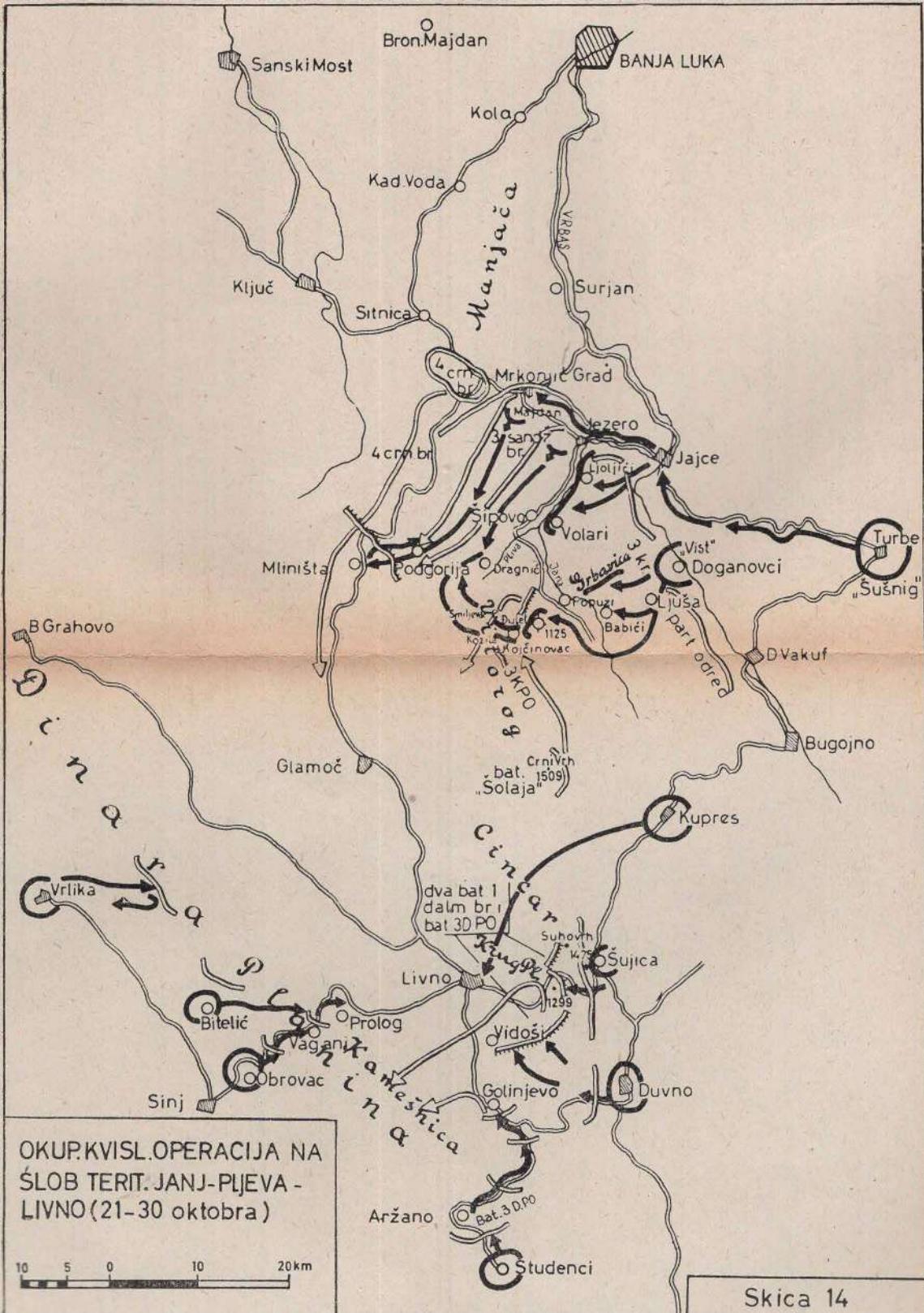
Koloni »Sinj«, na pravcu Obrovac—s. Vaganj, suprotstavlja se samo jedna četa. Koristeći prepreke na drumu, ova četa je zasjedama na uzastopnim položajima duž druma uspješno usporavala nastupanje ove kolone, tako da je ona tek 24.-og stigla u s. Prolog, spustivši se u Livanjsko Polje.

Kolona »Vrlika« nije uspjela da ovlada grebenom Dinare i njeno dejstvo nije imalo nekog značajnijeg rezultata.

Tako se završila ova dugo i brižljivo pripremana operacija u kojoj je neprijatelj popalio i opljačkao sela u slivu Janja i Pljeve i posio Livno. Njegove su komande konstatovale da za prodor ka Glamoču nemaju dovoljno snaga te su odustale od toga poduhvata. U Livnu je kao posada ostala jedna ustaška bojna i samo privremeno dijelovi jednog talijanskog bataljona. Manjim snagama neprijatelj je zaposio Borovu Glavu, Aržano, s. Vaganj i još neka mjesta na ovom terenu, dok su ostale snage povučene u svoje ranije garnizone.

Glavnina snaga IV operativne zone raspoređena je u rejonu Glamoča. 2 dalmatinska brigada je već u toku 25. oktobra prebačena po naređenju Vrhovnog štaba na pl. Dinaru sa zadatkom da ofanzivno dejstvuje u dolini Četine i ponovo presječe drum Sinj—Livno.

Vrhovni štab je, uslijed pritiska njemačko-ustaških snaga ka Mliništim i mogućnosti njihovog daljeg nadiranja za Glamoč, naredio 26. oktobra operativnoj grupi 5 crnogorske i 10 hercegovačke brigade da se sa prostorije G. Vakuf—Bugojno—Travnik što brže prebace pravcem Kupreško Polje—ž. st. Mliništa i izvrše bočni udar na neprijateljske snage koje prodiru ka Glamoču. Međutim, izvršenje ovog naređenja je, isto kao i onog o upotrebi 4 crnogorske brigade, zakasnilo. Uslijed sporosti službe veze grupe je naređenje primila tek 30.-og i od-

mah je preduzela prikupljanje jedinica razvučenih na širokoj prostoriji, tako da je tek 3 novembra stigla u rejon s. Semenovci—Novo Selo kada se situacija već sa svim izmijenila. Kada je Vrhovni štab izviješten 30 oktobra o neprijateljskom prođoru na ž. st. Mliništa, izdao je naređenje 4 crnogorskoj brigadi da iz Glamočkog Polja preko s. Pribelja izvrši udar u neprijateljski bok i pozadinu, ali je i ovaj manevr zakasnio pošto se neprijatelj već 1 novembra povukao ka Jajcu.

8. — Napad na Bosansko Grahovo

(Skica 15)

Vrhovni štab je izdao zapovijest za napad na Bosansko Grahovo tek 25. oktobra, tj. kada je neprijateljska operacija za osvajanje Livna već bila završena. Za ovaj napad Vrhovni štab je imao na raspolaganju 1 i 2 proletersku i dva bataljona 4 krajiške brigade, a od jedinica koje su naređenjem tražene od Glavnog štaba Hrvatske nije još ni jedna stigla. 9 lička brigada je tek 26.-og primila naređenje da kreće iz rejona Gračaca ka Bosanskom Grahovu.

U to vrijeme neprijatelj je u rejonu Knin—Golubić—Sitnica—Bosansko Grahovo imao veoma jake snage. Tu je bila raspoređena glavnina talijanske divizije »Sasari«, glavnina četničke Dinarske divizije sa nekoliko hiljada četnika i u Kninu jedan domobranski bataljon. Najjače snage divizije »Sasari« bile su u Kninu. Mjesta Golubić, Strmica, Plavno, Velika Popina, Pađene i druga bila su posjednuta dobro utvrđenim talijanskim jedinicama jačine od čete do bataljona i četnicima, koji su obično držali spoljnu liniju odbrane. U Bosanskom Grahovu bio je kao posada 2 bataljon 152 puka iz divizije »Sasari« ojačan jednom baterijom topova 75 mm. On je organizovan za odbranu samo mjesto i dominantni vis Gradina (k 933). Bili su izrađeni armirano-betonski bunkeris ispred kojih je postavljena prepreka od bodljikave žice sa dva reda kolja. Neke tvrde zgrade pripremljene su za odbranu. Garnizon je bio snabdjeven sa dovoljno municije i drugih potreba. Spoljnu odbranu Bosanskog Grahova organizo-

vali su i držali četnici na liniji Popovača (k 909) — s. Pečenci — s. Ugarci — s. Luka — V. Obljaj (k 1195) — s. Kesići. Pošto je neprijatelj kontrolisao drum Knin — Bosansko Grahovo i u Kninu raspolagao motorizovanim jedinicama i artiljerijom, mogao je vrlo efikasno uticati na tok napada, tim prije što su mu snage u Kninu i okolini bile sasvim slobodne, jer na tom terenu nije bilo naših većih jedinica koje bi ih vezivale. S obzirom na zakašnjenje hrvatskih brigada, ni u toku napada na Bosansko Grahovo nisu mogle biti angažovane odgovarajuće snage, što je imalo negativne posljedice po ishod samog napada. Isto tako bilo je potrebno obezbijediti pravac od Livna i osigurati zaleđe snaga koje vrše napad na Bosansko Grahovo od četničkih ispada sa planine Illice (Uilice). Sve te zadatke morale su u nedostatku drugih izvršiti dijelovi 1 i 2 proleterske i 4 krajiške brigade.

U zapovijesti za napad je predviđeno da 1 proleterska napada Bosansko Grahovo sa zapadne i sjeverne, a 2 proleterska sa južne i istočne strane, stim što će 1 proleterska uputiti jedan bataljon pravcem s. Pečenci—Jelino Polje — s. Podtočilo da presiječe drum Knin—Bosansko Grahovo, a jednu četu na osiguranje ka planini Illici i s. Donji Tiškovac. Pored toga, u zapovijesti je rečeno da je zadatak 1 proleterske da očisti neprijateljska uporišta od Strmice do Bosanskog Grahova, ali nije navedeno kakvim snagama.

Dva bataljona 4 krajiške brigade dobila su zadatak da posjednu sela Luku i Kesiće u cilju osiguranja napada od Livna i od četnika.

Još 23. oktobra je 2 dalmatinskoj brigadi naređeno da jedan svoj bataljon prebaci na drum između Strmice i Knina koji će postaviti zasjedu i spriječiti prodror neprijatelja iz Knina ka Bosanskom Grahovu. Ostale snage 2 dalmatinske brigade su istim naređenjem upućene preko pl. Dinare u dolinu Cetine i ka Vagnju da aktivnim dejstvom osiguraju lijevi bok jedinica koje će napadati Bosansko Grahovo.

Napad na Bosansko Grahovo podržavale su 3 haubice i 2 brdska topa. Za haubice su određeni vatreni položaji u rejonu Borovača (k 911) — s. Isjek, za jedan brdski top s. Luka, a za drugi Rust (k 964).

Prema zapovijesti, jedinice su noću 26/27 oktobra imale da razbiju neprijateljsku spoljnu odbranu i zauzmu polazne položaje za napad na Bosansko Grahovo na liniji Popovača (k 909)—s. Pečenci—Kuk (k 1114)—s. Ugarci — s. Luka — V. Obljaj (k 1195) — s. Kesići — Stankovača (k 1007). Početak napada na Bosansko Grahovo određen je za prvi sumrak 27 oktobra.

Devetoj ličkoj brigadi upućeno je 23 oktobra naređenje u kome su joj određeni konkretni zadaci u vezi sa napadom na Bosansko Grahovo. Njen je osnovni zadatak bio da prekine vezu drumom Knin—Strmica i veže neprijateljski garnizon u Strmici za vrijeme napada na Bosansko Grahovo.

Noću 26/27 oktobra brigade su napale četnička uporišta oko Bosanskog Grahova. Četnici su brzo razbijeni, pa su jedinice 1 i 2 proleterske produžile iste noći napad na varoš, gdje su naišle na snažan otpor iz bunkera, utvrđenih zgrada i posebno sa Gradine (k 933). Nekoliko pokušaja da se ovlada utvrđenjima nije uspjelo, pa su bataljoni u svitanje zauzeli položaje oko samog mjesta. Istovremeno su dijelovi 1 i 2 proleterske očistili teren do Strmice i ovladali Deralom (k 1132), pa su odmah pristupili rušenju druma Bosansko Grahovo—Knin.

Te noći je 1 proleterska brigada u borbama za Gradinu imala 3 mrtva i 25 ranjenih, 2 proleterska svega 2 mrtva, a bataljoni 4 krajiške nisu imali gubitaka. Ubijeno je oko 50 četnika, a zaplijenjeno je 2 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 70 pušaka i dr.

U toku 27 oktobra privučene su bliže Bosanskom Grahovu haubice i brdski topovi, a brigadni protivtenkovski topovi i minobacači uspješno su dejstvovali sa bliskih otstojanja. Bombaši 2 proleterske pokušali su, pod zaštitom artiljerije i minobacača, po danu zauzeti jako utvrđenu bolnicu u mjestu, ali nisu uspjeli. U toku dana je više neprijateljskih aviona stalno bombardovalo i mitraljiralo naše jedinice.

Padom mraka bataljoni 1 i 2 proleterske ponovo su prešli u napad. Razvile su se veoma oštре borbe. Na više mjesta bile su savladane žičane prepreke; borci su upadali u rovove, ali bunkere i utvrđene zgrade nisu uspjeli zauzeti. Borci 1 proleterske su jednom haubicom iz stre-

Ijačkog stoja neposredno tukli utvrđenja, ali ni to nije dalo odlučujuće rezultate. Nedostajalo je više oruđa i municije, a posebno protivtenkovskih oruđa većeg kalibra za rušenje armirano-betonskih utvrđenja. Ujutro su naše jedinice otstupile.

Za ovo vrijeme je 1 bataljon 2 dalmatinske vodio borbe sa jakim neprijateljskim snagama na drumu između s. Golubić i Strmica. Njegov pokušaj da postavi zasjedu na ovom dijelu druma nije uspio jer je bio otkriven, pošto je neprijatelj kontrolisao čitav ovaj teren. 27 oktobra je iz Knina intervenisao jedan talijanski bataljon i četnici, pa se naš bataljon povukao na Suho Polje.

Deveta lička brigada je noću 25/26 oktobra razbila četnike u s. Štikadi kod Gračaca, pa je potom planirala za 28-mi napad na četnike u s. Velika Popina, što znači da nije stigla na izvršenje postavljenog zadatka.

Prema talijanskim izvještajima, gubici 2 bataljona 152 pješadijskog puka u Bosanskom Grahovu bili su u toku ovog napada 54 mrtva i 104 ranjena.

Ovaj napad je sasvim jasno pokazao od kolikog je značaja iznenadenje, koje je ovom prilikom sasvim izostalo. U toku 26-og po podne uslijedilo je dejstvo naše artiljerije, a odmah zatim i napad na okolna uporišta koja su branili četnici. To je bio znak za budnost garnizona i on je napad u toku noći 26/27-og dočekao potpuno pripremljen. Veoma jake fortifikaciske objekte u sistemu odbrane Bosanskog Grahova bilo je moguće zauzeti ili rušenjem pomoću artiljerije, što je pretpostavljalo veće kalibre i velike količine odgovarajuće vrste granata, ili tajnim privlačenjem bombaških grupa i njihovim iznenadnim dejstvom, kao što je bilo u napadu na Jajce, Livno i druga mjesta. Za prvo nije bio dovoljan ni broj ni vrsta artiljeriskih oruđa, a pogotovo ne veoma ograničena količina granata kojom se raspolagalo, a drugo nije bilo moguće jer nije postignuto iznenadenje. Isuviše veliko povjerenje u mogućnosti artiljerije, koje se osjeća iz izvještaja i naređenja delegata Vrhovnog štaba, pokazalo se neosnovanim.

Poslije odmora u širem rejonu Bosanskog Grahova 1 i 2 proleterska, zajedno sa dijelovima snaga I i IV ope-

rativne zone, otpočeće nizom uzastopnih napada na prostoriji Vrlika—Knin—Bosansko Grahovo u cilju razbijanja mnogobrojnih talijanskih i četničkih uporišta i prodiranja u Sjevernu Dalmaciju da bi podržale borbu dalmatinskih snaga i polet ustanka u tom kraju, u duhu već ranije izložene koncepcije Vrhovnog komandanta.¹⁴¹

---

¹⁴¹ Naredenja Vrhovnog štaba 1 prolet. brigadi od 21 X, 9 ličkoj brigadi od 22 i 23 X, 2 dalm. brigadi od 23 X, zapovijest za napad na Bos. Grahovo od 25 X, naredenje 5 prolet., 10 herc. brigadi, OŠBK, 3 prolet. brigadi i 3 kraj. odredu od 26 X, arhiv CK SKJ, reg. brojevi od 2306 do 2313; naredenja Vrhovnog štaba od 1 XI 4 prolet. brigadi, 3 kraj. odredu, 4 oper. zoni i 3 prolet. brigadi, isto, reg. brojevi od 2318 do 2321; naredenja Vrhovnog komandanta od 21 X i bez datuma načelniku Vrhovnog štaba, AVII, k. 2, reg. br. 32/1 i arhiv CK SKJ, reg. br. 4363; izvještaji Vrhovnom štabu od 4 oper. zone od 25 X, 4 kraj. brigade od 26 X, načelnika Vrhovnog štaba i 9 ličke brigade od 27 X, 1 bat. 2 dalm. brigade od 28 X, zamjenika komandanta OŠBK, 5 prolet. i 10 herc. brigade od 30 X, 5 prolet. i 10 herc. brigade od 3 XI, 1 bat. 2 dalm. brigade od 3 XI, 2 prolet. brigade od 4 XI, 4 oper. zone i Kupreškog bataljona od 5 XI i Glavnog štaba Hrvatske od 8 XI, arhiv CK SKJ, reg. br. 2541, 2959, 3330, 4336, 3309, 3460, AVII, k. 161, reg. br. 12/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 2993, AVII, k. 161, reg. br. 19/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 2995, 3461, 3270, 2961, 2679 i 2825; naredenje nač. Vrh. štaba od 27 X komandiru baterije, isto, reg. br. 3727; pismo nač. Vrh. štaba bez datuma pomoćniku nač. Vrh. štaba, isto, 4230; pismo zamj. komandanta OŠBK od 28 i 29 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 53/5 i k. 161, reg. br. 6/7; izvještaji načelniku Vrhovnog štaba od 4 kraj. i 2 dalm. brigade od 28 X, 2 prolet. brigade i operativnog oficira 4 oper. zone od 29 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3331, 3278, 3269 i 2960; pismo komande mjesta Sajković od 28 X 2 bat. 4 kraj. brigade, isto, reg. br. 3638; izvještaj 3 kraj. odreda od 5 XI OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 19/1—1; pismo 4 oper. zone od 23 X 4 prolet. brigadi, Zbornik V/8, 72; izvještaj krajiške polubrigade od 1 XI i 3 kraj. odreda od 2 XI OŠBK, Zbornik IV/8, 2 i 8; odobrenje talijanske Vrhovne komande za operaciju »Dinara« od 2 X i bilješka generala Roate i pukovnika Zanusija od 15 X sa sastanka u Zagrebu, Zbornik V/8, 106 i 133; operacijski dnevnik Superslode, AVII, k. 58, reg. br. 1/7A—111; dopis Glavnog stana poglavnika od 10 X talijanskoj vojnoj misiji u Zagrebu, AVII, k. 312, reg. br. 3/8—4; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za oktobar i novembar, AVII, k. 14 i 15.

III

ZAJEDNIČKE OPERACIJE KRAJIŠKIH, LIČKIH, KORDUNAŠKIH I BANISKIH BRIGADA U NOVEMBRU 1942 GODINE

(Skica 16 i 17)

1. — *Situacija u jesen 1942 i koncepcija Vrhovnog štaba za dejstva iz Bosanske Krajine*

Formiranjem krajiških i dalmatinskih brigada stvorene su u Zapadnoj Bosni i Dalmaciji krupne snage koje su zajedno sa grupom proleterskih i udarnih brigada zadale, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta u toku ljeta i jeseni 1942, niz snažnih udaraca okupatoru i kvislinzima. Takve snage sada su već pružale daleko šire mogućnosti. Došao je bio čas kada je Vrhovni komandant mogao neposredno uticati na razvoj događaja u širim razmjerama i na široj prostoriji. A situacija u okolnim pokrajinama i oblastima upravo je bila takva da se intervencija oružanim snagama sve više nametala kao mjera koja bi dovela do još krupnijih i političkih i vojnih rezultata.

Na prvom mjestu isticao se problem neposrednog povezivanja snaga iz Zapadne Bosne sa snagama u susjednim oblastima Hrvatske — Lici, Baniji, Kordunu i Gorskom Kotaru. Tamo su pod rukovodstvom Glavnog štaba Hrvatske bile takođe formirane krupne snage, koje su očistile prostranu i manje-više jedinstvenu teritoriju, prenoseći svoja dejstva na sjever preko Kupe ka oblasti

Zagreba u dolini Save. One su se bile povezale sa slovenačkim partizanima iz Bele Krajine. U toku proljeća i ljeta 1942 g. razbile su niz okupatorsko-kvislinških pokušaja koji su imali za cilj da se ponovo okupira oslobođena teritorija i razbiju partizanske snage, jer su ove svojim dejstvima na drumovima i željezničkim prugama Zagreb—Karlovac—Split i Zagreb—Rijeka bile skoro potpuno onemogućile svaku vezu Zagreba i sjevernih dijelova Hrvatske sa Dalmacijom i Hrvatskim primorjem, a svojim prodorima preko Kupe i u dolinu Save ugrožavale i neposrednu okolinu Zagreba i komunikacije u dolini Save, pružajući neposrednu podršku partizanskim snagama na Žumberku, u Turopolju i Moslavini, gdje se u jesen 1942 g. pristupilo formiranju prvih brigada.

U ovim borbama Supersloda je angažovala, pored ustaško-domobranksih i četničkih, i snage svoga 6 i 11 armiskog korpusa, ali je niz ofanzivnih operacija tih jedinica u ovim oblastima ostao bez uspjeha. O tome najbolje svjedoči činjenica da je Glavni štab Hrvatske, do novembra 1942 u sastavu svoje I operativne zone, čije je područje bilo Lika, Kordun i Banija, formirao 7 udarnih brigada — 3 ličke, 2 banjiske i 2 kordunaške, pored partizanskih odreda koji su postojali i dalje u svim ovim oblastima. Ove snage je od onih u Zapadnoj Bosni dijelio niz neprijateljskih uporišta u dolini Une, od kojih su bili najjači Bihać, Bosanska Krupa i Bosanski Novi, a dalje u Cazinskoj Krajini i na Kordunu postojao je niz manjih uporišta u mjestima Cazin, Cetingrad, Velika Kladuša, Drežnik Grad, Slunj i dr., koji po jačini garnizona nisu više pretstavljali ozbiljnije prepreke ovako krupnim snagama I operativne zone. Uništenjem ovoga pojasa neprijateljskih uporišta neposredno bi se povezale snage iz Bosanske Krajine i Hrvatske, što bi bilo od vanrednog vojnog i političkog značaja. Spajanjem tako krupnih snaga Vrhovni komandant bi stvorio povoljne uslove za dalje prodiranje na sjever ka Karlovcu i Zagrebu i za nanošenje novih udaraca okupatoru i kvislinzima na tako osjetljivom mjestu. Time bi bilo moguće pružiti i neposredni podršku snagama u Sloveniji koje su, uslijed talijansko-kvislinške ofanzive u toku ljeta i jeseni 1942 g., preživljavale ozbiljnu krizu. Veliki politički značaj bio bi prije

svega u tome što bi spajanjem slobodnih teritorija u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj i njihovim proširivanjem bila stvorena jedinstvena i prostrana oslobođena oblast, koja bi se protezala od prilaza Karlovcu pa na jug sve do Livna, na kojoj bi bilo moguće, polazeći od već ranije izgrađenog sistema narodnooslobodilačkih odbora, učiniti nove korake u sprovođenju revolucionarne političke linije KPJ. Pored toga bi i vojničke pobjede i dejstva krupnih snaga ka sjeveru imale krupnog odjeka osobito u oblasti Zagreba i na Zagorju, gdje je Narodnooslobodilački pokret poprimao u posljednjem periodu sve mavinju osnovu.

U ovom momentu je situacija za zajedničke operacije u dolini Une i dalje na sjever bila veoma povoljna. Glavne snage talijanske okupacione armije bile su angažovane u operacijama na Gorjancima i ka Livnu. Glavnina 714 divizije, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama sa ukupno 9 pješadijskih bataljona, podržanih artiljerijom i tenkovima, preduzela je 20. oktobra novu ofanzivu na Kozaru da bi razbila 5 krajisku brigadu koja je, formirana u septembru od jedinica 2 krajiskog odreda, razvila akcije na neprijateljska uporišta i komunikacije na tom terenu. Glavnina 718 divizije, kao što smo vidjeli, dejstvovala je u rejonu Jajce i Mrkonjić Grad—Janj.

Pojas neprijateljskih uporišta od linije Bihać—Bosanska Krupa pa dalje na sjever ka Karlovcu nalazio se u zoni u kojoj su sve posade po selima i gradovima držale samo ustaško-domobranske snage. Te su snage bile relativno slabe, jer su najveći dio ustaško-domobranskih jedinica koristili Nijemci i Talijani u sastavu pojedinih grupacija koje su izvodile pomenute operacije.

Druga oblast koja je u ovom momentu bila u centru pažnje Vrhovnog komandanta je srednja Bosna — oblast između riječkih Vrbasa i Bosne. Mi smo već i ranije vidjeli da je Vrhovni komandant bio usmjerio u avgustu i septembru jednu operativnu grupu na zauzimanje Mrkonjić-Grada i Jajca, da bi odavde prodirala dalje na sjever kroz srednju Bosnu. U ovoj oblasti je situacija i u vojnom i političkom pogledu bila povoljna. U većim mjestima (Kotor-Varoši, Prnjavoru, Derventi, Tesliću i dr.) bile su domobranske posade, koje su se naslanjale na četnike

po srpskim i ustašku miliciju po hrvatskim i muslimanskim selima. Poslije sklapanja sporazuma između četničkih komandanata i vlasti NDH i zločina koje su četnici vršili nad muslimanskim i hrvatskim, a ustaše nad srpskim stanovništvom ove oblasti, narodu je sve više postajala jasna njihova izdajnička i bratoubilačka politika. Zbog toga je uticaj četnika i ustaša u ovoj oblasti naglo opadao, a narod je ispoljavao spremnost da pristupi Narodnooslobodilačkom pokretu. Oružana intervencija jačih snaga ubrzala bi ovaj proces mobilizacije masa za Narodnooslobodilački pokret i riješila situaciju u ovoj oblasti u njegovu korist. Pored toga, prodorom u srednju Bosnu akcije bi se prenijele na širi teren, a stvaranjem uporišta u ovoj oblasti otvarala bi se mogućnost za prodiranje u Istočnu Bosnu što je bilo u planu Vrhovnog štaba.

I, najzad, situacija u Dalmaciji, o kojoj je već bilo riječi, zahtijevala je i dalje efikasnu intervenciju naših jačih snaga.

Tako je nastupila ona faza u kojoj su sazreli uslovi za konačno ostvarenje ciljeva postavljenih strategiskim planom Vrhovnog komandanta u junu 1942 g. pred početak pohoda grupe proleterskih brigada u Bosansku Krajinu: neposredno povezivanje tada najjačih partizanskih grupacija i povezivanje i proširivanje tada najvećih slobodnih teritorija u Jugoslaviji, što je pretstavljalo uslov za stvaranje nove oslobodilačke i revolucionarne armije, koja će biti u stanju da vodi uspješnu borbu protiv okupatora i kvislinga i za neposredno sprovođenje onih revolucionarnih političkih mjera, kojima će se jasno manifestovati društveno-politička orientacija oružanog ustanka u Jugoslaviji i udariti temelji nove državne zajednice jugoslovenskih naroda.

Vrhovni komandant je još ranije isticao potrebu da se obrazuje nekoliko operativnih grupa koje će iz Bosanske Krajine dejstvovati u više pravaca, od kojih su bili osnovni: ka Dalmaciji, srednjoj Bosni i u dolini Une u cilju povezivanja sa hrvatskim snagama radi prodiranja na sjever. U drugoj polovini oktobra Vrhovni komandant je već jasno formulisao svoj plan. Glavnina krajiških snaga orientisana je za operacije u dolini Une, jednu operativnu grupu trebalo je formirati za dejstva na ličko-bo-

sansko-dalmatinskoj tromedi u cilju prodiranja u Dalmaciju, a drugu za prođor u srednju Bosnu i dalje u Istočnu Bosnu radi povezivanja sa tamošnjim partizanskim snagama i Srbijom.

2. — Bihaćka operacija

a) Ideja, plan i pripreme za napad na Bihać

I u Operativnom štabu za Bosansku Krajinu uočavali su se izneseni elementi situacije. On je 16. oktobra poslao svoj konkretan predlog o neophodnosti razvijanja ofanzivnih dejstava u više pravaca sa osloncem na Bosansku Krajinu. Navodeći vojne i političke razloge, Operativni štab je ukazivao i na problem ishrane ovako koncentrisanih jedinica i naroda u Bosanskoj Krajini. I pored zaista krupnih napora da se u toku ljeta i jeseni prikupi što više namirnica i stvore zalihe na slobodnoj teritoriji, kao i dobrih rezultata koji su u tom pogledu postignuti, prema njegovom proračunu se oktobra 1942 raspolagalo rezervama hrane za vojsku samo za jedan mjesec. Taj ozbiljan problem mogao se riješiti samo na taj način što bi se dio snaga orijentisao ka susjednim oblastima u kojima bi se, nešto od plijena, a nešto od naroda, obezbjedila ishrana jedinica u toku zime. Između ostalog, predloženo je da se izvrši napad na Bihać i okolinu. Taj svoj predlog obrazložio je ovaj štab time što grad i okolinu brane relativno male i kvalitativno ne baš dobre ustaško-domobranske trupe, što sam grad nije najbolje utvrđen, što je kraj prilično bogat životnim namirnicama, što je stanovništvo naklonjeno Narodnooslobodilačkom pokretu i što bi se, u zajednici sa hrvatskim jedinicama, mogle odmah nastaviti operacije kroz Kordun i Baniju na sjever.

Vrhovni štab je u načelu prihvatio predlog da se izvrši napad na Bihać i okolinu i to čim prije kako bi se time parirala i neprijateljska ofanziva na Livno i Janj. Stoga je naredio 18. oktobra da se napad izvrši najkasnije do 5. novembra i da u njemu učestvuju po četiri krajiške i hrvatske i jedna proleterska brigada. Posebno je ukazao na potrebu da se pripreme za napad izvedu u najvećoj

tajnosti. U vezi s tim naredio je da Operativni štab u periodu priprema preduzme snažne demonstrativne napade na sektor Bosanski Novi—Ljubija, a da Glavni štab Hrvatske preduzme slične akcije u istočnoj Baniji na sektor Bosanski Novi—Sunja, u cilju vezivanja neprijateljskih snaga i skretanja njegove pažnje od Bihaća a, takođe, da se za vrijeme priprema ne izvode nikakve akcije oko Bihaća, već da se na položajima neposredno oko njega zadrže samo izviđački dijelovi. Operativnom štabu za Bosansku Krajinu naređeno je da izradi i Vrhovnom štabu dostavi svoj plan Bihaćke operacije kao i da njome neposredno rukovodi.

Prema tom planu, koji je dostavljen Vrhovnom štabu 19. oktobra, Bihać i okolna uporišta vezana za njega napadale bi tri krajiske i dvije hrvatske brigade, a dvije ojačane brigade obezbjeđivale bi napad od Bosanske Krupe i Slunja. Po oslobođenju Bihaća krajiske jedinice nastavile bi odmah nastupanje u dva pravca: ka Cazinu i Bosanskoj Krupi sa zadatkom da ovladaju ovim mjestima, a hrvatske jedinice bi dejstvovali ka V. Kladuši i Slunju. Po mišljenju Operativnog štaba, napad bi mogao uslijediti 25. oktobra.

Poslije ovoga Vrhovni komandant je ukazao Operativnom štabu za Bosansku Krajinu da pri planiranju napada i angažovanju odgovarajućih snaga ima u vidu da oslobođeni Bihać treba duže zadržati u našim rukama i da je zato potrebno planom predvidjeti zauzimanje svih onih podesnih oslonaca koji bi neprijatelju mogli poslužiti za ponovno ovlađivanje Bihaćom, tj. trebalo bi zauzeti Ličko Petrovo Selo i očistiti na sjeveru svu teritoriju do Slunja, uključujući i oslobođenje tog mesta. To nalaže prikupljanje snaga koje će moći odmah nastaviti nastupanje i ovladati čitavom ovom prostorijom prije nego što bi to mogao učiniti neprijatelj.

Vrhovni štab je naredio 28. oktobra Glavnem štabu Hrvatske da učestvuje u Bihaćkoj operaciji. Dvije hrvatske brigade trebalo je da napadnu Ličko Petrovo Selo, očiste okolna sela i da potom na liniji Ličko Petrovo Selo — s. Izačić — s. Vrsta osiguraju glavnim snagama napad na Bihać od intervencije neprijatelja sa sjevera, a pomoćnim da spriječe njegovo izvlačenje iz Bihaća.

Prema uputstvima Vrhovnog komandanta, Operativni štab za Bosansku Krajinu odredio je da u Bihaćkoj operaciji učestvuju 1, 2, 3, 5 i 6 kраjiška brigada, a Glavni štab Hrvatske odredio je za ovu operaciju 2 ličku, 4 kordunašku i 8 banisku brigadu. Raspored ovih snaga pred operaciju bio je sljedeći:

Prva krajiška nalazila se u rejonu Ključa kao rezerva za pravce Sanski Most—Ključ i Sitnica—Ključ;

Druga krajiška je poslije napada na s. Stari Majdan i s. Staru Rijeku noću 23/24 oktobra zadržana prema Ljubiji i Bosanskom Novom;

Treća krajiška je zatvarala pravac Sanski Most—Ključ;

Peta krajiška se, da bi izbjegla borbe sa glavninom 714 divizije koja je 20 oktobra otpočela novu operaciju na Kozari, prebacila sa nje preko rijeke Sane između Prijedora i Bosanskog Novog i po naređenju Operativnog štaba od 22-og odmaršovala u rejon s. Hašani—s. Rujiška, gdje je ostala do Bihaćke operacije;

Šesta krajiška je bila po bataljonima raspoređena prema Ljubiji, Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi;

Druga lička i četvrta kordunaška su 23 oktobra napale Tušilović (12 km južno od Karlovca) i u borbi koja je trajala 24 časa uništile garnizon od 500 ustaša i domobrana, pa su odavde odmaršovale na jug da bi noću 29/30-og izvršile napad na liniju s. Poljanak—s. Čatrnja—s. Rakovica—s. Oštarski Stanovi—Luketić Selo, kako bi na sebe privukle pažnju Bihaćkog garnizona koji je zaista na njihovu akciju intervenisao ustaškim dijelovima;

Osma baniska je, poslije napada na Glinu noću 22/23 oktobra, ostala na terenu Banije pomjerivši se na jug ka r. Uni.

Sve do 1 novembra u bližem rejonu Bihaća nije bilo naših jedinica, sem manjih izviđačkih i osiguravajućih dijelova. Napad 2 ličke i 4 kordunaške brigade na pomenutu liniju, koja je udaljena od Bihaća oko 30 km, nije izazvao zabrinutost kod njegove posade.

U toku 29 30 i 31 oktobra izvođena je koncentracija snaga. Jedinice su marševale najvećim dijelom noću da ih ne bi primjetila neprijateljska izviđačka avijacija.

Bilo je predviđeno da sve jedinice stignu u polazne rejone za napad u toku 31-og, ako bi se odmorile i pripremile za napad, čiji je početak bio određen za 1 novembar u 23,30 časova.

Istovremeno su 5 kordunaška i 7 baniska brigada otpočele 29 oktobra pritisak na željezničku prugu Bosanski Novi—Sunja. Ovoga dana uništена je željeznička stanica Majur i niz objekata od Majura do Sunje. Noću 1/2 novembra obje brigade su izvršile napad na Sunju i željezničku stanicu Brdani, uništivši ponovo niz objekata na ovom dijelu željezničke pruge. Saobraćaj je bio obustavljen. Energično i uspješno dejstvo 5 i 7 brigade na ovoj po Nijemce veoma značajnoj komunikaciji izazvalo je uzinemirenost u štabu 714 divizije u Banjoj Luci i štabu 2 domobranske divizije u Sisku, pa su one odmah intervensale jedinicama iz rejona Bosanski Novi—Prijedor i od Gline. Komandant 714 divizije, koji je u rejonu Bosanski Novi—Prijedor—Ljubija raspolagao krupnim snagama, odbiće da uputi pomoć napadnutom Bihaću, navodeći kao jedan od razloga napade na dio željezničke pruge Bosanski Novi—Sunja.

Tako je u potpunosti obezbjeđena tajnost u izvođenju priprema i postignuto puno operativno iznenadenje. Iz Bihaća je 1 novembra upućen uobičajeni telegram Glavnom stožeru domobranstva da na ovom području nema ništa novo.

U toku 31 oktobra i 1 novembra izvršene su neposredne pripreme štabova i jedinica za napad. Komandant Operativnog štaba sproveo je sa komandantima i političkim komesarima brigada i bataljona komandantsko izviđanje na kome je precizirao zadatke pojedinih brigada i način njihovog izvršenja, a takođe i zadatke onih bataljona koji su određeni da se ubace u unutrašnjost odbrambenog sistema grada. Komandantsko izviđanje izvršili su i komandanti brigada sa komandantima, komandirima i politkomesarima bataljona i četa na svojim otsjecima napada. Tamo gdje je teren dozvoljavao svi su borci u toku dana dobro osmotrili teren i neprijateljska uporišta koja će napadati.

b) Organizacija neprijateljske odbrane Bihaća

Operativni štab za Bosansku Krajinu raspolagao je uglavnom tačnim podacima o sastavu i snazi garnizona u Bihaću i njegovoј okolini, kao i rasporedom i stepenom fortifikacijske organizacije odbrane.

Posadu Bihaća i okoline činili su dijelovi 12 domobranske pukovnije, 19, 31 i 33 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga i dijelovi 5 bojne 2 pješačke pukovnije. Garnizon je bio ojačan jednom haubičkom baterijom od 4 oruđa, sa tri protivtenkovska i jednim brdskim topom, i snabdjeven svim potrebama u municiji i drugoj ratnoj opremi, kao i dovoljnim zalihama hrane. Bihać je bio značajan administrativni centar jer je u njemu bilo središte ustaške župe Krbava i Psat, pa prema tome i dosta ustaških službenika, policajaca, agenata itd. Pored toga, u okolnim selima bilo je mjesne ustaške milicije koja se u slučaju opasnosti pridruživala oružanim jedinicama. Domobrani su bili slabe borbene vrijednosti, mada je i među njima bio izvjestan broj onih koji su se odmah po osnivanju domobranstva dobrovoljno javili u vojsku. Druga lovačka bojna iz Bihaća upućena je 22. oktobra u Gospić, a iz Gospića je 1. bojna 12 pješačke pukovnije imala stići u Bihać u sastav svoje pukovnije, ali, pošto je čekala da je smijeni 2. lovačka bojna, to u Bihać nije ni stigla do momenta napada, tako da je posada grada bila oslabljena pred sam napad za čitav bataljon.

U težnji da održi što prostraniju teritoriju oko samog grada što, s obzirom na neprekidan pritisak, osobito kraljiških snaga, nije bilo moguće bez držanja stalnih posada po selima, komanda posadnog zapovjedništva, je prilično rascjepkala raspoložive snage, raspoređujući ih po četama, vodovima, pa i odjeljenjima, u okolna, često prilično udaljena sela. Grad je bio pritižeњen osobito sa istočne i južne strane — sa padina pl. Grmeča i pl. Plješevice koje su kontrolisale naše snage. Da bi obezbijedio grad, neprijatelj je u spoljnu liniju odbrane uključio sa istočne i južne strane sela: Pokoj, Čehići, Čavkići, Založje, Alibegovići, Vinča, Orljani, Golubić, Dobrenica, Skočaj, Zavalje, organizujući odbranu u samim selima i na podešnim dominantnim položajima oko njih. Sjeverno od Bihaća, u

dolini Une, neprijatelj je držao niz uporišta u cilju obezbjeđenja komunikacija, a među njima i sela: Brekovicu, Prošiće, Ostrožac, Kurtovo Selo, Srbljane, Jezero i Spahiće. Sa zapadne strane Bihaća kontrolisao je prostraniju teritoriju uključujući Ličko Petrovo Selo, pa sve dolinije s. Čatrnja—s. Rakovica—Slunj, a od ove na istok oblast Cazinske Krajine sa garnizonima u V. i M. Kladuši, Cazinu, Bužimu, Pećigradu i ustaškom milicijom po selima. U liniju neposredne odbrane Bihaća sa desne strane Une uključena su sela Kralje, Kalina, Bakšaiš, stara i nova željeznička stanica, Hadžiabdića Brdo, Rasadnik i s. Ribić. Sa južne strane grada ova se linija protezala od s. Privilica preko Somišlja (k 447) na s. Žegar i dalje sa zapadne strane preko s. Križ i Bihaćkog Polja na s. Hatinac, stim što je neprijatelj dalje na sjeveru držao i s. Vrkašić. U svakom od pomenutih sela bila je posada jačine od čete do odjeljenja. Artiljerija je bila raspoređena u rejonu s. Ribić—Rasadnik—Hadžiabdića Brdo i u rejonu Somišlje (k 447) — Žegar—južna ivica grada.

U fortifikacionom pogledu nije bio izgrađen jedinstven sistem odbranbenih objekata. Posade sela su iskopale rovove, izradile drvenozemljane bunkere, a tvrde zgrade uredile za odbranu. Između tako utvrđenih otpornih tačaka u pojedinim selima i na dominatnim položajima u njihovoј okolini ostali su međuprostori koji nisu bili posjednuti, već su kontrolisani osmatranjem i patrolama.

Linija neposredne odbrane grada bila je bolje utvrđena. Najbolje uređene otporne tačke bile su Somišlje (k 447) i logor u s. Žegaru. Liniju od s. Križ do s. Hatinac činili su dobro izgrađeni i dosta gusto postavljeni bunkeri. Isto tako je bila dobro fortifikacioni uredena linija od s. Bakšaiš, preko nove željezničke stanice, Hadžiabdića Brda i Rasadnika do s. Ribić.

Unutarnja odbrana grada nije bila naročito organizovana jer je neprijatelj imao težište odbrane u uporištima oko grada.

U toku oktobra, s obzirom na to da se opšta situacija u Bosanskoj Krajini, Lici, Kordunu i Baniji nepovoljno razvijala po neprijatelja, komanda garnizona je odlučila da pristupi izgradnji solidnijeg fortifikacionog sistema.

Radilo se na dobavljanju materijala, a radovi su upravo počeli uoči samog napada.

Glavne domobranske snage bile su raspoređene na položajima istočno od grada i u uporištima s obje strane Une do s. Ostrožac, a 19 i 33 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga držale su s. Žegar, logor i bunkere na liniji s. Križ—s. Hatinac, gdje su ujedno štitile i aerodrom na Bihaćkom Polju. U Ličkom Petrovom Selu, koje je bilo dobro utvrđeno, bila je 31 bojna 4 stajaćeg ustaškog zdruga.

Grupa, stvorena od 714 divizije i Banjalučkog ustaškog zdruga, koja je ovih dana čistila pl. Kozaru i osiguravala rudnik Ljubiju, kao i Bosanski Novi i Prijedor, mogla je najbrže i najefikasnije, i to krupnim snagama, intervenisati ka Bihaću. Pored glavnih snaga ove divizije, tu je bilo ukupno 14 ustaško-domobranksih bataljona. Pored toga, u Bosanskoj Krupi bila je kao posada 32 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga. Usljed učestalih napada i neprekidnog pritiska na rudnik Ljubiju, kao i zbog ponovnog oživljavanja partizanskih akcija na Kozari, štab 714 divizije odlučio je da, poslije operacije na Kozari o kojoj je bilo riječi, angažuje svoje i pomenute ustaško-domobranske snage u stvaranju t. zv. pojasa osiguranja »Jugozapad« na liniji Bosanski Novi—s. Suhača—Antonića Glava (k 459)—Gaidžik (k 619)—s. Kamengrad—s. Djedovača—Sanski Most, kako bi najzad spriječio prebacivanje partizana na pl. Kozaru, osigurao nesmetan rad rudnika Ljubije i izvoz rude. Operacija za posijedanje pomenute linije imala je početi 3 novembra sa polaznih položaja iz rejona Bosanskog Novog, Blagaja, Ljubije, Starog Majdana i Sanskog Mosta. Pridajući osobit značaj ovim dejstvima, komandant 714 divizije odbiće da pruži pomoć Bihaću, a dio svojih snaga uputiće za odbranu željezničke pruge na dijelu Bosanska Kostajnica—Sunja, koju su napadale 5 kordunaška i 7 baniska brigada.

Pored toga, intervencija je mogla da uslijedi iz rejona Karlovac—Glina, gdje su bile jače snage 2 domobranske divizije i 3 ustaškog stajaćeg zdruga. Talijanske snage koje su bile dislocirane u Ogulinu, Karlovcu i dalje na sjever, pripremale su ovih dana i otpočele veliku ofanzivu

na Žumberak i Gorjance, u kojoj su bile angažovane i četiri ojačane ustaške bojne iz 3 stajaćeg zdruga. Usljed toga neprijatelj nije mogao ni sa ovog pravca ispoljiti ozbiljniji uticaj na situaciju oko Bihaća.

c) Zapovijest za napad

Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je 31. oktobra borbenu zapovijest za napad na Bihać i okolinu. Pošto je izložio vojnopolitički značaj operacije i dao podatke o neprijatelju, on je brigadama postavio sljedeće zadatke:

Osma baniska da izvrši napad na otsjeku s. Pokoj — s. Založje, razbije neprijateljsku spoljnu odbranu i nastavi nastupanje ka s. Bakšaiš, s. Hatinac i novoj željezničkoj stanici, da bi u sadejstvu sa 2 krajiškom uništila ova uporišta i prodrla u grad sa sjeveroistočne strane;

Druga krajiška da izvrši napad na otsjeku od škole u s. Založju do r. Une, likvidira uporišta na spoljnoj liniji odbrane i prodre u grad sa istočne strane između željezničke stanice i s. Ribić;

Prva krajiška da izvrši napad na otsjeku od r. Une do s. Skočaj i to tako da na s. Golubić ne napada, već da ga jednom zasjedom zasiječe od Bihaća, zauzme jaku otpornu tačku Somišlje (k 447) i s. Sokolac, a potom, sadejstvujući dijelom snaga 3 krajiškoj u zauzimanju s. Žegara, da napadne na grad sa južne strane;

Treća krajiška da izvrši napad na otsjeku s. Skočaj — s. Vedro Polje i to tako da uporišta u s. Zavalje i s. Skočaj ne napada već da ih obide, kako bi neposredno izvršila napad na najjače neprijateljsko uporište u s. Žegaru, a potom upala u grad sa jugozapadne i zapadne strane, stim da posebnom grupom izvrši napad na aerodrom u Bihaćkom Polju;

Druga lička da uništi neprijateljsku posadu u Ličkom Petrovom Selu;

Peta krajiška da izvrši napad na neprijateljska uporišta u selima Ostrožac, Brkići, Kurtovo, Srbljani, Jezero i Spahići, stim da ih uništi ili, ako to ne bude moguće, da ih blokira, a potom zauzme most u s. Ostrožac i pripremi ga za uništenje u slučaju potrebe;

Treći bataljon 6 kraljiške da u sadejstvu sa 5 kraljiškom presječe drum Bosanski Novi—s. Gnjilovac—s. Ostrožac i telefonsku vezu Bihać—Cazin—Bosanska Krupa;

Sesta kraljiška (bez 3 bataljona) da sa dva bataljona postavi zasjedu na drumu Bosanska Krupa—s. Radić—Bihać, a jednim bataljonom na drumu Bosanski Novi—Bosanska Krupa;

Dvije haubice sa vatrenih položaja na Grabežu imale su ispaliti po jednu granatu na bunkere na Somišlju, a potom po 10 granata na grad, ali tek pošto pješadija otpočne napad.

Svim jedinicama je naređeno da na polaznim položajima ostave manje zasjede sa zadatkom da spriječe bježanje neprijateljskih vojnika iz Bihaća.

Za prihvat ranjenika kod kojih je potrebna hiruška intervencija, zapovješću su određene dvije hiruške ekipe: jedna u s. Radić, a druga u s. Ripač, i dvije prihvatne bolnice — u s. Gudavac i s. Teočak.

Zapovješću su regulisana i ostala pitanja: vodiči, evakuisanje plijena i zarobljenika, rezervni obroci hrane za jedinice, snabdijevanje jedinica alatom za sječenje bodljikave žice, benzinskim flašama za borbu protiv tenkova i nagaznim minama, određeni su borbeni znaci i dr.

Komandno mjesto Operativnog štaba za Bosansku Krajinu određeno je u s. Grabež, a potom na pravcu Grabež—Bihać.

Početak napada predviđen je za 2 novembar u 21.30 časova, što znači da je napad bio odložen za 24 časa. Do toga je došlo uslijed zakašnjenja 3 kraljiške brigade koja je iz rejona Ključa otpočela pokret 30. oktobra uveče kada su je smijenili bataljoni 4 kraljiške brigade.

U duhu direktiva Vrhovnog komandanta o eksploataciji uspjeha kod Bihaća Operativni štab je zapovješću ovako odredio zadatke jedinicama poslije oslobođenja Bihaća i njegove bliže okoline:

Druga lička i 8 baniska orijentiju se ka Slunju radi obezbjeđenja toga pravca;

Prva kraljiška sa dijelovima 6 kraljiške nastavlja nastupanje ka Cazinu da oslobodi ovo mjesto i obezbijedi pravce koji izvode sa sjevera;

Druga i 5 krajiška produžuju nastupanje dolinom Une da oslobođe Bosansku Krupu i osiguraju pravac od Bošanskog Novog;

Treća krajiška određena je da ostane u Bihaću radi neposrednog obezbjeđenja grada.

Radi boljeg razumijevanja plana napada na Bihać treba napomenuti da je skrenuta pažnja jedinicama koje napadaju Bihać da izbjegnu frontalni napad na spoljnu liniju odbrane, već da probijanjem i ubacivanjem kroz međuprostore što prije prodru u grad, a manjim snagama izoluju i blokiraju pojedina uporišta oko njega. Posebno je naređeno 1 krajiškoj da ubaci jedan bataljon između s. Dobrenice, s. Sokolac i Debeljače (k 573) koji bi odmah upočetku izvršio iznenadan napad na jako utvrđeni i dominantni vis Somišlje (k 447). Ovlađivanjem Somišlja bila bi razbijena spoljna odbrana na južnim prilazima gradu i omogućeno brzo prodiranje, a istovremeno bi i odbrana ustaške glavnine u s. Žegaru bila u najvećem stepenu otežana. Drugoj krajiškoj je naređeno da jedan bataljon odmah ubaci između uporišta na istočnoj strani grada u dio na desnoj obali Une stiži da zaposjedne most na Uni i ne dozvoli neprijatelju prebacivanje s lijeve obale rijeke na desnu. Na taj način su planom napada iskorišćene sve slabosti odbrane i obezbijedeno je ne samo brzo razbijanje njenog jedinstva, već i posijedanje nekih ključnih tačaka što će naše jedinice dovesti u bolji položaj od snaga odbrane.

Isto tako treba istaći da je Glavni štab Hrvatske naredio štabu I operativne zone da u napadu na Bihać angažuje još i 4 kordunašku brigadu koja treba da presiječe drum Bihać—Ličko Petrovo Selo i Bihać—Tržička Raštela i onemogući intervenciju neprijatelja sa sjevera ka Bihaću, a istovremeno i izvlačenje neprijatelja iz Bihaća tim pravcima na sjever.

Na temelju zapovijesti Operativnog štaba i uputstava primljenih na komandantskom izviđanju, štabovi brigada su izdali svoje zapovijesti u kojima su bataljonima postavili sljedeće zadatke:

Osma banjska brigada: 2 bataljon zauzima s. Pokoj, produžava nastupanje desnom obalom Une ka s. Kalina i

s. Bakšaiš, uništava njihove posade i prodire u grad; 3 bataljon što prije uništava neprijateljsko uporište u s. Čavkići i produžava nastupanje ka drumu i željezničkoj pruzi, sa zadatkom da zauzme staru i novu željezničku stanicu i gimnaziju; 1 bataljon zauzima s. Založje, poslije čega će primiti nov zadatak;

Druga krajiška brigada: 1 bataljon ubacuje se između s. Vinca i s. Alibegovića u dio grada na desnoj obali Une sa ciljem da po mogućnosti posjedne most preko Une u gradu; 2 bataljon napada uporišta po selima na lijevom, a 3 bataljon na desnom dijelu napadnog otsjeka brigade sa ciljem da što prije slome otpor neprijatelja i upadnu u grad povezujući se sa 1 bataljom;

Prva krajiška brigada: 1 bataljon se ubacuje između s. Dobrenica, s. Sokolac i Debeljače (k 573) i napada Somišlje (k 447), a potom prodire u grad; 2 bataljon dijelom snaga izoluje s. Golubić, a glavnim snagama zauzima s. Sokolac, pa preko s. Privilice napada grad; 3 bataljon zauzima s. Dobrenicu i s. Skočaj u sadejstvu sa snagama 3 krajiške brigade i s. Zavalje, a potom produžuje napad na s. Žegar sa istoka;

Treća krajiška brigada: 1 i 2 bataljon napadaju s. Žegar i produžavaju dalje napad na grad sa jugozapada; 3 bataljon napada grad pravcem s. Panjak—Rastići, a 4 bataljon preko Komarca napada aerodrom u Bihaćkom Polju, a potom u sadejstvu sa 3 bataljom i grad sa zapadne strane;

Druga lička brigada: 1 bataljon napada s. Željava i s. Baljevac i povezuje se sa jedinicama 3 krajiške brigade; 2 bataljon zauzima Krnjakov Vrh (k 540) i produžava napad na Ličko Petrovo Selo sa južne i zapadne strane; 3 bataljon zauzima Čelopek (k 528) i produžava napad na Ličko Petrovo Selo sa sjeverne i istočne strane; 4 bataljon zauzima s. Rešetar, a potom obezbjeđuje napad na Ličko Petrovo Selo od eventualnog dejstva sa pravca s. Vaganac — s. Drežnik Grad;

Četvrta kordunaška brigada: 1 bataljon postavlja zasjedu na raskrsnici drumova Bihać—Izačić Grad i Bihać — s. Vrsta u visini Muslić-Sela sa zadatkom da spriječi

otstupanje neprijatelja iz Bihaća; 3 bataljon postavlja zasjedu u rejonu s. Vrsta sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću pravcem od s. Tržička Raštela; 2 bataljon čisti s. Izačić Kula i Izačić Grad i u rejonu tih sel postavlja zasjedu sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću sa pravca s. Vaganac;

Peta krajiška brigada: 1 bataljon zauzima s. Spahići i presijeca komunikacije u dolini Une; 2 bataljon, sa 3 bataljom 6 krajiške, zauzima s. Miostra, s. Ostrožac, s. Prošići, s. Brekovica, a potom zatvara pravac Cazin—Bihać sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću; 3 bataljon zauzima Kurtovo Selo i s. Jezero i sa 1 bataljom zatvara komunikacije u dolini Une; 4 bataljon zatvara pravac Bosanska Krupa—s. Radić—Bihać;

Šesta krajiška brigada: 1 i 4 bataljon drže položaje prema Sanskom Mostu, Ljubiji i Bosanskom Novom, a 2 bataljon je imao da spriječi prodor neprijatelja pravcem Bosanski Novi—s. Otoka—Bosanska Krupa.

d) Tok napada

Jedinice su 2 novembra u 23.30 časova prešle u napad. 2 krajiška i 8 baniska su već u toku prve noći uspješno riješile dobivene zadatke. Prvi bataljon 2 krajiške se na određenom pravcu uspio bez borbe ubaciti u dio grada na desnoj obali Une pa, lomeći otpor iznenadenog neprijatelja, odmah je produžio prodor ka mostu na Uni, a 3 bataljon 8 baniske brigade je u prvom naletu na željezničku stanicu i zgrade preduzeća »Batinjol« razbio bombama neprijateljski otpor u bunkerima, zaplijenio 1 protivtenkovski top i 1 teški mitraljez i odmah zatim prodro u grad, organizujući napad na gimnaziju. Brz prodor ovih jedinica u grad već u prvim trenucima borbe djelovao je demoralijuće na neprijateljske snage na spoljnoj liniji odbrane, što je omogućilo ostalim bataljonima ovih brigada da ih brzo razbiju. Drugi bataljon 8 baniske brigade je u prvom naletu zauzeo s. Pokoj, čija se posada razbježala ne dajući nikakav otpor, i odmah produžio napad na s. Bakšaiš, gdje je u kratkom sukobu zarobio 83

domobrana i zaplijenio 2 teška mitraljeza i 1 puškomitraljez, 65 pušaka itd., a potom je sa sjeverne strane ušao u grad. Prvi bataljon 8 baniske naišao je na jači otpor u s. Čavkići, koje su, pored domobrana, branile i ustaše. U 24 časa bataljon je uz gubitke od 3 mrtva i 5 ranjenih slomio taj otpor, pa je zatim uputio jednu svoju četu u grad za ojačanje 3 bataljona, a ostale njegove jedinice zadržane su u brigadnoj rezervi. Drugi bataljon 2 krajiske slomio je u brzom naletu otpor u selima Čekrlije, Orljani, Ribići i Rasadniku i prodrio u južni dio grada gdje se povezao sa 1 bataljom. I treći bataljon te brigade brzo je slomio otpor u selima Alibegovići i Vinca i produžio u grad gdje se povezao sa 1 bataljom 2 krajiske i 3 bataljom 8 baniske brigade.

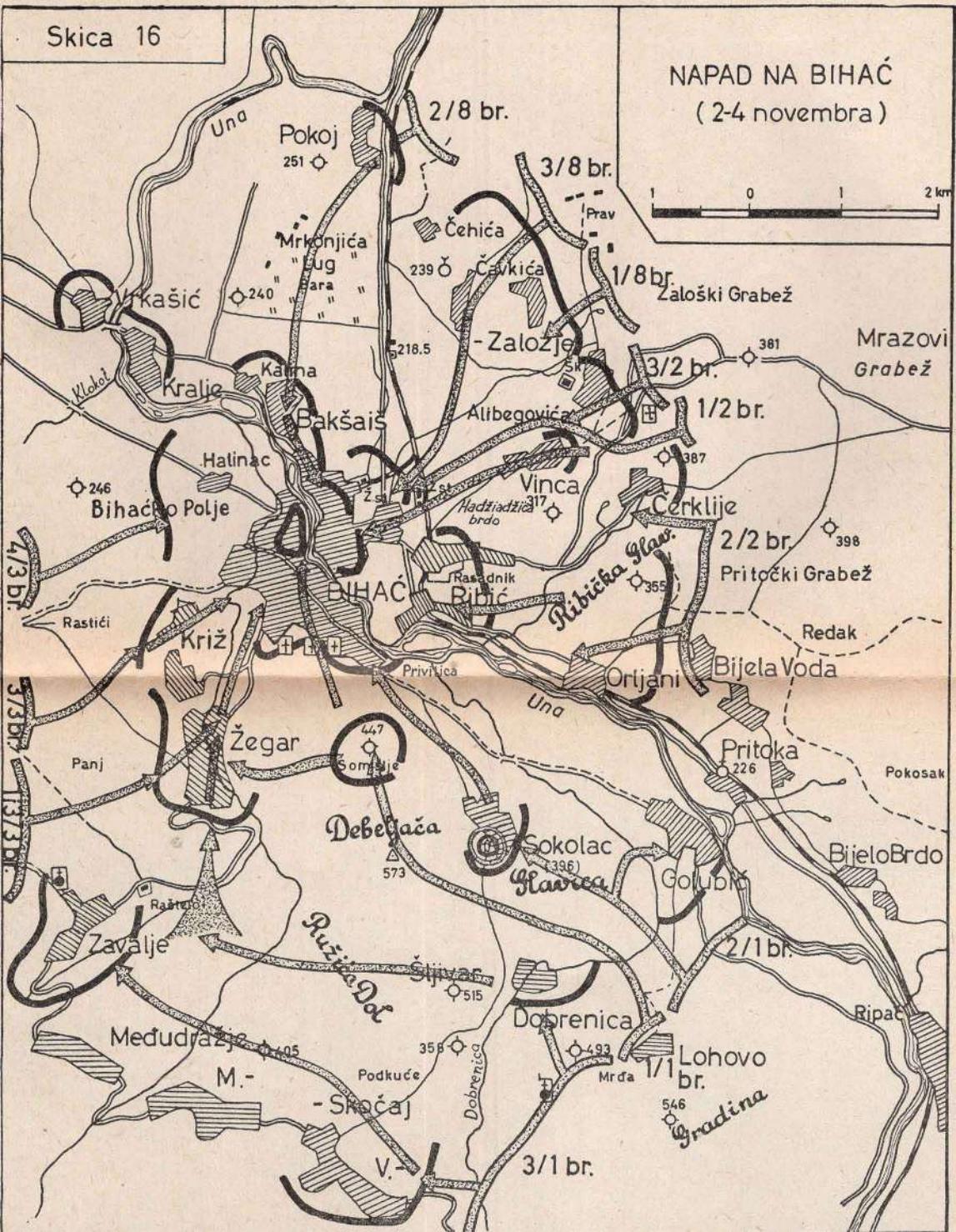
Bataljoni 2 krajiske i 8 baniske su, koristeći paniku kod neprijatelja, svojim energičnim dejstvom i brzim prudrom u grad i vješto kombinujući dejstvo bombaša i pt topova, zauzimali u uličnim borbama zgradu po zgradu, tako da su do svanuća 3 novembra zauzeli dio grada na desnoj obali Une sem nekoliko uporišta iz kojih je neprijatelj pokušao da očuva bar mali mostobran u ovom dijelu grada i spriječi prodror naših jedinica preko mosta na lijevu obalu. U toku prijepodneva on je prešao čak i u protivnapad ali je razbijen, dok su naše jedinice, goneći ga ka mostu i dejstvujući pt topovima na preostale otporne tačke, ubrzano slomile i posljednji otpor na desnoj obali Une i tako u potpunosti izvršile svoj zadatak. Pokušaj da se dijelovi prebace preko mosta u dio grada na lijevoj obali spriječen je snažnom neprijateljskom vatrom iz 6 mitraljeza. Bočna vatra jedinica 2 krajiske i 8 baniske po neprijateljskim uporištima u gradu na lijevoj obali Une pretstavljalala je podršku 1 i 3 krajiskoj brigadi. Drugi bataljon 8 brigade je u toku ovoga dana odbio pokušaj neprijatelja da se sa 3 čete probije od Cazina u Bihać, nanijevši mu krupne gubitke.

Prva i 3 krajiska brigada su naišle na mnogo veći otpor u napadu na spoljna uporišta i dio grada na lijevoj obali Une. Uspjeh odlučujućeg značaja postigao je 1 bataljon 1 krajiske svojim ubacivanjem između uporišta u s. Sokolac i s. Dobrenica i napadom na veoma utvrđeno Somišlje (k 447), koje je, zahvaljujući postignutom izne-

Skica 16

NAPAD NA BIHAĆ (2-4 novembra)

(2-4 novembra)

nađenu, ubrzo zauzeto. Time je razbijeno jedinstvo spoljne odbrane grada na ovom pravcu i obezbjeđen dominantni položaj u odnosu na ustaške glavne snage u rejonu s. Žegar i neposrednu odbranu grada na njegovoj južnoj ivici, jer se sa Somišlja moglo razviti uspješno dejstvo u oba ova pravca. Prvi bataljon je sa Somišlja izvršio napad na Žegar i uspio zauzeti vojni magacin, ali je snažnim protivnapadom potisnut. Drugi bataljon 1 krajške napao je s. Sokolac, čija se posada povukla u tvrđavu, pa je tu ostavio za njeno blokiranje jednu četu, a ostalim snagama je odmah produžio napad na s. Privilica, ispred koga je snažnim otporom zadržan. Treći bataljon 1 krajške očistio je s. Dobrenicu odakle je neprijatelj pobjegao u tvrđavu u s. Sokolac, i s. Skočaj, gdje je pružio slabiji otpor a, u sadejstvu sa dijelovima 3 krajške, i s. Zavalje. Poslije ovoga bataljon se prikupio u rejonu s. Zavalje, odakle je prešao u napad na s. Žegar s južne strane i upao u ustaški logor, ali je protivnapadom odbačen. Prvi i 2 bataljon 3 krajške napali su taj ustaški logor sa zapada. Bataljoni su u prvom jurišu izbacili neprijatelja iz rovova, ali je njihov napad na tvrde zgrade bio zaustavljen. Treći i 4 bataljon 3 krajške napali su preko Bihaćkog Polja liniju s. Križ—s. Hatinac, gdje su zauzeli niz rovova, ali su ubrzo upali u bočnu vatru iz rejona s. Žegar i s. Hatinac, što im je onemogućilo dalje prodiranje. U svitanje je neprijatelj iz s. Žegar prešao u protivnapad, koji je u toku 3 novembra ponovio nekoliko puta, ali je uvijek bio odbijen. Cilj ovih protivnapada bilo je Somišlje koje je neprijatelj na svaki način težio da povrati, jer bi tek time mogao stabilizovati odbranu na ovom otsjeku. Jedinice 1 i 3 krajške su u toku dana izviđale neprijatelja i pripremale se za odlučan napad u toku iduće noći.

Peta krajška brigada je u toku noći 2/3 novembra uspješno napala neprijateljske posade u selima oko Une sjeverno od Bihaća i presjekla komunikacije u dolini Une. Prvi i treći bataljon su već do 22.30 časova zauzeli sela Brkiće, Srbljane, Kurtovo Selo i Jezero, a zatim u toku noći i s. Spahiće. Drugi bataljon 5-te i 3 bataljon 6 krajške prebacili su se na lijevu obalu Une i u toku noći razbili posade u selima Miostra, Brekovica, Prošići i Ostrožac. U Ostrožaćku kulu sklonili su se ustaški ostaci gdje

su bili blokirani. Iz svih ovih sela neprijatelj je pobegao bez otpora sem iz Miostre, gdje je dao oštar otpor ali je, pretrpjevši gubitke od 17 mrtvih i 30 zaroobljenih, savladan. Bataljoni su zaplijenili 4 puškomitrailjeza i 50 pušaka. Neprijatelj je u toku 3 novembra nekoliko puta pokušavao prodrijeti iz Cazina u pravcu Ostrošca snagama do bataljona, ali je svakiput bio odbijen. Trećeg novembra uveče, čim je bio izvješten o nastupanju jačih neprijateljskih snaga od Sanskog Mosta i Ljubije, štab 5 brigade naredio je da se 2 bataljon 5-te i 3 bataljon 6 krajiške prebace na desnu obalu Une u rejon M. Radić, a 3 bataljon 5 brigade u s. Suvaju, kako bi ih mogao upotrijebiti ka Lašci Palanci i Budimlić-Japri. Prvom bataljonu je naređeno da kontroliše most u Ostrošcu. Štab brigade je o svemu tome izvjestio Operativni štab za Bosansku Krajinu i predložio mu da odvoji dio snaga za obezbjeđenje pravca Cazin—Bihać pošto smatra da će neprijatelj i dalje pokušavati da pritekne u pomoć Bihaću. Tako je pravac Cazin—Bihać bio u toku 4 novembra jedini kojim je neprijatelj mogao ispoljiti svoj uticaj na situaciju u Bihaću, a da ga u tome nije imao ko spriječiti. U toku 3 novembra on je uspio dijelom snaga iz Cazina i stigao do pred Bihać, jer se dijelovi 4 kordunaške i 5 krajiške iz rejona s. Vrsta i s. Ostrožac nisu bili povezali, pa ih je tek ovdje dočekao i odbacio 2 bataljon 8 baniske brigade. Četvrti bataljon 5 krajiške bio je na obezbjeđenju više Bosanske Krupe iz koje neprijatelj nije preuzimao ozbiljnije pokušaje prodora ka Bihaću.

Druga Lička brigada je u silovitom i iznenadnom naletu na dobro utvrđeno Ličko Petrovo Selo uspjela da brzo savlada neprijateljsku posadu. Neprijatelj je imao 120 mrtvih i 56 zaroobljenih. Samo grupa od 30 ustaša uspjela je umaći ka Slunju. Zaplijenjeno je 70 pušaka, 4 puškomitrailjeza, 2 teška mitraljeza, 1 pt top, 10.000 puščanih metaka i drugog materijala. Brigada je imala 6 poginulih i 28 ranjenih.

Četvrta kordunaška brigada je u toku noći 2 novembra očistila sela Izačić, Tursku Gatu, Turiju, Vrstu i druga i zaposjela određene položaje. U toku dana 3 novembra na njene položaje neprijatelj sa sjevera nije napadao. Njene jedinice su dočekivale ustaše koje su bježale iz

Bihaća i Ličkog Petrovog Sela. Tako je 2 bataljon 4 kor-dunaške na položajima u rejonu s. Izačić dočekao i pohvatao 36 ustaša koji su bježali iz Ličkog Petrovog sela i s. Željave.

U toku 3 novembra pristigla je u rejon Ličkog Petrovog Sela i 1 lička brigada. Nju je štab I operativne zone odmah uputio na sjever da očisti sela Vaganac, Drenik Grad, Rakovicu (na pravcu ka Slunju) i druga, ali je neprijatelj sva ova sela napustio i u toku noći 3/4 novembra pobjegao ka Slunju.

Trećeg novembra izjutra borbena grupa »Hofman« — jedinice 714 divizije ojačane domobransko-ustaškim snagama — pošla je sa linije Bosanski Novi—Blagaj—Ljubija — Stara Rijeka—Stari Majdan—Sanski Most u cilju posijedanja već pomenutog položaja obezbjeđenja »Jugozapad«. Veoma jake neprijateljske snage, podržane artiljerijom i avijacijom, potiskivale su dva bataljona 6 krajiške brigade i do uveče ovog dana ovladale linijom Antonića Brdo (k 459) — s. Podvidača — s. Kamengrad. Zbog toga je štab 5 krajiške izvukao dio snaga sa pravca Cazin—Ostrožac i zadržao ih u pripravnosti radi intervencije ka Budimlić-Japri i Lušci-Palanci.

Tako je napad na Bihać otpočeo i razvijao se prema predviđenom planu. Skoro sva uporišta oko Bihaća su uništена, a preostale snage neprijatelja prikupile su se u dio grada na lijevoj obali. Jedino su odoljevala napadu dva ustaška bataljona u svom logoru u s. Žegar, koja su odbranom iz veoma dobro utvrđenih otpornih tačaka i aktivnim dejstvima uspjela da u toku dana privremeno zaustave napad i prodror 1 i 3 krajiške u dio grada na lijevoj obali Une. Po podne 3 novembra neprijatelj je držao liniju s. Hatinac — s. Križ — s. Žegar — južna ivica Bihaća — s. Privilica. Pored ovoga, ustaše su se držale još u dvije izolovane otporne tačke — u starim tvrđavama u s. Sokolac i s. Ostrožac, gdje su blokirane. Oslobođenjem Ličkog Petrovog Sela i čišćenjem neprijateljskih uporišta duž komunikacija koje spajaju Bihać sa Slunjom, Karlovcem i Bosanskim Novim i njihovim posijedanjem, Bihaćki garnizon je bio otsječen, a izgledi za pomoć iz okolnih gar-

nizona bili su minimalni. Jedino je, osobito poslije povlačenja 2 bataljona 5-te i 3 bataljona 6 krajške brigade, pravac od Cazina, preko s. Gradina i s. Brekovica bio otvoren, pa su se njime mogle probiti jače snage neprijateljske pješadije između jedinica 4 kordunaške u rejonu s. Vrsta i 5 krajške u s. Ostrožac.

Ostatak neprijateljske posade u Bihaću bio je već u velikoj mjeri demoralisan. Komandant 4 ustaškog stajaljeg zdruga, koji je bio ujedno i komandant odbrane Bihaća, poslao je u 6 časova 3 novembra telegram Glavnom stožeru domobranstva da se pod pritiskom napadača povukao u centar grada i da se neće moći održati ako ne dobije pomoć. Glavni stožer je odmah intervenisao kod komandanta njemačke 714 divizije u Banjoj Luci da se 2 bojna 2 gorskog zdruga iz Bosanskog Novog uputi u pomoć posadi u Bihaću preko Cazina. Međutim, komandant 714 divizije je odbio ovaj zahtjev obrazlažući to time da ne može prekinuti poduhvat između Sanskog Mosta i Bosanskog Novog i da je primoran intervenisati ka ugroženoj komunikaciji Prijedor — Sunja, koja je pod udarom jakih partizanskih snaga iz Šamarice. Jedino je za pomoć posadi u Bihaću odobrio upotrebu 5 aviona sa aerodroma u Banjoj Luci. Glavni stožer domobranstva je tada naredio da u toku 3 novembra protiv naših snaga oko Bihaća dejstvuje grupa od 10 aviona. Pored toga, on je naredio da se 1 bojna 12 pješačke pukovnije smješta uputi iz Gospića za Bihać, što je u toku 3 novembra i učinjeno. Snagama iz Karlovca, Slunja, Gline, Topuskog nije se u ovom momentu ništa moglo preduzeti ka Bihaću, jer su već četiri bataljona bila angažovana u ofanzivnoj operaciji na Žumberku, a dva su upućena u pomoć Sunji koja je napadnuta noću 1/2 novembra. Malobrojne posade, rasute po ovim selima od linije Ličko Petrovo Selo — Cazin pa sve do Slunja i V. Kladuše, otpočele su zahvaćene panikom bez ikakvog reda bježati već 3 novembra na sjever, šireći često fantastične vijesti o događajima kod Bihaća i jačini partizanskih snaga koje napadaju.

Organizovano nastupanje borbene grupe »Hofman« sa linije Bosanski Novi—Ljubija—Sanski Most na jugozapad, koje je otpočelo 3 novembra izjutra, moglo se kod naših štabova shvatiti (u nedostatku podataka o njenoj

namjeri) kao intervencija prema Bihaću. Ova grupa radila je po ranije izrađenom planu i imala je ograničen zadatak — da ovlada linijom Bosanski Novi — s. Suhača — Antonića Glava (k 459) — Gaidžik (k 619) — s. Kamengrad — s. Đedovača — Sanski Most da bi se na njoj utvrdila i na taj način konačno osigurala područje rudnika Ljubije od neprestanih napada sa juga i spriječila ponovno prebacivanje naših snaga na Kozaru. Operacija je, dakle, imala defanzivni karakter. Iz raspoloživih dokumenata jasno se vidi da komandant 714 divizije nije ni poslije vijesti o napadu na Bihać imao namjeru da mijenja zadatak grupe »Hofman«.

Prema svemu tome sudbina Bihaćkog garnizona bila je zapečaćena. Uslovi za produženje napada bili su veoma povoljni.

Poslije postignutih uspjeha u toku prve noći i 3 novembra do podne, Operativni štab je odlučio da produži napad na grad. Uslijed upornosti ustaških snaga u odbrani Žegara i dosta solidnog fortifikaciskog uređenja te odbrane, osobito oko ustaškog logora i na liniji s. Križ — s. Hatinac, odlučeno je da se izvrše solidne pripreme kojima je neposredno rukovodio zamjenik komandanta Operativnog štaba, i da se najprije slomi neprijateljski otpor u Žegaru, da bi se zatim moglo pristupiti konačnom čišćenju dijela grada na lijevoj obali Une. Napad 1 i 3 krajiške određen je za 15 časova 3 novembra stim što bi ih podržavale 2 krajiška i 8 baniska s desne obale, i to ne samo vatrom, već i pritiskom na most preko Une u cilju prebacivanja na lijevu obalu. Na situaciju prema Sanskom Mostu i Bosanskom Novom Operativni štab je reagirao na taj način što je naredio da se u pomoć bataljonima 6 krajiške odmah uputi jedan bataljon 5 krajiške, stim što će se, u slučaju potrebe, uputiti na taj pravac i čitava 5 brigada.

Pošto su kuriri bili jedino sredstvo veze između Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štaba I operativne zone u rejonu Ličkog Petrovog Sela, Operativni štab nije primio još nikakvu vijest o razvoju situacije kod 2 ličke i 4 kordunaške brigade. Ovo je imalo negativne posljedice, jer ni štab I operativne zone nije znao situaciju u Bihaću i okolini pa, razumije se, nije ni mogao najcjelishodnije

upotrijebiti svoje tri brigade kojima je raspolagao 3 novembra. Situacija je očigledno nalagala da se 4 kordunaška brigada orijentiše ka Cazinu da bi sprječila eventualni probor neprijateljskih snaga ka Bihaću i, što je još značajnije, da bi onemogućila izvlačenje ostataka garnizona iz Bihaća lijevom obalom Une ka Ostrošcu i Cazinu. Na njeno mjesto trebalo je odmah rokirati 2 ličku koja se u toku 3 novembra i do podne 4-og zadržala u rejonu Ličkog Petrovog Sela. Međutim, pošto nije znao situaciju, štab I operativne zone usmjeravao je dejstvo svojih jedinica prema ranije postavljenom planu: 4 kordunašku je i dalje zadržao sa istim zadatkom u rejonu s. Vrsta — s. Izačić, 2 ličku u rejonu Ličkog Petrovog Sela, a 1 udarnoj brigadi je već 3 novembra izdao zapovijest da čisti neprijateljska uporišta ka Slunju. Vidjećemo da će ovakva situacija sjeverno od Bihaća olakšati položaj njegovog garnizona i omogućiti mu da izbjegne potpuno uništenje. Istina, postojala je mogućnost da se i 8 baniska izvuče iz dijela grada na desnoj obali Bihaća, jer su tamo bile dovoljne snage 2 krajiške, pa da se preko s. Vrkašić prebacu na lijevu obalu Une i na taj način sprječi upućivanje pomoći garnizonu Bihaća sa sjevera ili njegovo izvlačenje tim istim pravcem.

Prva i 3 krajiška brigada imale su pred sobom još veoma težak zadatak. U Žegaru i Bihaću koncentrisale su se ustaše koje nisu htjele da se predaju, a domobranske jedinice su stvarno već bile razbijene i najvećim dijelom zarobljene. Bilo je tu na uskom prostoru u jakim fortifikacionim objektima prikupljeno oko 1.500 ustaša koje su počinile nebrojene zločine u ovom kraju. Računa se da je samo u Bihaću na najzvjerski način ubijeno oko 12.000 ljudi, žena i djece. Zato je razumljivo što su ovi krvnici davali takav otpor. Upornost njihove odbrane bila je olakšana i solidnošću objekata koje su naše jedinice morale zauzimati najvećim dijelom bombama i jurišem. Sve ustaše — od komandanta posade, ustaškog pukovnika, pa do posljednjeg ustaše, bio je zahvatio samrtni strah od juriša naših boraca i njihove pravedne osvete. To se jasno vidi iz izvještaja koje je posada slala u Zagreb i koje je Glavni stožer domobranstva prikupljaо naknadno u toku istrage povodom gubitka Bihaća.

U 15 časova otpočeo je napad dijelova 1 i 2 kраjiške na Žegar. Borba je bila vanredno žestoka. Borci su morali bombama savlađivati otpor ustaša iz rovova, bunkera i utvrđenih zgrada. Snažni napad sa svih strana ustaše nisu mogle izdržati i otpočele su napuštati svoj logor i položaje duž druma za Bihać. Naše jedinice su odmah nastavile napad na grad i do 21 čas 3 novembra ovladale su južnim i zapadnim dijelom grada na lijevoj obali. Neprijatelj se povukao u sjeverni dio grada i odbranu postavio na kanalu koji se nije mogao gaziti. Najžešće borbe u gradu bile su uveče između 19 i 20 časova. Ocjenjujući da je svaki dalji otpor beznadežan, komandant posade je u 22 časa izdao zapovijest za napuštanje Bihaća i proboj na sjever, ali se u neprijateljskoj dokumentaciji tvrdi da trupe nisu primile ovu zapovijest i da su zato nastavile otpor.

Više od 1.000 preostalih ustaša sada se našlo u povoljnim uslovima za odbranu, jer se ona na istočnoj strani naslanjala na Unu, a na južnoj i jugozapadnoj na kanal. Pokušaj jedinica 1 kраjiške sa juga i 3 kраjiške sa zapada da predu kanal odbijen je snažnom vatrom. Po svetu 4 novembra neprijatelj je, podržan avijacijom i vatrom dvije haubice iz neposredne blizine, prešao u protivnapad, ali je bio odbijen. Oko podne ovoga dana u grad je sa sjevera prodrla ustaška grupa od 300—400 vojnika. Ohrazen ovim pojačanjem, neprijatelj je ponovo preuzeo protivnapad na jedinice 1 kраjiške brigade, ali je opet bio odbijen. Koristeći njegovo povlačenje, jedinice 1 kраjiške su odmah prešle kanal i upale u prve kuće na njegovoj lijevoj obali. Od 14 do 16 časova razvile su se ogorčene borbe, osobito oko Bihaćke kule, crkve i magacina. Ovdje su borci 1 čete 1 bataljona 1 kраjiške brigade bombama napali posadu na haubicama i zaplijenili oruđa. Oko 16 časova je preostala grupa od oko 800 ustaša napustila posljednju otpornu tačku u gradu i otpočela povlačenje na sjever. Pošto na tom pravcu nije sve do Ostrošca bilo naših jačih snaga, ona se uz gubitke od oko 100 ljudi, koje su joj prilikom izvlačenja iz grada nanijeli dijelovi 8 baniske, 2 i 5 kраjiške brigade, uspjela probiti u s. Otoku. Pošto je lijevo krilo 3 kраjiške u zapadnom dijelu grada bilo otkriveno, ono se poslije prodora ustaške grupe sa

sjevera u grad povuklo na jug zato što se od snaga 4 kor-dunaške, koje su bile južno od s. Vrste, pretpostavljalo da su nove neprijateljske jedinice koje prodiru u Bihać. Ovo je, takođe, olakšalo izvlačenje neprijatelja iz grada.

Na ostalim pravcima nije bilo značajnijih događaja. Hrvatske brigade su čistile sela sjeverno od Bihaća ka Slunju, a dijelovi 5 krajiske vodili su borbu oko Ostrošca, gdje su u toku 4 novembra uspjeli razbiti neprijatelja koji je pokušao deblokirati ustašku grupu u tvrđavi u s. Ostrožac i zaplijeniti 1 brdski top, 2 minobacača, 1 teški mitraljez i 5 puškomitraljeza, 50 pušaka, 7.500 metaka i druge opreme.

Dijelovi 1 krajiske su 5 novembra likvidirali otpor neprijatelja u tvrđavi s. Sokolac, gdje su zarobljena 53 vojnika, a u rejonu s. Zavolje razoružana je jedna grupa neprijateljskih vojnika jačine čete, koja se ovdje sklonila pošto je bila razbijena na odbranbenom položaju južno od Bihaća.

Tako se završio napad na Bihać. Neprijatelj je pretrpio krupne gubitke: 600—700 ubijenih i preko 800 zarobljenih, među kojima 35 oficira. Zaplijenjene su 4 haubice, 3 pt i 1 brdski top, 2 minobacača, i milion puščanih metaka i velik broj pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza, kao i drugog ratnog materijala. Gubici naših jedinica iznosili su prema nepotpunim podacima od 80 do 100 ranjenih i 50 poginulih boraca.

e) Gonjenje neprijatelja

U duhu ranije izdatih direktiva Vrhovnog komandanta o eksploataciji uspjeha na Bihaću, Operativni štab za Bosansku Kраjinu i štab I operativne zone Hrvatske izdali su odmah naređenje brigadama za gonjenje neprijatelja. S obzirom na situaciju ka Bosanskom Novom i Sanskom Mostu, Operativni štab za Bosansku Kраjinu je unekoliko izmijenio zadatke brigadama postavljene u zapovijesti za napad na Bihać. Čim je dobio izvještaj da neprijatelj napušta Bihać, izdao je u 17 časova brigadama sljedeća naređenja:

8 baniskoj — da odmah prikupi jedinice i preduzme gonjenje neprijatelja pravcem s. Brekovica — s. Ostrožac — Cazin, pročisti teren i zauzme Cazin, povezujući se desno sa jedinicama 2 krajške i lijevo 4 kordunaške brigade;

1 i 2 ličkoj i 4 kordunaškoj — da nastave čišćenje neprijateljskih uporišta na sjever i oslobođe Slunj;

2 krajškoj — da preduzme nastupanje dolinom Une, očisti neprijateljska uporišta duž komunikacija, izvrši pritisak na Bosansku Krupu i, zavisno od situacije, da je zauzme;

5 krajškoj — da ojača snage 6 krajške na liniji s. Budimlić Japra — s. Fajtovci — s. Dabar i da u sadejstvu s njima odbaci neprijatelja koji je u toku 3 i 4 novembra nastupao ka toj liniji;

1 krajškoj — da prikupi svoje snage u rejonu Bihaća, gdje će ostati u rezervi Operativnog štaba;

3 krajškoj — da ostane u Bihaću u ulozi garnizona u cilju uspostavljanja reda i obezbjeđenja evakuacije plijena.

Glavni štab Hrvatske je izmijenio zadatke svojih brigada utoliko što je naredio da 4 kordunaška i 8 baniska čine jednu operativnu grupu koja će nastupati pravcem Cazin—V. Kladuša—Cetingrad, a 1 udarna i 2 lička formiraju drugu operativnu grupu koja će nastupati ka Slunjtu. Obje grupe imale su da očiste čitav teren od neprijatelja i oslobođe pomenuta mjesta.

Neprijatelja je bila zahvatila panika što je trebalo brzo iskoristiti. Zato su brigade, ne odmorivši se poslije teških danonoćnih borbi oko Bihaća, odmah pristupile izvršenju postavljenih zadataka. Neprijatelj nije ni izbliza bio onoliko slab koliko je bio zastrašen i demoralisan. U Bosanskoj Krupi je bila dobro utvrđena 32 ustaška bojna 4 stajaćeg zdruga. U toku noći 4/5 novembra ona je ojačana sa oko 600 ustaša istog zdruga koji su se povukli iz Bihaća. Ali čim je neprijatelj po podne 5 novembra primijetio podilaženje jedinica 2 krajške brigade, napustio je Bosansku Krupu, zapalivši prethodno magacine i niz tvrdih zgrada. Sve njegove snage otstupile su u s. Otoku, čiju su posadu do tog momenta činile dvije čete. Ovdje je 4 ustaški stajaći zdrug dobio naređenje da ojača odbranu Otoke i na taj način spriječi prodor partizana ka

Bosanskom Novom. Međutim, komandant ovog zdruga je noću 5/6 novembra izvijestio Glavni stožer domobranstva da Otoku neće moći odbraniti, jer su mu jedinice demoralisane i neupotrebljive. Tako je garnizon od 1.500 ustaških zlikovaca otpočeo 6 novembra u 15 časova panično bježati čim je eksplodirala prva mina iz bacača 2 krajške brigade. U Bosanskom Novom je razbijene jedinice 4 ustaškog zdruga prihvatio 3 bataljon 721 pješadiskog puka 714 divizije, a odavde su prebačene u Sunju gdje je od ostanaka 19,31 i 33 ustaške bojne formirana jedna bojna.

Druga krajška brigada je nastavila čišćenje ka Bosanskom Novom, pred kojim je zaustavljena. Ona je preduzela temeljito uništavanje svih objekata na drumu i željezničkoj pruzi u dolini Une i svoje jedinice rasporedila na podesnim položajima prema Bosanskom Novom sa zadatkom zatvaranja pravca ka Bihaću.

Dijelovi 8 baniske brigade su, čisteći sela sjeverno od Bihaća 6 novembra uveče, ušli u Cazin odakle je neprijateljska posada pobjegla na sjever. Ujutro 7 novembra su jedinice 4 kordunaške i 8 baniske brigade sa prostorije s. Mutnik—s. Slatina—Cazin krenule prema Cetingradu i V. Kladuši, čisteći sela ispred sebe od ustaške milicije, koja je panično bježala ne pružajući nikakav otpor. Dijelovi brigade su 8 novembra ušli u Malu Kladušu odakle je neprijatelj takođe pobjegao. Odavde je 4 kordunaška nastavila nastupanje u pravcu Cetingrada, a 8 baniska za Veliku Kladušu. Prvi bataljon 4 brigade, koji je noću ušao u Podcetin, bio je 9 novembra izjutra napadnut pravcem od Cetingrada i potisnut iz sela. Pošto su dan ranije dijelovi Kordunaškog partizanskog odreda ušli bez otpora u Veliku Kladušu koju je neprijatelj napustio, obje brigade su dobole zadatak da izvrše napad na Cetingrad, s. Batnogu i s. Podcetin, gdje je bilo oko 550 ustaša. Napad je otpočeo 10 novembra u 15.30 časova. Za dva ipo sata borbe neprijateljski otpor je slomljen i mesta su oslobođena. Poslije ovoga je 4 kordunaška brigada ostala u rejonu s. Podzvizd na odmoru, a 8 baniska je upućena preko r. Korane ka Slunju.

Prva udarna i 2 lička brigada su kao jedna operativna grupa preduzele čišćenje neprijateljskih uporišta od Ličkog Petrovog Sela na sjever ka Slunju. U toku 6 no-

vembra su brigade izbile južno od Slunja ne najšavši nigdje na ozbiljniji otpor, pošto su neprijateljske posade po selima, jačine 100 do 200 ustaša, panično bježale ka Slunju. Tako su već u toku 4 novembra stigle u Slunj posade iz sela Vaganac, Drežnik Grad, Rakovica ukupne jačine 520 ustaša. Raniju posadu Slunja činile su 10 ustaška bojna, jedna četa iz 3 domobranske pukovnije i 194 žandarma, sa ukupno 950 vojnika, tako da je u Slunju i okolnim selima bilo 5 novembra oko 1.500 ustaša. Korišteći jedinice koje su se povukle ka Slunju, neprijatelj je organizovao odbranu Slunja na položajima Pliješ (k 389), Melnica (k 518), M. Melnica (k 471), s. Lumbardenik, s. Lađevac, s. G. Furjan, s. Štulić, riješen da se tu otsudno brani. Slunj i okolna sela bili su odranije dobro utvrđeni.

Nastupajući sa juga u duhu opšte direktive Glavnog štaba Hrvatske, 1 udarna i 2 lička brigada su preduzele napad na Slunj noću 6/7 novembra. Prva udarna je imala da napada na lijevom otsjeku od druma Rakovica — Slunj pa do r. Korane, a 2 lička na desnom od pomenutog druma pa udesno od r. Korane. Početak napada je bio predviđen za 6 novembar u 22 časa. Napad se, međutim, nije odvijao po predviđenom planu. Uslijed nedovoljnih priprema, nepoznavanja terena, slabih vodiča, velike kiše i pomrčine, sve su jedinice zakasnile, a neke su lutale sve do svanača, tako da je većina bataljona prešla u napad tek 7 novembra od 5 do 7 časova. Magla i nepoznavanje terena onemogućili su korisnu upotrebu artiljerije i minobacača. Tako se napad odvijao neorganizованo i nepovezano, čas na jednom čas na drugom pravcu, što je neprijatelju omogućilo da protivnapadima preotima izgubljene pozicije. Njegova prednost bila je u tome što nije bio ugrožen sa sjevera. Mada su pojedini bataljoni postigli značajne uspjehe slomivši otpor neprijatelja na većem dijelu spoljnih uporišta, a neki od njih su probili i neposrednu odbranu Slunja, napad nije uspio i brigade su se morale povući da bi pristupile solidnijim pripremama. Gubici brigada u ovom napadu bili su 13 mrtvih i 61 ranjen, a 10 ustaška bojna, bez ostalih neprijateljskih jedinica, imala je 11 mrtvih i 40 ranjenih.

Glavni štab Hrvatske je poslije ovoga odlučio da se izvrše solidnije pripreme i da se za napad na Slunj angažuju, pored ove dvije brigade, još i 4 kordunaška i 8 baniska, koje su u međuvremenu zauzele Veliku Kladušu i Cetingrad i očistile sva sela oko njih i time stvorile povoljne uslove za uspješan napad na Slunj. Radi prebacivanja 8 baniske u prostor južno od Slunja, Glavni štab Hrvatske je tek 13 novembra izdao zapovijest za napad. Njome su jedinicama postavljeni sljedeći zadaci:

2 lička napada na otsjeku između r. Korane i r. Slušnice nanoseći glavni udar pravcem k 402 — k 294 — k 301 — k 272 u cilju slamanja neprijateljskog otpora u selima Lumbardeniku i Popovcu i ovladivanja neposrednom odbranom grada na otsjeku k 301 — k 272; u neposrednom napadu na grad brigada je imala angažovati dva bataljona, a druga dva ostaviti u rezervi;

1 udarna napada na otsjeku od r. Slušnice do druma Slunj — s. Mrzlo Polje, nanoseći glavni udar pravcem Melnica (k 518) — raskrsnica cesta od Slunja ka s. Rakovici i ka s. Primišlju u južnom dijelu grada stim da uporišta na spoljnoj liniji napada sa tri bataljona i jednim u rezervi, a potom da nastavi napad na grad sa dva bataljona i dva u rezervi;

8 baniska napada na otsjek od druma Slunj — s. Mrzlo Polje do r. Korane nanoseći glavni udar na neprijateljsko lijevo krilo sa zadatkom da ovlada k 292, a odatle, poslije artiljeriske vatre, da napada grad sa dva bataljona i jednim u rezervi;

4 kordunaška, ojačana jednim bataljonom I kordunaškog partizanskog odreda, imala je da obezbijedi napad sa sjeverne i sjeveroistočne strane i to tako da jedan bataljon zadrži u Cetingradu, jednim da nastupa pravcem s. Ponor—Slunj vezujući neprijateljske posade po selima sjeverno od Korane u cilju obezbjeđenja desnog boka 2 ličke brigade, jednim da postavi osiguranje na r. Glini, a jednim da presječe drum Karlovac—Slunj nastupajući ka Slunjima sa sjevera;

dvije haubice 100 mm sa vatreñih položaja u rejonu druma Slunj — s. Rakovica u visini M. Melnica (k 471), podržavaju svojim dejstvom napad 1 udarne i 8 baniske brigade.

Zapoviješću je predviđeno da se između komandnog mjesa Operativnog štaba grupe i komandnih mjesa brigada i haubičke baterije uspostavi telefonska veza, a štabovima brigada je takođe naređeno da se po mogućnosti uspostavi telefonska veza sa bataljonima koji napadaju na pravcu glavnog udara svake brigade.

Početak napada određen je za 14 novembar u 14 časova ako bude magle ili u 16 časova ako je ne bude.

Za napad na Slunj izvršene su ovoga puta solidne pripreme. Jedinice su izvidile i dobro upoznale teren i na vrijeme zauzele polazne položaje. Pored haubica, brigade su u svom sastavu imale i 4 minobacača 81 mm, 1 brdski, 1 poljski i 1 pt top. Štabovi brigada izdali su svoje zapovijesti u kojima su precizirani zadaci pojedinih bataljona.

Sastav garnizona Slunj nije se mijenjao sem što je još nešto ojačao bjeguncima iz okolnih sela. Raspolažao je sa 2 pt topa i 3—4 minobacača. Neprijatelj je, osobito poslije napada od 7 novembra, bio još više demoralisan pogotovu kada je osjetio prikupljanje naših jačih snaga i kada je obavješten da mu je padom V. Kladuše i Cetin-grada ugrožena otstupnica. Komandant posade je od ustaške vojnike u Zagrebu tražio hitna pojačanja u ljudstvu, artiljeriji i municiji, koje nije imao dovoljno, ali ova nisu stigla, jer neprijatelj u Karlovcu, Topuskom, Glini i drugim gradovima na sjeveru nije imao dovoljno snaga kojima bi mogao uspješno intervenisati ka Slunju.

Napad na Slunj otpočeo je u 15.30 časova 14 novembra. Uz podršku artiljerije i minobacača, bataljoni su pošli na juriš. Pošto su neki komandanti bataljona bili telefonom povezani sa artiljerijom, to je ova dejstvovala preciznom vatrom. Ustaše nisu mogle da izdrže taj juriš i ubrzo su napustile obje linije rovova i bunkera oko grada bježeći u varoš, gdje je među njima nastao opšti nerед i rasulo. Svi su nastojali da se što prije prebaci na desnu obalu Korane, kako bi izbjegli uništenje. Već oko 18 časova grad je bio slobodan, a ustaše su u neredu bježale na sjever ka Karlovcu. Operativni štab grupe brigada je odmah izdao naređenje za gonjenje neprijatelja i to 1 udarnoj pravcem Slunj — s. Veljun, a 2 ličkoj pravcem Slunj — s. Glinica. Međutim, pošto je neprijatelj, raspršen po grupama, panično bježao nigdje se ne zaustavlja-

jući i pošto je već bila noć, brigade nisu uspjеле uništiti njegove znatnije dijelove. One su izbile na liniju s. Veljun — s. Glinica i tu se zadržale radi odmora.

U napadu na Slunj naše jedinice su zaplijenile 1 pt top, 2 minobacača 81 mm, 2 teška mitraljeza i 2 puškomitraljeza, veći broj pušaka, municije i druge opreme. Pritom su ukupno imale 5 poginulih, 9 ranjenih i 2 nes'ala borca. Neprijateljski gubici nisu tačno ustanovljeni, ali iz izvještaja zapovjedništva 3 ustaškog stajaćeg zdruga, u Karlovac je od posade iz Slunja stiglo ukupno 1.197 ustaša, među kojima je bio veći broj ranjenih, što znači da je neprijatelj imao 300—400 poginulih i nestalih.

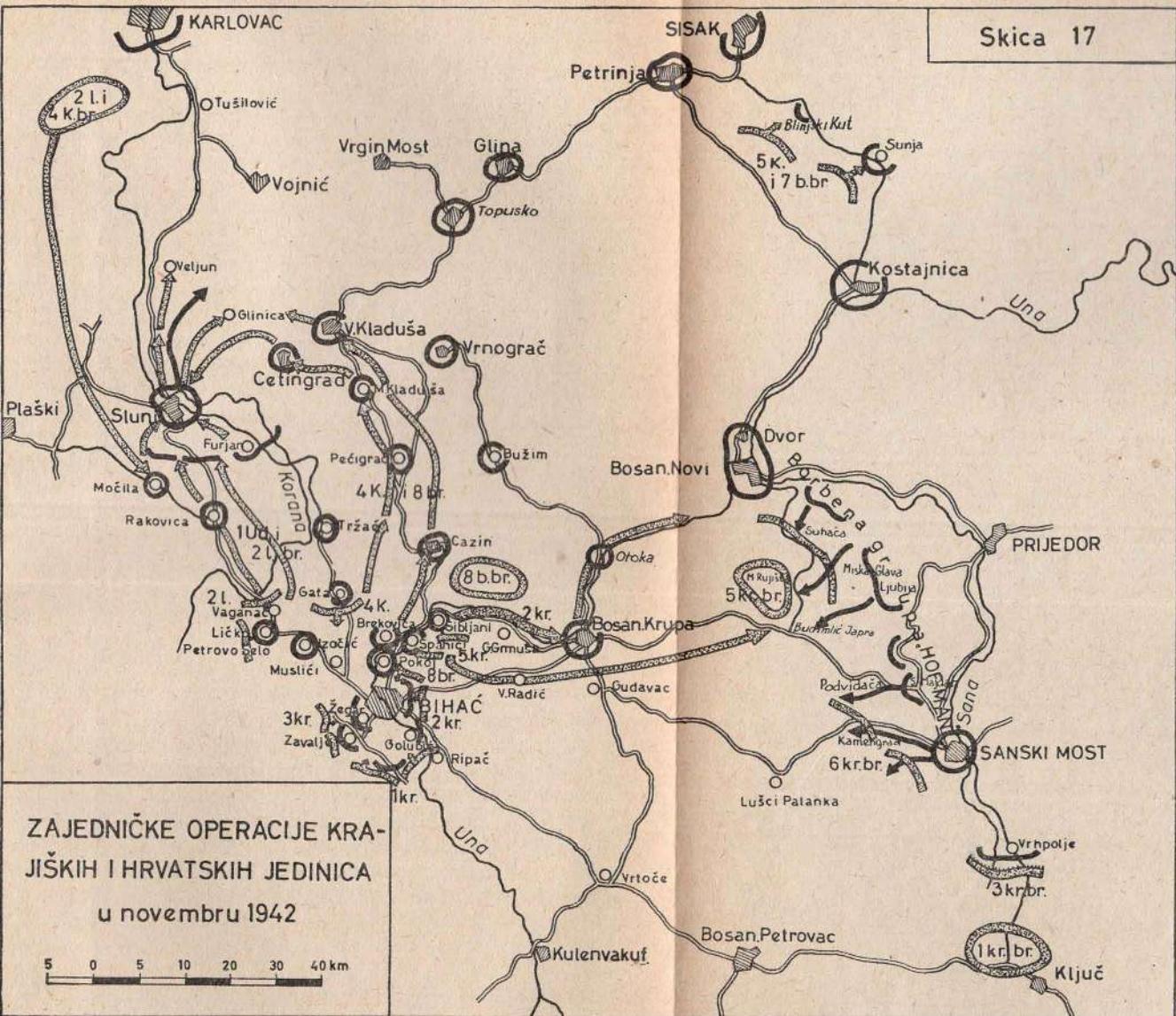
5 kordunaška i 7 baniska brigade su za čitavo ovo vrijeme aktivno dejstvovali, osloncem na pl. Šamaricu, na neprijateljska uporišta u dolinama Une i Gline i na komunikacije Bosanski Novi — Sunja, vezujući za sebe znatne neprijateljske snage.

Zajedničkim akcijama 5 i 6 krajiške brigade, kod kojih je 6 novembra stigao komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i dao im naredenje da pređu u protivnapad na isturene neprijateljske položaje na liniji s. Dabar — s. Eminovci — s. Fajtovci — s. Podvidača — s. Budimlić Japra — s. M. Rujiška, neprijatelj je bio zaustavljen i odbačen tako da je uskoro položaj na ovom pravcu bio stabilizovan. Neprijatelj je, stalno uznemiravan dejstvom naših jedinica, pristupio užurbanom utvrđivanju svoga odbranbenog položaja »Jugozapad«, držeći se isključivo njegove odbrane.

*

Tako su naše jedinice, koristeći izvanredan uspjeh na Bihaću, oslobodile veliku teritoriju u dolini Une i na sjever sve do linije Petrinja — Gлина — Topusko — Karlovac. Oslobođenjem Cazinske Krajine čvrsto su povezane dotadašnje slobodne teritorije Like, Korduna i Banije u jedinstvenu teritoriju, a oslobođenjem Bihaća i Bosanske Krupe povezana je ta teritorija sa onom u Bosanskoj Krajini u jedinstvenu i prostranu slobodnu teritoriju.

Komandant 714 divizije konačno se odrekao ofanzivnih planova protiv naše glavnine. Njemu je postalo sasvim

ZAJEDNIČKE OPERACIJE KRAJŠKIH I HRVATSKIH JEDINICA

u novembru 1942

5 0 5 10 20 30 40 km

jasno da nema dovoljno snaga za ostvarenje takvih planova i zadovoljio se time da sačuva pozicije koje je držao — rudnik Ljubiju i komunikacije ka Zagrebu. Zato je sve svoje i mnogobrojne kvislinške snage vezao za izvršenje tog zadatka.

Ni Glavni stožer domobranstva nije imao snaga da bilo šta preduzme. Njemu su u prvoj polovini novembra svakodnevno stizali telegrami i izvještaji od potčinjenih štabova iz Karlovca, Topuskog, Gline i Petrinje u kojima se traži pojačanje i izvještava da se partizanska ofanziva neće zadržati. Tako, naprimjer, zapovjedništvo 1 zbornog područja izvještava telegramom 8 novembra da će Gline i Topusko pasti, jer se neće moći odbraniti od 18.000 partizana koji nastupaju s juga. Glavnem stožeru domobranstva i zapovjedništvu ustaške vojnica zaista nije bilo lako. Na pravcu nastupanja naših snaga s juga oni su raspolagali dosta slabim snagama. Od linije Ogulin — pl. Žumberak pa na istok do r. Save, uključujući i Zagreb, bili su raspoređeni, izuzev dijelova 714 divizije i ustaško-domobranksih snaga koje su bile pod komandom te divizije, 3 stajaći ustaški zdrug sa 5 bataljona, ostaci 4 stajačeg ustaškog zdruga formirani u dva bataljona, četiri bojne poglavnikovog Tjelesnog zdruga, dvije ustaške pripremne bojne, a od domobranksih snaga bili su ovdje slabiji dijelovi 1 domobranskog zbora koji, pogotovo u ovoj situaciji, nisu pretstavljali nikakvu borbenu snagu.

Ni Supersloda nije bila u stanju da preduzme bilo šta efikasnije protiv partizana. Na molbe Glavnog stožera domobranstva ona je odgovarala da bi u ofanzivnoj operaciji protiv partizana u Cazinskoj Krajini i dolini Une mogla da učestvuje samo avijacijom. Isti odgovor dobio je i njemački komandant Jugoistoka na pitanje šta bi Supersloda mogla preuzeti u oblasti između rijeka Kupe i Une, gdje je situacija toliko kritična da dovodi u pitanje opstanak NDH i sam Zagreb. Talijani su se bili ozbiljno zabavili svojim nevoljama. Komandanti armije i njenih korpusa bavili su se upravo sada problemom zimskog smještaja trupa. Bilo im je iz iskustva poznato da pojedine udaljene garnizone, koji su povezani slabim komunikacijama, nije preporučljivo preko zime ostavljati, jer su često dolazili u ozbiljnu krizu, a pomoći im je u toku zime

teško pružiti. Zato je na predlog komandanta korpusa komanda 2 armije donijela odluku da se napusti niz mjesta među kojima Bosansko Grahovo, Imotski, uporište duž druma Livno—Sinj, pošto su Livno već oko 10 novembra evakuisale talijanske jedinice, i da se ta mjesta prepuste kvislinzima. Ovo će još više olakšati operacije naših jedinica i one će ponovo očistiti Livno, Duvno, a zatim Imotski, Posušje, Bosansko Grahovo i druga mjesta, uspješno prodirući u Dalmaciju. Sem toga, događaji u Africi i situacija na Sredozemlju uslovili su to da je talijanska Vrhovna komanda preduzela nove mjere za odbranu, zbog čega je u toku novembra izdala zapovijest Superslodi da odmah prebaci iz Jugoslavije u Italiju diviziju »Granatieri«, a zatim diviziju »Sasari« i četiri bataljona »Crnih košulja«. Ovo je uslovilo izmjenu u dislokaciji talijanske okupacione armije utoliko što je odlučeno da se njene jedinice, osobito u Hrvatskoj, još više povuku na jug, orijentujući se u prvom redu na odbranu Dalmacije, njene obale i otoka. Radi obezbjeđenja Ljubljanske pokrajine, Supersloda je jedino ispoljila spremnost da brani Karlovac i njegovu okolinu, gdje su bile koncentrisane jake snage njenog 5 armiskog korpusa. Zato je tražila da pod njenu komandu potpadnu sve ustaško-domobranske jedinice na tom sektoru. Ali će se, prema odluci Superslode, ove snage držati potpuno defanzivno. U tom cilju preduzete su opsežne mjere za organizovanje odbrane, sve do uništavanja mostova na Korani i Mrežnici i izgradnje fortifikacionog sistema u zoni Ogulin — Karlovac — Jastrebarsko.

Pohodom grupe proleterskih i udarnih brigada iz Crne Gore u Zapadnu Bosnu i ofanzivom koju je ona zajedno sa partizanskim snagama Bosanske Krajine i Hrvatske razvila tokom druge polovine 1942 g. u ovom dijelu naše zemlje, stvorena je takva situacija u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, da postojeće okupatorsko-kvislinške snage nisu pretstavljale nikakvu garanciju za očuvanje ni najvažnijih pozicija okupatora u Bosni i Hrvatskoj. I talijanska Vrhovna komanda, našavši se i sama u krizi, s obzirom na situaciju u Sredozemlju, nije bila sposobna da bilo šta ozbiljno preduzme za poboljšanje situacije u Jugoslaviji. Pošto su sve molbe i intervencije ostale bez rezultata,

ovakva je situacija primorala Pavelića da lično posjeti Hitlera i izloži mu beznađežan položaj u Hrvatskoj. Zaista, ništa drugo nije preostalo sem da Njemačka, kada je bila okupirana nimalo povoljnijim razvojem događaja na Istočnom frontu, u Africi i na Sredozemlju, preuzme brigu za spasavanje situacije i na ovom ratištu. Ona je to morala učiniti i s obzirom na sve veći značaj Jugoslovenskog ratišta. Neposredno se postavljalo pitanje odbrane Balkanskog Poluostrva, pri čemu je oružani ustank u Jugoslaviji pretstavljaо najozbiljniju smetnju, jer su njegove snage kontrolisale znatan dio naše državne teritorije, sa tendencijom sve bržeg povećanja i u najvećem stepenu ugrožavale značajne komunikacije, čije je nesmetano funkcionisanje pretstavljalo jedan od osnovnih preduslova za uspješnu odbranu Balkana.

Zbog svega toga su na inicijativu njemačke Vrhovne komande preduzete opsežne mjere za rješenje situacije u NDH. Još 20. oktobra Hitler je izdao naredbu o novoj organizaciji komandovanja na području NDH. Njom je postavljen njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu i komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj sa sjedištem u Slavonskom Brodu. Dužnost prvog je bila da preduzme sve mjere kako bi sradio oružane snage NDH, a drugoga da objedini komandu nad svim njemačkim jedinicama na tom području pošto se potreba za takvom komandom sve snažnije ispoljavala. Bile su preduzete opsežne mjere na reorganizovanju domobranstva i ustaša. Posljednji su dosada bili u odnosu na domobranstvo i njegov Glavni stožer potpuno nezavisni, dejstvujući samostalno i za svoj račun, tako da su pojedini ustaški bataljoni bili neposredno potčinjeni glavnoj ustaškoj komandi u Zagrebu pa, iako su djelovali na terenu zajedno sa domobranskim jedinicama, nisu u operativnom pogledu potpadali pod komandu pukova, divizija i armiskih korpusa koji su rukovodili dejstvima. Pavelić, koji je dosada uvijek nastojao da održi makar prividnu samostalnost svoje vojske i obezbijedi neposredno komandovanje iz Glavnog stožera domobranstva, sada je, preplašen razvojem događaja, pristao da potpunu komandu nad njegovim jedinicama preuzmu njemački i ta-

lijanski štabovi, zavisno od toga u čijoj se okupacionoj zoni nalaze pojedine ustaško-domobranske jedinice.

Njemački poslanik u Zagrebu preuzeo je inicijativu da se razmotri situacija u Bosni i Hrvatskoj i da se donesu zajedničke mjere za njeno rješenje. Tako je na prvom sastanku 13 novembra u Zagrebu, kome su prisustvovali i talijanski poslanik u NDH i pretstavnik ustaške vlade, njemački poslanik predložio da se izradi projekat zajedničkog plana za zimske operacije protiv oružanog ustanka, da se preduzmu mjere kako bi se na terenu što bolje povezale njemačke i talijanske komande i objedinile svoje napore i da se ustaške i domobranske jedinice stave neposredno pod komandu okupacionih trupa. Odmah iza ovog održano je vojno savjetovanje kome su prisustvovali njemački opunomoćeni general u NDH, šef talijanske vojne misije u NDH i načelnik Glavnog stožera domobranstva na kome je pretresana vojna situacija. Konstatovano je da je opstanak NDH doveden u pitanje, da je ugrožen Zagreb i sve značajne komunikacije u Hrvatskoj. Poslije ovoga će u toku decembra, u uslovima daljeg razvoja ofanzivnih operacija naših snaga, biti izvodene neprekidne pripreme za zajedničke zimske operacije protiv žarišta oružanog ustanka u Zapadnoj Bosni, Lici, Kordunu, Baniji i Dalmaciji koje su kod nas poznate pod nazivom Četvrta neprijateljska ofanziva. Ali će do njihovog početka naša glavnina, reorganizovana u prve divizije i korpuze Narodnooslobodilačke vojske, zadati okupatoru i kvislinszima još nekoliko snažnih udaraca i, naoružana novim oružjem i iskustvom, spremno dočekati i u višemjesečnim žestokim okršajima razbiti i ovu neprijateljsku ofanzivu i izići iz nje kao pobjednik.¹⁴²

---

¹⁴² Naređenja Vrhovnog štaba: OŠBK od 18, 26 i 27 X i 5, 6, 7 i 8 XI 8 hrv. brigadi od 27 X; Glavnom štabu Hrvatske od 28 X i pomoćniku načelnika Vrh. štaba od 8 i 13 X, AVII, k. 161—A reg. br. 6/6 i arhiv CK SKJ, reg. br. od 2313 do 2317, 2326, od 2335 do 2338 i 2352; izvještaji Vrhovnom štabu: od OŠBK 16 i 30 X i 3, 4, 6 i 7 XI, arhiv CK SKJ, reg. br. 2899, AVII, k. 161, reg. br. 12/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 3180, 2581, 2584, 2582 i 2583; izvještaj obavještajca iz Bihaća od 19 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 48/5; skica Bihaća sa odbranom i plan napada OŠBK, isto, k. 162, reg. br. 1/7; naređenja OŠBK: 6 i 5 kraj. brigadi od 22 X, isto, k. 161, reg. br. 38/1 i 39/1; izvještaj 5 kraj.

Sredinom novembra, poslije višemjesečnih borbi, bio je ostvaren plan Vrhovnog komandanta o stvaranju jedinstvene slobodne teritorije u zapadnom dijelu Jugoslavije. U toku vojnih operacija sprovedene su i sve one vojne i političke mjere na daljem jačanju Narodnooslobodilačkog pokreta i Narodne revolucije koje su CK KPJ i Vrhovni štab donosili u toku protekle godine ipo dana razvitka oružanog ustanka. Temelji koji su postavljeni još u toku prvih mjeseci toga razvitka, a koji su se osobito jasno manifestovali na oslobođenoj teritoriji Zapadne Srbije, da bi se još snažnije razvili na novom žarištu oružanog ustanka opštej jugoslovenskog značaja u Crnoj Gori, Sandžaku, Hercegovini i Istočnoj Bosni u prvoj polovini 1942. g., sada su na tlu Zapadne Bosne i nizu oblasti Hrvatske poprimili već jasno izražene forme.

brigade od 27 X OŠBK, Zbornik IV, k. 7, dok. br. 160; pisma zamj. komandanta OŠBK od 28 i 29 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 53/5 i k. 162, reg. br. 6/7; naređenja OŠBK od 29 X i bez datuma zamj. komandanta OŠBK, Zbornik IV, k. 7, dok. br. 166 i 168; zapovijest OŠBK za napad na Bihać, isto, dok. br. 170; izvještaj obavještajca iz Bihaća od 31 X OŠBK, isto, dok. br. 172; izvještaji 8 hrv. brigade od 31 X štabu 1 oper. zone, Zbornik V, k. 8, dok. br. 99 i OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 13/1—1; zapovijest 8 hrv. brigade od 1 X za napad na Bihać, Zbornik V, k. 9, dok. br. 2; izvještaj 1 oper. zone od 2 X OŠBK, isto, dok. br. 5; zapovijest 4 hrv. brigade od 2 X za napad na Bihać, isto, dok. br. 6; izvještaji 5 kraj. i 8 hrv. brigade od 2 XI OŠBK, AVII, k. 868, reg. br. 6/1 i k. 161 reg. br. 15/1; izvještaj 2 hrv. brigade od 4 X 1 oper. zoni, isto, dok. br. 9; izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 4 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 10; izvještaji OŠBK: od 5 kraj. brigade i 1 bat. 6 kraj. brigade od 2 XI, 5 kraj. brigade, politkomesara 6 kraj. brigade i 1 bat. 6 kraj. brigade od 3 XI, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 6, 7, 11, 12 i 13; izvještaj zamj. komandanta OŠBK od 4 XI OŠBK, isto, dok. br. 15; izvještaj OŠBK od 4 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 16; izvještaj 5 kraj. brigade od 4 XI OŠBK, isto, dok. br. 17; zapovijest 1 hrv. brigade od 6 XI za napad na Slunj, Zbornik V, k. 9, dok. br. 16; izvještaj 8 hrv. brigade i grupe 4 i 8 hrv. brigade od 7 XI OŠBK, isto, dok. br. 18 i 20; izvještaj 1 kraj. brigade od 6 XI OŠBK, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 22; saopštenje OŠBK od 7 XI o oslobođenju Bihaća, isto, dok. br. 24; izvještaj 1 oper. zone od 4 XI OŠBK AVII, k. 161 reg. br. 18/1; izvještaji 5 kraj. brigade od 2 i 3 XI OŠBK, isto, k. 868, reg. br. 6 i 7/1; izvještaj 8 hrv. brigade od 4 XI OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 11/6; naređenje OŠBK od 6 XI 6 kraj. brigadi, isto, reg. br. 13/6; izvještaj 6 kraj. brigade od 3 i 5 XI OŠBK, isto,

Sprovođenjem odluke o stvaranju brigada iz ustačkih teritorijalnih partizanskih odreda, što je otpočelo krajem 1941, stvorena je u procesu ofanzivnih dejstava u drugoj polovini 1942 na tlu Bosanske Krajine, Like, Banije, Korduna, Dalmacije, krupna vojna snaga, koja je odnijela niz značajnih pobjeda nad okupatorskim i kvislinškim trupama i pokazala svoja preimrućstva nad prvo-bitnim oblikom organizacije oružanih snaga.

U toku širenja slobodne teritorije odvijao se i proces ujedinjavanja narodnih snaga oko oslobođilačke i revolucionarne platforme KPJ. Najsnažniji izraz toga jedinstva bili su narodnooslobodilački odbori, koji su se oslanjali na najšire slojeve naroda i masovne političke organizacije stvarane na inicijativu KPJ po selima i gradovima oslobođene teritorije. Vršeći istovremeno i funkciju vlasti na oslobođenoj teritoriji, ovi odbori su se od mjesnih, pa

---

k. 774, reg. br. 3 i 4/1; izvještaj 3 bat. 1 kraj. brigade o napadu na Bihać, isto, k. 787, reg. br. 19/2; petnaestodnevni izvještaj 6 kraj. brigade od 24 XI štabu 1 bos. korpusa, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 79; izvještaj 1 hrv. brigade od 8 XI 1 oper. zoni, Zbornik V, k. 9, dok. br. 22; izvještaj Oper. štaba 4 i 8 hrv. brigade od 8 XI OŠBK, isto, dok. br. 23; izvještaj 2 hrv. brigade od 9 XI 1 oper. zoni, isto, dok. br. 25; naređenje Glavnog štaba Hrvatske od 13 XI za napad na Slunj, isto, dok. br. 40; zapovijesti 1 i 8 hrv. brigade od 14 XI za napad na Slunj, isto, dok. br. 46 i 49; izvještaj 2 i 1 hrv. brigade od 15 i 16 XI Oper. štabu grupe brigade, isto, dok. br. 53, 57 i 58; izvještaj 8 hrv. brigade od 16 XI o napadu na Bihać, isto, dok. br. 59; izvještaj 4 hrv. brigade od 17 XI 1 oper. zoni, isto, dok. br. 61; izvještaj 1 oper. zone za period od 1—15 XI Glavnom štabu Hrvatske, isto, dok. br. 63; izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 21 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 78; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za novembar, AVII, k. 15; izvještaj 10 ustaške bojne od 4 i 8 XI zapovjedniku ustaške vojnica, Zbornik V, k. 9, dok. br. 126 i 137; izvještaj ustaške vojnica od 15 XI Glavnom stožeru domobranstva, isto, dok. br. 153; izvještaj župske redarstvene oblasti Bihać od 29 X, AVII, k. 65, reg. br. 43/7; dopis Ministarstva unutarnjih poslova od 16 XII Ministarstvu domobranstva, isto, reg. br. 7/8; naređenja Glavnog stožera domobranstva od 21 X i 3 XI Pothvatnom zapovjedništvu Bihać i 1 zrakoplovnoj skupini, isto, k. 66, reg. br. 18/2 i 2/3; izvještaj 2 oružničke pukovnije od 21 XI, isto, k. 93, reg. br. 43/8; dopis ustaške vojnica zapovjedniku stajačih djelatnih zdrugova od 7 IX i Glavnom stožeru domobranstva od 13 XI, isto, k. 114, reg. br. 7/24; i 24/24, operacijski dnevnik Superslode, isto, k. 58, reg. br. 1/7a.

preko opštinskih i sreskih, razvili u jedinstven sistem nove, revolucionarne vlasti, na čijem se čelu nalazio Vrhovni štab sa svojim Privremenim upravnim otsjekom. U cilju što boljeg organizovanja pozadine u službi frontu u uslovima kada je glavnina oružanih snaga novom organizacijom prestala biti vezana za određenu teritoriju i postala mobilna, realizovane su i odluke Vrhovnog štaba o stvaranju vojno-teritorijalnih organa, koji su se od seoskih i partizanskih straža preko komandi mesta i područja razvili takođe u jedinstven sistem, koji se u mobilizaciji svih snaga slobodne teritorije u službi frontu naslanjao na narodnooslobodilačke odbore.

Tako su se već jasno ispoljile i u vojnem i u političkom pogledu konture jedne nove državne organizacije — nove države koja vodi rat za oslobođenje i svoj društvenopolitički preporod. To se ogledalo u postojanju vojske, koja vodi bitke i bojeve protiv okupatora i kvislinga — vojske, čiji regularni karakter, a time i status ratujuće snage, de facto nije više niko mogao negirati, i u postojanju slobodne teritorije koja je, izgrađenim sistemom vlasti i vojnoteritorijalnih organa, poprimila karakter državne teritorije. Time je oružani ustank naroda Jugoslavije jasno ispoljio svoje dalekosežne vojne i političke ciljeve.

Na taj način je potvrđena vitalnost oružanog ustanka i pravilnost političke linije KPJ. U tom pogledu period koji smo ovdje obradili pretstavljao je odlučujuću prekretnicu. Riješena su bila osnovna pitanja o mogućnosti mobilizacije narodnih snaga u oružanu borbu i stvaranja njihovog političkog jedinstva, kao osnove za vođenje permanentnog rata za oslobođenje i revolucionarni preobrazaj, o mogućnosti stvaranja armije koja bi bila sposobna da pobijeđuje okupatora i kvislinge i da kroz te pobjede neprekidno jača, stvarajući uslove za konačan obračun, i o mogućnosti izgradnje nove državne organizacije, putem stvaranja sistema političke i vojne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na tim pitanjima je politika okupatora i kvislinga doživjela odlučujući poraz. Pokazalo se da pod uslovima pravilne vojne i političke linije Narodnooslobodilačkog pokreta okupator i kvislinzi ne mogu razbiti oružani ustank niti ofanzivama i represalijama, niti pokušajima da se rukovodeća politička snaga toga ustanka

izoluje od naroda izazivanjem građanskog rata i bratoubilačkih pokolja. Kvislinzi su u tim pokušajima bili samo sredstvo politike okupatora i njegov oružani odred. Time su oni u političkom pogledu bili demaskirani i sveli se na oružane bande koje su se ispred udaraca oružanih snaga ustanka mogle spasti samo neposrednim naslonom na okupacione trupe. Snage su se bile već izdiferencirale: na jednoj strani bio je narod sa svojom vojskom i svojim borbenim političkim i revolucionarnim organizacijama, a na drugoj okupator i domaća reakcija. Pod uticajem razvitka oružanog ustanka i njegovih pobjeda sve se više raspadaju kvislinške političke i vojne organizacije kao i one političke snage koje su dотле bile »neutralne« a stvarno su, poput voćstva Hrvatske seljačke stranke, isle na ruku okupatoru. Taj proces diferenciranja i raspadanja u kvislinškom taboru u ovom momentu bio je karakterističan za čitavu Jugoslaviju. Krajam 1942 g. u zapadnom dijelu zemlje taj proces je već bio usao u završnu fazu. Četnici i ustaše nisu više imali ozbiljnije političke podrške ni u onim krajevima gdje su ranije imali najjače pozicije. Prodorom naših jedinica u te krajeve stvarani su povoljni uslovi za okupljanje naroda oko politike Narodnooslobodilačkog pokreta, pa i za formiranje mjesnih partizanskih jedinica, kao što smo vidjeli na primjeru Prozora, Duvna, Livna, Posušja, gdje u ranijem periodu nije uopšte bilo naših snaga. To se ponovilo i na teritoriji Mrkonjić Grad — Banja Luka — Sanski Most, a u periodu novembar 1942 — januar 1943 i u oblasti srednje Bosne. Dio četnika je u takvim uslovima pristupao partizanima ili je napuštao četničke jedinice i odlazio kući, a onaj njihov najzagriženiji dio bježao je u okupatorove garnizone. Tek je samo poneka manja grupa ostajala na terenu krijući se pomoću mreže jataka.

Domobranstvo je, takođe, ušlo u najozbiljniju krizu. Njemu više nije bilo moguće povjeriti bilo kakav ozbiljniji borbeni zadatak. Zbog toga su Nijemci odlučili da ga reorganizuju i učvrste stvaranjem legionarskih jedinica, slanjem na obuku u Njemačku, miješanjem ustaških i domobranksih jedinica i izbjegavanjem da se domobran-

skim jedinicama daju samostalni borbeni zadaci.¹⁴³ Kriza ustaškog pokreta, a sa njim zajedno i domobranstva i politike voćstva Hrvatske seljačke stranke, već se bila jasno manifestovala i u onom dijelu Hrvatske gdje je donedavna njihov uticaj bio najjači — u Zagrebačkoj oblasti i Zagorju. Sve su češće žalbe ustaških vlasti na narod, koji neće da se odaziva na mobilizaciju, pruža podršku partizanima i stupa u njihove redove, na seljake koji »po danu rade svoje poslove, a po noći učestvuju u

¹⁴³ Za ocjenu situacije u Hrvatskoj karakteristična je bilješka koju je predao njemački tajni savjetnik Hudeček njemačkom poslaniku u Zagrebu krajem novembra 1942, a u kojoj između ostalog stoji:

»... Činjenica da je Vlada doskora pomagala one organizacije iz kojih je ponikla, imala je kao posledicu, da ista više ni kod koga dela stanovništva ne uživa poverenje... Što se tiče ustaša raspuštanje ne dolazi u obzir pošto bi to značilo naterati ih u opoziciju — partizanima; naprotiv zadatak se sastoji u tome, da se ovim formacijama koje se sastoje od snažnih elemenata, oduzme njihova samostalnost i da se podvrgnu državnoj vlasti ili jedinstvenom vojnem voćstvu... Pitanje je da li je današnja Vlada dovoljno jaka da uredi pitanje ustaša, pošto na svim merodavnim mestima u državi još sede ljudi koji su proizašli iz ustaških redova...

... Ovim pojavama (— jačanja partizanskog pokreta — primjedba P. M.) treba pridati veći značaj, pošto izgleda da su ovo neprijateljske pripreme za obrazovanje drugoga fronta. Ako se pokušaj iskrcavanja izvrši u Dalmaciji, tada će front biti pred Zagrebom, a ne pred demarkacionom linijom. S obzirom na položaj hrvatske Vlade, izgleda da su neizostavno potrebne protivmere, koje se mogu da preduzmu samo od strane vojske.

Pojmljivo je da se u glavnom gradu Zagrebu, pre nego na drugim mestima, obrazovalo žarište nervoze. Cilj da se među stanovništvo unese nemir, u Zagrebu je postignut...

Na budućnost se uopšte gleda pesimistički, a isto tako i na unutrašnje smirenje i na suzbijanje ustanka, pa se ukazuje na potrebu da se od strane Nemačke preduzmu snažne vojničke mere... Hrvatska vojska zasada još nije sasvim sposobna za borbu... Ipak bi se iz ovoga ljudstva moglo mnogo toga izvući, pošto su se i hrvatski pukovi u Svetskom ratu ubrajali među najbolje pukove koji su bili pod austrougarskom komandom. Njihova će se borbena vrednost tek onda potpuno pokazati, kad u odgovarajućoj formi budu stavljeni pod nemačku komandu. Brojno stanje ovih trupa može se uzeti da iznosi oko 200.000 ljudi. Uz ovo bi došli 40.000 ustaša, koji bi se kao trupa vrlo dobro pokazali ako bi se stvorila jedna viša komanda kojoj bi se oni disciplinovano potčinili... Delatnost partizana ometa uticaj vlasti na velike delove zemlje...« (AVII mikrofilm, L-N 18-h 310532-8).

partizanskim akcijama» itd. Tako se broj partizana u II operativnoj zoni, koja je zahvatala pomenute oblasti, popeo od 250 u aprilu 1942 na 1.400 krajem 1942 g. U toj zoni je formirana 13 proleterska brigada koja je dejstvovala u neposrednoj blizini Zagreba.¹⁴⁴

U istočnom dijelu zemlje nije u drugoj polovini 1942 g. nigdje zabilježeno jačanje političkog uticaja kvislinga i njihovih oružanih snaga. Narod se sve jasnije ograničavao od četničke politike u Istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Njemu je postajalo sve jasnije da je relativan mir i spas od masovnih represalija bio plaćen organizovanjem izdajničkih četničkih odreda i njihovim uče-

¹⁴⁴ Za ocjenu stanja u Hrvatskoj krajem 1942 g. osobito je značajan izvještaj CK KPH od 14 novembra CK KPJ (arhiv CK SKJ, reg. br. 15142), u kome se između ostalog kaže:

»U toku zadnjih dva mjeseca uspjeli smo učiniti velik korak na putu pokretanja hrvatskog naroda na ustank. Prebacivši znatne partizanske snage na teritorij II i III zone (Žumberak, Moslavina, Slavonija) uspjeli smo oslobođiti niz hrvatskih krajeva...

... U Moslavini se povoljno razvija partizanski pokret. Tamošnji je odred za poslednji mjesec i pol porastao na oko 360 boraca... Slanje jedne čete iz Žumberka preko Ivančice za Kalnik imalo je za posljedicu mobilizaciju oko 40 omladinaca iz Varaždina...

U svim hrv. krajevima HSS-ovsko članstvo i niži funkcioneri ulaze sve više u borbu. U kotarevima Samobor, Velika Gorica, Stubica, Pisarevina ima veliki broj HSS-ovaca u ilegalnim narodnooslobodilačkim odborima...«

Pošto se u pismu konstatiše da je HSS »u potpunom raspadanju«, kaže se:

»U vezi s tim pojavama mi u HSS namjeravamo sabrati sve te pojedince i grupice, koje stoje na liniji narodnooslobodilačke borbe, uticati na njih da se otvoreno izjasne za narodnooslobodilačku borbu i sklopiti s njima kao grupom sporazum o zajedničkom djelovanju u cilju okupljanja i onih masa, koje još danas ne uzimaju aktivnog učešća u ovoj borbi...«

Karakteristično je u poslednje vrijeme i držanje manjina prema narodnooslobodilačkoj borbi. U Slavoniji su neka šapska sela izjavila da se neće boriti protiv naše vojske. To su naše jedinice iskoristile, te je čitavo jedno šapsko selo predalo partizanima puške bez borbe. Česi i Slovaci sa oduševljenjem primaju i hrane partizane, a pojedinci već i stupaju u odrede. Zapažaju se i simpatije madarske manjine prema našoj vojsci...«

Situacija je bila povoljna i u Sloveniji. Višemjesečna okupatorsko-kvislinška ofanziva nije donijela odlučujuće rezultate. Evo nekoliko ocjena te situacije, izloženih u pismu E. Kardelja od 12 I 1943 drugu Titu:

šćem u borbi protiv oružanog ustanka. Na toj osnovi su ovdje organizacije KPJ i partizanski štabovi razbijali uticaj četnika i njihovih oružanih formacija. Takav razvitak omogućice Vrhovnom štabu da početkom iduće godine izradi strategisko-operativne planove čije će izvršenje donijeti odlučujuću prekretnicu najprije u Istočnoj Bosni, a zatim u Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji.

Jednom riječju, prošao je period u kome je osnovni cilj bio da se sačuvaju ustaničke snage od razornog uticaja okupatora i kvislinga i spriječi mobilizacija naroda u razne kvislinške organizacije za borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Stvoreni su bili uslovi da se na bazi postignutih vojnih i političkih rezultata pređe u odlučnu vojnu i političku ofanzivu za konačnu afirmaciju političke linije Narodnooslobodilačkog pokreta, za punu mobilizaciju i ujedinjavanje snaga naroda u svim oblastima zemlje, za stvaranje jedinica armije i novih organa vlasti u čitavoj Jugoslaviji. U tom pogledu novo žarište oružanog ustanka u zapadnom dijelu zemlje, stvorenou toku 1942 g., imalo je da odigra odlučujuću ulogu.

Tako je, s jedne strane, stepen do koga su se razvile vojne i političke snage oružanog ustanka na oslobođenoj teritoriji u Zapadnoj Bosni i nizu oblasti Hrvatske i, s druge, povoljan razvoj vojnopolitičke situacije i, posebno, političkih prilika u čitavoj zemlji, omogućavao i nalagao

---

»Zahvaljujući postojanju OF, naša je vojska tako srasla s narodom, da danas ne samo što može da se razvija i raste pored guste mreže belogardiskih uporišta (belogardista danas ima oko 3.000, ali zbog neprekidne nasilne mobilizacije taj broj još uvek raste), nego je ponovo potisnula i Belu gardu i okupatore u defanzivu, a naproleće ima sve uslove da razvije jedan nov borbeni polet čitavog naroda, mnogo silniji nego onaj što je bio u prošloj godini... Prednost položaja u kome smo mi danas jeste u tome što smo mi, uprkos silnom pritisku neprijatelja i velikim gubicima, izdržali na svojim položajima u čitavoj Sloveniji, proširili svoj vojnički i politički uticaj na Primorje i čak Furlaniju; u našu vojsku počeli su već u priličnom broju da dolaze Italijani i Furlani, što možeš javiti Erkoliju i delimično na Korušku. Raspored naših snaga koje se nalaze apsolutno u svim delovima Slovenije (osim u mađarskom Prekomurju) sad je takav da svugde možemo uticati, prihvatići i rukovoditi narodnim ustankom svugde gde objektivni uslovi sazru.« (»Stvaranje i razvoj JA« — II — Glavna politička uprava JA, Beograd 1951, 60—63).

donošenje niza vojnih i političkih mjera odlučujućeg značaja. U toku novembra 1942 g. donesene su odluke o stvaranju prvih divizija i korpusa nove Narodnooslobodilačke vojske i održano je istorisko Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Time je završena jedna etapa u razvitku oružanog ustanka, etapa u kojoj su, u procesu teške i neravne borbe, ostvareni neposredni ciljevi oružanog ustanka — armija, sposobna da nastavi i do pobjedonosnog kraja doveđe rat protiv okupatora i kvislinga i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja, kao izraz ostvarenog političkog jedinstva naroda Jugoslavije u borbi za oslobođenje i društveno-politički preporod zemlje.

Č E T V R T I D I O

VOJNO-POLITIČKI REZULTATI
POBJEDA NOP-a U 1942 GODINI

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I ANTI-
FAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE

I

FORMIRANJE PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA I STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

1

Izvođenjem operacija Vrhovni komandant je postepeno i saobrazno uslovima sprovodio svoju zamisao o stvaranju kvalitativno novih jedinica — brigada iz dotadашnjih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj. Proces formiranja brigada omogućen je time što su rukovodstva u Hrvatskoj i Bosanskoj Krajini dosljedno sprovela direktive Vrhovnog komandanta iz perioda januar—februar 1942: o stvaranju operativnih štabova i objedinjavanju dejstava dotada samostalnih partizanskih odreda; o stvaranju pokretnih, udarnih i proleterskih četa i bataljona u okviru tih teritorijalnih odreda; o sređivanju ustaničkih jedinica na principima vojne organizacije uvođenjem discipline, stalnosti komandnog kadra, logorskog života, vojne i političke obuke itd. Borbe u drugoj polovini 1942 godine jasno su istakle pozitivne rezultate tih mjera i pokazale da su oružane snage ustaničkih oblasti Hrvatske i Zapadne Bosne došle u svom razvitku u onu fazu kada je bilo moguće na širokoj osnovi pristupiti njihovom reorganizovanju u cilju stvaranja brigada. A kada je taj proces stvaranja otpočeo, nicala je jedna brigada za drugom. Tako je do 1 novembra 1942 u Bosanskoj Krajini formirano šest krajiških brigada i jedna polubrigada, a u pomenutim oblastima Hrvatske deset brigada, od kojih tri ličke, dvije kordunaške, dvije baniske, dvije dalmatinske i jedna primorsko-goranska. Na taj način je, zajedno sa šest brigada srbijanskih, crnogorskih i

hercegovačkih boraca s kojima je izvršio pohod za Bosansku Krajinu, Vrhovni komandant uoči napada na Bihać raspolagao neposredno sa 22 brigade. Pored ovih, do 1 novembra 1942 formirane su još: u Istočnoj Bosni jedna, u Sloveniji četiri i u Slavoniji jedna brigada. Ako uzmemu srednju cifru, onda je brojno stanje svake brigade iznosilo preko 1.100 boraca i rukovodilaca.¹⁴⁵

Proces formiranja brigada iz prvih partizanskih odreda nije još bio završen. Do sredine januara 1943 biće u Hrvatskoj i Bosanskoj Krajini formirano još jedanaest brigada. Na terenu su, poslije formiranja brigada, svuda zadržani manji partizanski odredi koji su, kao što smo ranije vidjeli, pretstavljali, između ostalog, stalni izvor popune starih i formiranja novih brigada.

Porastom broja novih, pokretnih jedinica, ispoljavao se sve oštije i problem komandovanja. To je već i sama praksa jasno pokazala. Razmatrajući dejstva od početka jula pa sve do novembra, vidjeli smo kako su operacije poprimale šire razmjere i kako se postepeno prelazilo od vođenja jedne na dvije i tri operacije istovremeno na raznim pravcima. Vidjeli smo da je karakter operacija grupe brigada još u julu nalagao formiranje privremenih operativnih štabova. To je kasnije postalo pravilo koje se u sve širim razmjerama primjenjivalo. U septembru su, pored Vrhovnog i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, formirana istovremeno tri privremena operativna štaba koja su objedinjavala dejstvo triju operativnih grupa na tri različita pravca. Očigledno je da Vrhovni štab nije bio u mogućnosti da neposredno rukovodi operacijama na svim pravcima. Privremeno formirani operativni štabovi pojedinih grupa u pojedinim operacijama vršili su ulogu viših štabova. To je bilo neminovno, ali je u sebi nosilo

¹⁴⁵ Po izvještaju Oper. štaba za Bos. Krajinu od 1 XI 1942, brojno stanje boraca krajiskih brigada bilo je toga dana sljedeće: 1 brigada — 1.052, 2 brigada — 1.285, 3 brigada — 870, 4 brigada — 1.092, 5 brigada — 1.401 i 6 brigada — 2.259 (Zbornik IV/8, 3); brojno stanje brigada 1 operativne zone Hrvatske bilo je, prema njenom izvještaju od 18 XI 1942 (Zbornik V/9, 64): 1 brigada — 1.279, 2 brigada — 1.071, 4 brigada — 795, 5 brigada — 929, 7 brigada — 775, 8 brigada — 838 i 9 brigada — 1.201.

i niz negativnih strana. Jedna od njih je svakako i ta što su ovi štabovi bili do te mjere nerazvijeni da nisu mogli najbolje obavljati svoju ulogu. Oni najčešće nisu raspolagali ni svim organima koje su u to doba imali formacioni štabovi brigade: često je nedostajao načelnik ili operativni oficir, intendant, obavještajac, kuriri itd. ili je, pak, ulogu ovog štaba preuzimao štab jedne brigade, što je opet imalo negativnih posljedica po njegovu brigadu. Drugim riječima, iskustvo je pokazalo da se već moglo preći na formiranje viših štabova i krupnijih operativnih jedinica, jer je sama praksa to već ozakonila: dosada je svaku operaciju izvodila grupa od 2, 3 pa i 9 brigada. Trebalo je sistem takvih privremenih operativnih grupa formacioni ustaliti stvaranjem viših jedinica.

I štabovi operativnih zona su se sve više ispoljavali kao preživjeli, jer su bili formirani saobrazno teritorijalnoj organizaciji partizanskih odreda, pa su, analogno tome, obavljali sve funkcije prvobitnih teritorijalnih štabova: usmjeravanje i objedinjavanje dejstava partizanskih odreda, koji su u taktičkom pogledu i dalje ostali uglavnom samostalni, rukovođenje vojno-teritorijalnim organima i rješavanje pitanja pozadine u saradnji sa narodnooslobodilačkim odborima itd. U uslovima kada je glavnina snaga kojima su dotada rukovodili ovi štabovi prešla u brigade, koje su napuštale svoju teritoriju i prema potrebi odlazile na teren koji nije spadao u nadležnost štaba operativne zone, organizacija štabova zona nije zadovoljavala i trebalo ih je neminovno reorganizovati. Ovdje se, prije svega, postavljalo pitanje stvaranja viših, operativnih jedinica i njihovih štabova, koji bi se na prvom mjestu bavili planiranjem i rukovođenjem borbenim dejstvima. Istina, u toj ulozi javljaju se sve češće i štabovi operativnih zona, ali se ipak njihova osnovna uloga saštojala u usmjeravanju aktivnosti partizanskih odreda i radu na organizovanju pozadine u službi frontu. I jedno i drugo, ne samo po karakteru svoje organizacije, već i po obimnosti zadataka, nisu mogli uspješno obavljati. Štab I operativne zone Hrvatske raspolagao je krajem oktobra 1942 sa šest brigada, više partizanskih odreda i mnogobrojnim vojno-teritorijalnim organima. Ista je situacija

bila i sa štabom IV operativne zone Hrvatske i Operativnim štabom za Bosansku Krajinu.

Oružane snage došle su u takvu fazu koja je zahtjevala nove oblike rukovođenja. Iz ustaničkih snaga izrasle su i jasno se izdvojile jedinice operativne vojske — brigade, čiji je glavni zadatak bio vođenje borbenih dejstava i — vojno-teritorijalni organi: komande područja, komande mjesta, partizanske straže sa raznovrsnim vojno-pozadinskim ustanovama — bolnicama, magacinima, radionicama itd. Pored ovoga, ostali su i dalje partizanski odredi čija se uloga sada izmjenila — oni sada sve više sadejstvuju operativnoj vojsci ili izvode i samostalno borbena dejstva; oni su i svojevrsni mobilizacijski centri za popunu jedinica operativne vojske. Tako razgranata organizacija zahtjevala je i adekvatnu organizaciju rukovođenja i komandovanja.

I, najzad, veličina prostorije koja je bila u izgledu za pretstojeća dejstva ukazivala je na neminovnost takve mjere. Sem toga, dejstva pojedinih grupa na raznim pravcima poprimaju u ovoj fazi nove oblike, kako po obimu tako i po zadacima koji se pred jedinice postavljaju. One dobijaju zadatak da prodiru u nove oblasti i da тамо stvaraju nova žarišta ustanka što je zahtjevalo da za duži period samostalno dejstvuju, održavajući vezu sa Vrhovnim štabom često samo putem radija. Takve su zadatke mogle uspješno obaviti samo jače snage — formacije krunnije od brigada. Za ovo je najbolji primjer odluka Vrhovnog komandanta da u toku novembra dovoljno jake snage izvrše prodor u srednju Bosnu — u oblast između rijeka Vrbasa i Bosne, sa zadatkom da razbiju mjesne ustaško-domobranske i četničke snage, stvore тамо novo uporište oružanog ustanka i prodiru u dolinu Bosne, povezujući se sa partizanskim snagama u Istočnoj Bosni. Takav zadatak su, prema procjeni Vrhovnog komandanta, mogle da izvrše snage jačine šest brigada. Razumije se da je u takvoj situaciji bilo neophodno osposobiti te snage i u organizacionom pogledu.

Odluka o stvaranju prvih divizija i korpusa došla je prema tome kao posljedica razvitka oružanih snaga ustanka i novih zadataka koji su pred njima stajali.

Neposredne pripreme za formiranje divizija i korpusa sproveđene su kroz duži period. Još u dokumentima Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Hrvatske, Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štabova pojedinih brigada iz septembra 1942. g. i kasnije govori se o tom problemu. Vrhovni štab je upozoravao potčinjene štabove da pretstoji stvaranje viših jedinica i da o tom pitanju vode računa u vezi sa organizacijom jedinica, izgradnjom komandnog kadra, regulisanjem pitanja pozadinskih službi, problema partizanskih odreda itd.¹⁴⁶

Prvog novembra je Vrhovni komandant izdao naredbu za formiranje *1 proleterske divizije* u čiji sastav ulaze 1 proleterska, 3 sandžačka i 3 krajiška brigada. Istom naredbom imenovan je i štab divizije. Zatim su u toku novembra naredbom Vrhovnog komandanta formirane *2 proleterska divizija*, u čiji su sastav ušle 2 proleterska, 2 dalmatinska i 4 crnogorska brigada; *3 udarna divizija*, u čiji su sastav ušle 1 dalmatinska, 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada; od krajiških brigada formirane su *4 udarna divizija* i *5 udarna divizija*, od ličkih *6 udarna divizija*, od baniskih *7 udarna divizija* i kordunaških *8 udarna divizija*. Istovremeno je formiran *1 bosanski korpus* u čiji su sastav ušle 4 i 5 udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Bosanske Krajine, i *1 hrvatski korpus* u čiji su sastav ušle 6, 7 i 8 udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Like, Korduna i Banije. Umjesto dosadašnjeg štaba I operativne zone i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, formirani su štabovi

¹⁴⁶ 10. septembra u jednom naređenju Operativnom štabu za Bos. Krajinu Vrhovni štab, izlažući probleme organizacije vojske, govori o kursu za stvaranje regularnih jedinica i u vezi s tim ističe da će sve krajiške jedinice oformiti u jednu ili dvije divizije. Zbog toga upozorava da je potrebno posvetiti pažnju izboru i pripremi kadrova za te krupnije jedinice (arhiv CK SKJ, reg. br. 2267). Štab 3 prolet. brigade 23 IX odgovara A. Rankoviću na pitanje o tome u koju bi »divizisku grupu« bilo najpravilnije uključiti njegovu brigadu (arhiv CK SKJ, reg. br. 899), a štab 1 prolet. brigade u svom izvještaju od 24 IX Vrhovnom štabu govori o potrebi popune brigade i sa stanovišta pretstojećeg obrazovanja »Proleterske divizije«, čije bi jezgro bila 1 prolet. brigada i koja bi trebalo »da ima istu onu ulogu u stvaranju divizija koju je odigrala u stvaranju brigada« (Zbornik IV/7, 61).

korpusa. Prva, 2 i 3 divizija ostale su pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.¹⁴⁷

Formacija divizije postavljena je tako da ona, isto kao i brigada, pretstavlja potpuno pokretnu jedinicu i ničim nevezanu za određenu teritoriju. Međutim, ovdje je, s obzirom na formaciju korpusa, bilo razlike između 1, 2 i 3 divizije i onih divizija koje su bile u sastavu 1 bosanskog, odnosno 1 hrvatskog korpusa. Mada u formaciji nije između divizija bilo razlike, činjenica da su korpsi kao cjelina bili vezani za teritoriju time što su u svom sastavu imali i partizanske odrede i što su u formaciji štaba korpusa bila predviđena rukovodstva vojno-teritorijalnih organa za određenu teritoriju, ukazuje na to da su i divizije koje su formaciski pripadale korpusima bile vezane za određenu teritoriju. Istina, to su sada bile prostrane teritorije tako da su štabovi korpusa mogli planirati operacije, koristeći manevarske sposobnosti i mobilnost divizija, na raznim pravcima. Tako je teritorija 1 bosanskog korpusa zahvatala čitavu Zapadnu Bosnu, a uskoro zatim i oblast srednje Bosne sve do rijeke Bosne. Njegove divizije su dejstvovale na toj prostranoj teritoriji zavisno od zadataka koje je pred njih postavljao štab korpusa. U ovoj je fazi razvitka ovakva organizacija oružanih snaga najbolje odgovarala zadacima koji su se pred korpuse postavljali: razviti ofanzivna dejstva na širokoj prostoriji, kontrolisati i proširivati oslobođene teritorije, obezbjeđujući razvitak narodnooslobodilačkih odbora i drugih organa nove državne organizacije, kao i masovnih revolucionarnih organizacija naroda, koje su pretstavljale političku osnovu te nove države, prenijeti borbu na sve one krajeve dodijeljene teritorije gdje su snage oružanog ustanka slabe, stvarajući nova žarišta ustanka, ostvariti sadejstvo sa susjednim jedinicama u cilju zajedničkih operacija u važnim rejonima, rukovoditi partizanskim odredima, koordinirajući njihova dejstva sa dejstvima brigada i divizija, rukovoditi vojno-teritorijalnim orga-

¹⁴⁷ Sve naredbe o obrazovanju pomenutih divizija i korpusa i o promjeni naziva Vrhovnog štaba objavljene su u »Biltenu Vrhovnog štaba NOV i POJ« br. 20—21—22 za septembar—oktobar—novembar 1942 (Zbornik II/1).

nima u cilju što efikasnijeg rješavanja problema snabdjevanja, ranjenika i bolesnika, saobraćaja i drugih.

Takvoj organizaciji oružanih snaga težilo se u svim oblastima Jugoslavije i ona je u toku 1943 godine ostvarena u njenom najvećem dijelu. Teritorija korpusa pokazala se u takvim uslovima dovoljno prostranom za korišćenje onih prednosti koje su proizilazile iz velikih manevarskih sposobnosti njegovih divizija, što je omogućilo da one i dalje primjenjuju i još više usavrše one operativne i taktičke postupke koji su primjenjivani u dejstvima na terenu Zapadne Bosne i u Hrvatskoj u drugoj polovini 1942 godine.

Međutim, 1, 2 i 3 divizija bile su neposredno pod komandom Vrhovnog štaba. To je bila grupacija kojom je Vrhovni komandant mogao neposredno uticati na razvoj situacije u operativno-strategiskim razmjerama. Njoj je takva svrha i bila namijenjena. Pored snažnih žarišta ustanka koja ostaju u Zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, a koja će vezati znatne neprijateljske snage, Vrhovni komandant će moći u narednoj fazi pristupiti postepenom ostvarenju svoje zamisli o prodoru u oblast srednje Bosne u cilju razbijanja četničkih i ustaško-domobranksih snaga i ponovnog rasplamsavanja oružanog ustanka u toj oblasti, a zatim i dalje u druge oblasti u istočnom dijelu zemlje.

Na kraju treba napomenuti da je nova organizacija omogućavala Vrhovnom komandantu da pojedine divizije izdvaja iz sastava korpusa i upuće na određene zadatke prema svojim planovima, odnosno da sa njima ojačava grupu kojom je neposredno komandovao. Tako se već u februaru 1943 broj divizija ove glavne grupacije povećao na pet, da bi se u doba prodora u Srbiju u avgustu 1944 popeo na devet divizija. Na isti način su glavni štabovi rješavali značajne zadatke u okviru svojih teritorija.

Formiranjem prvih divizija i korpusa završena je prva etapa u izgradnji nove armije. Udareni su temelji organizacione strukture te nove armije za čitav period rata u kome će ona, kombinujući svoja dejstva sa dejstvima teritorijalnih partizanskih odreda, zasnovati i dalje razvijati svoj metod ratovanja na onim načelima koja su bila usvojena stvaranjem prvih brigada, a čija je vrijed-

nost bila već u dosadašnjoj praksi provjerena. Korpus će za čitavo to vrijeme ostati najviša operativno-strategiska jedinica nove armije. Postepenim formiranjem brigada, a zatim divizija i korpusa, biće u svim oblastima zemlje priveden kraju taj jedinstveni proces stvaranja armije u uslovima okupacije zemlje.

Nova armija, čije su prve divizije i korpsi bili formirani u novembru 1942, dobila je u isto vrijeme naziv Narodnooslobodilačka vojska, tako da su oružane snage u cjelini nosile otada naziv *Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije*, a njihovo vrhovno rukovodstvo *Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*.

2

Brigade su u toku borbi izrasle u jedinice visoke vrijednosti. Pravilno postavljena rukovodeća uloga KPJ u njima imala je u tom pogledu odlučujući značaj. Organizaciona struktura partiskih organizacija u brigadama bila je saobražena njihovoj formacionkoj strukturi i vojno-političkim zadacima koji su pred njih postavljeni. Osnovna partiska organizacija bila je celija (u četiri). Svim četnim celijama u bataljonu rukovodio je bataljonski partiski biro, a zamjenik političkog komesara brigade bio je rukovodilac cjelokupne organizacije KPJ u brigadi. On je bio neposredno vezan za CK KPJ, kome je podnosio izvještaje o stanju i radu partiske organizacije brigade i od njega primao pomoć i direktive za rad. Pored ovoga, da bi obezbijedio što bolji rad partiske organizacije u vojsci, CK KPJ je formirao pri svakoj brigadi politodjel, koji je u odnosu na partisku organizaciju i njeno rukovodstvo u brigadi imao instruktorsku ulogu, a bio je neposredno vezan za CK KPJ.¹⁴⁸ U nizu direktiva i uputstava, CK KPJ

¹⁴⁸ U direktivi od 25. avgusta 1942 CK KPJ je objasnio ulogu politodjela i još šire postavio njihove zadatke. Dio direktive glasi (Zbornik II/5, 141):

»... Dosada su politodeli radili samo u brigadama i po svojoj inicijativi i van brigada. Novom odlukom CK taj rad je proširen i odnosi se na:

je u toku 1942 godine objašnjavao na koji način i kroz koje forme partiska organizacija brigade ostvaruje svoju rukovodeću ulogu u cijelokupnom životu i radu brigade.¹⁴⁹ Na taj način se partiska organizacija u četi, bataljonu i brigadi razvila kao kolektivni rukovodilac. Njena briga bile su sve manifestacije života i rada u jedinici. Ona je svojim kolektivnim zalaganjem, gvozdenom disciplinom, jedinstvom volje i pogleda bila garancija za uspjeh borbenih akcija, za sprovodenje rada na moralno-političkom vaspitanju i na podizanju kulturno-prosvjetnog nivoa jedinice, za pravilne odnose prema narodu i razvijanje političkog rada u narodu na objašnjavanju linije KPJ u borbi itd.

Snažna podrška partiskim organizacijama u jedinicama bile su organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Svi omladinci — komunisti u jednoj četi činili su aktiv SKOJ-a, čijim je radom u okviru jednog bataljona rukovodio bataljonski komitet. Osnovni zadatak ovih organizacija bio je rad na mobilizaciji svih

-
- 1) organizaciono-partijski rad u brigadi;
  - 2) opšte polit-propagandni rad u brigadi i van nje;
  - 3) rad sa partijskim organizacijama na terenu;

- 4) organizaciju pozadine uz pripomoć, saglasnost i kontrolu partijske organizacije u brigadi i na terenu, kao i zamenika politkoma i politkoma, — uz saradnju celokupnog partizanskog* aktiva.

Treba shvatiti da politodeli nisu nikakav partijski forum, već imaju instruktorski karakter.

Politodeli moraju voditi u prvom redu računa o pravilnom tumačenju političke linije naše Partije i njenom ispravnom sprovodenju u praksi i pravilnom vaspitanju i podizanju partiskih kadrova...

S druge strane, politodeli moraju naročito obratiti pažnju na ispravno shvatanje narodno-oslobodilačke borbe, zasnovane na jedinstvu i bratstvu narodnih snaga i naroda protiv okupatora i narodnih izdajnika...

Politodel obavezno mora nastojati da se pristupi organizaciji i provođenju vojne obuke i vojničkog usavršavanja partizana, te pomoći u izradi plana i nastave ovoga, povezanim sa ostalom opšteteoretsko-polit. izgradnjom.«

* Verovatno treba: partiskog. (Prim. red. Zbornika).

¹⁴⁹ Osnovnu direktivu o radu partizanskih organizacija u vojsci poslje stvaranja prvih brigada izdao je CK KPJ maja 1942 (Zbornik II/4, 3); kasnije je CK KPJ izdao niz instrukcija i direktiva po raznim pitanjima.

boraca — omladinaca u cilju što boljeg izvršavanja borbenih zadataka, u organizaciji političkog i kulturno-prosvjetnog rada, u razvijanju drugarstva i stvaranju zdravog monolitnog kolektiva, u pravilnom odnosu prema narodu i radu sa omladinom na terenu itd. Zasnivajući svoj rad na liniji KPJ i konkretnim zadacima koje su partiske organizacije u jedinicama postavljale pred sebe, SKOJ je politički radio među omladinom uključujući je u masovnu političku omladinsku organizaciju — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), koji je pretstavljaо jednu od najsnažnijih osnova Oslobođilačke borbe i Narodne revolucije.¹⁵⁰

Partiska organizacija je obezbijedila da se čete, bataljoni i brigade razviju kao jedinstveni kolektivi čiji su pripadnici, bez obzira na položaj i funkciju, da li su bili borci ili starješine, svjesno ulagali napore u rješavanju postavljenih zadataka. To je u onakvim uslovima bila i jedina mogućna osnova stvaranja oružanih jedinica visoke borbene vrijednosti, jer se mjerama prinude i administrativnim rješavanjem ništa nije moglo postići, a dobrovoljnost je bila i kroz čitavo vrijeme rata ostala jedina mogućna forma mobilizacije i brojnog jačanja svake jedinice i armije u cjelini. Razumije se da je u takvim uslovima, pored pravilne opšte linije borbe, osnovnu ulogu igrala svjesna i planska aktivnost partiskih organizacija na idejnom i političkom vaspitanju boraca i naroda, na podizanju njihove spremnosti da se dobrovoljno i svjesno angažuju u borbi.¹⁵¹

¹⁵⁰ Poslije formiranja divizija i korpusa, CK SKOJ-a izdao je 14 XII 1942 jedno opširno uputstvo o radu SKOJ u vojsci u novim uslovima. (Arhiv CK SKJ, reg. br. 1559.)

¹⁵¹ Od kakvog je to bilo značaja najbolje se vidi iz jednog pisma A. Rankovića iz septembra 1942 politkomesaru 1 krajiške brigade u kome između ostalog стоји:

»...Nama ne treba samo borački kvalitet partizana. To je obavezno nužno i to je uslov za uspešno rešavanje vojničkih zadataka. Nama su potrebni takvi borci koji će dokraj ići u borbu protiv okupatora i narodnih izdajnika, ali koji treba — ako naša Partija uspe da ih ubedi i svojom današnjom ulogom rukovodioca da ih uveri — i ubuduće da idu putem koji ona ukazuje. Iskustvo Hercegovine i Crne Gore pokazalo je da samo borački kvalitet nije dovoljan faktor ni za rešavanje problema protiv okupatora i domaćih izdajnika. Hercegovački partizani pokazali su sjajne

Zbog toga je rad na ideološko-političkom vaspitanju bila prva briga partiske organizacije i svih komandi. Uprkos teškim uslovima danonoćnih borbi i marševa, intenzitet toga rada nije nikada opadao. Partiske organizacije su izučavale osnovna djela iz nauke marksizma-lenjinizma. To je bila obaveza svakog člana KPJ jer se on samo na taj način mogao, bez obzira na to da li je bio borac, mitraljezac ili starješina, stvarno uvrstiti u rukovodeće komunističko jezgro svoje jedinice i biti aktivan u sprovođenju politike svoje Partije u cjelini i svake njene konkretnе odluke. U radu na ideološko-političkom vaspitanju boračkog i rukovodećeg sastava brigade prvi zadatak je bio da taj sastav savlada političku liniju KPJ u Narodnooslobodilačkoj borbi. Upoznavanje sa linijom KPJ, međutim, prepostavljalo je poznavanje složenog kompleksa pitanja kao što su: okupator — osnovni neprijatelj naših naroda, društveno-politički karakter i smisao raznovrsnih pokreta domaćih izdajnika, društveno-politička osnova na kojoj se stvara političko jedinstvo širokih slojeva naroda u borbi i osnova bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije, društveno-politički smisao borbe za novu vlast i značaj narodnooslobodilačkih odbora, međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta i njegovi odnosi prema saveznicima, suština i karakter politike izbjegličke vlade itd. Da bi se sva ta i druga pitanja, koja su pretstavljala osnovu političke linije KPJ, savladala, moralo se pristupiti sistematskom izučavanju mnogobrojnih pitanja iz novije istorije Jugoslavije. Trebalo je izučiti Prvi imperialistički rat i nastanak versajske Jugoslavije, neriješene socijalne i nacionalne probleme u njenom unutrašnjem društveno-političkom razvitu, razvitak radničkog pokreta i produbljenje revolucionarne krize, pojavu fa-

---

uspehe protiv italijanskog okupatora. Partizanski odredi su očistili celu Crnu Goru od Italijana, ali danas mi imamo, nažalost, rezultat da taj kvalitativno dobar borački elemenat nije u redovima partizana. I ponovo se moramo boriti za njegovo okupljanje, a neprijatelj je ponovo na tim teritorijama. Znači, još važniji je faktor politička svest partizana. Nikad nije izlišno i dovoljno naglasiti kakav značaj i ulogu ima naša Partija baš u tom pitanju: stvaranje oružane žive sile, svesne ciljeva Narodnooslobodilačke borbe i daljeg njenog perspektivnog razvoja kao i razvoja događaja uopšte. (Stvaranje i razvoj JA 2, Beograd 1951, 120—121).

šizma u svijetu, karakter Drugog svjetskog rata, uzroke kapitulacije Jugoslavije itd. Uporedo sa izučavanjem takvog programa trebalo je neprekidno pratiti dinamični razvitak u zemlji i inostranstvu, zauzimati pravilan stav i osposobljavati sastav jedinice ne samo da razumije, nego i da sam može objasniti svaku novu pojavu i svaki novi događaj.

Da bi se takav program savladao u onakvim uslovima, trebalo je mnogo napora, sistematskog i planskog rada i korišćenja svakog časa slobodnog vremena. A pošto je taj rad bio preduslov za postizanje odgovarajućeg kvaliteta borca i starještine, morao je biti shvaćen kao obavezan sastavni dio života i aktivnosti jedinica u istom onom stepenu u kome je to bilo i izvođenje borbenih akcija. Drugim riječima, brigade nisu bile samo borbene, vojničke jedinice nego i škole za ideološko-političko vaspitanje svog sastava.

Kulturno-prosvjetni rad je bio takođe u centru pažnje partiskih i skojevskih organizacija i komandi. S obzirom na strahovitu zaostalost, kulturno-prosvjetno vaspitanje bilo je stvarno preduslov političkog i vojnog vaspitanja. Veliki procenat boraca koji su dolazili u brigade bio je nepismen ili polupismen, bez najosnovnijeg opšteg obrazovanja. Tu je jedini izuzetak bio sastav proleterskih brigada, koji su velikim dijelom činili industrijski radnici i inteligencija. Sastav, međutim, krajiških, ličkih, baniskih, kordunaških i drugih brigada bio je najvećim dijelom seljačkog porijekla, koji često u ovim zaostalim krajevima nije prolazio ni kroz osnovne škole.

Kulturno-prosvjetni odbori po četama i bataljonima organizovali su analfabetske tečajeve i predavanja iz osnovnih tema prirodnih i društvenih nauka. Toj svrsi služila je velikim dijelom armiska štampa i, posebno, zidine, džepne i usmene novine po četama, bataljonima i brigadama. Pored toga, bio je razvijen i zabavni život. Po jedinicama su obrazovane diletantske pozorišne trupe i horovi, koji su pripremali i održavali zabavne priredbe u jedinicama i na terenu, doprinoseći na taj način podizanju i razvijanju vedrog raspoloženja i drugarstva u teškim ratnim uslovima, što je pozitivno uticalo na jačanje moralno-političkog jedinstva jedinica.

Ovako intenzivan ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad nije bilo moguće izvoditi bez osnovnih djela marksizma-lenjinizma i raznovrsne političke i naučne literature, listova i časopisa. A uslovi da se do takve literature dođe i da se organizuje izdavanje raznih publikacija bili su vanredno teški. Riješiti takav problem iz jednog centra nije uopšte bilo moguće, jer su se i CK KPJ i Vrhovni štab nalazili često u pokretu, a do štamparija se moglo doći samo po gradovima. Pored toga, ozbiljan problem pretstavljal je hartija i rasturanje knjiga i drugih publikacija. Zbog toga je pri svakom partiskom komitetu od CK KPJ pa nadolje, pri Vrhovnom štabu i štabovima partizanskih odreda, zona, korpusa, divizija i brigada, formirana u okviru agitaciono-propagandnih organa tehnika koja je izdavala brošure, časopise, listove, radio-vijesti i druge materijale koje su pisali drugovi iz pojedinih rukovodstava i štabova. Tako je CK KPJ izdavao svoj časopis *Proleter*, čiji je jedan broj izšao krajem 1942 godine i list *Borbu*, Vrhovni štab je izdavao svoj *Bilten*, koji je imao ulogu službenog lista, i *Vojno-politički pregled* u kome su objavljivani članci o vojno-političkoj situaciji, događajima na raznim frontovima Drugog svjetskog rata i borbi u našoj zemlji. Štabovi korpusa i divizija izdavali su, takođe, svoje časopise i listove itd. Uslijed nedostatka hartije i teškoća oko rasturanja, tehnike udaljenijih partiskih rukovodstava i štabova umnožavale su materijale koje su dobijale iz CK KPJ i Vrhovnog štaba i na taj način snabdijevale se osnovnim partiskim i vojnim materijalima.

U cilju marksističko-lenjinističkog obrazovanja kadrova i što boljeg upoznavanja sa linijom KPJ, CK KPJ organizovao je partiske kurseve, kroz koje su prolazili partisko-politički radnici iz vojske i sa terena. To je bio, u uslovima kada se povećavanjem broja jedinica i oslobođenih teritorija, osjećala sve veća potreba za kadrovima, značajan faktor u rješavanju ovog problema.

Partiska organizacija igrala je značajnu ulogu i u pripremanju boračkog i rukovodećeg sastava za izvršavanje borbenih zadataka i savlađivanje ratne vještine. Svaka borbena akcija je prethodno pripremana preko partiskih celija i rukovodstava. Članovi Partije su upo-

znavani sa idejom i planom akcije, da bi mogli odrediti svoje konkretnе zadatke kako bi i u toku pripreme jedinica i izvođenja akcije djelovali u duhu postavljene ideje i plana. Na taj način se partiska organizacija pojavljivala kao kolektivni rukovodilac u izvođenju borbenih dejstava. Zatim je po četama i bataljonima objašnjavan vojni i politički značaj pretstojeće akcije i rezultati koji se imaju postići. Poslije akcije vršene su po partiskim cilijama analize, kroz koje su uočavani uspjesi, ali i učinjene greške ili slabosti jedinice kao cjeline ili pojedinaca, isticani su pozitivni i negativni primjeri, ocjenjivan rad članova Partije i ciljevi kao cjeline i izvlačena iskustva na temelju kojih su postavljeni zadaci pred komuniste. Uočene slabosti u borbenim postupcima pri izvođenju pojedinih taktičkih radnji bile su najbolji kriterijum za planiranje borbene obuke pojedinaca i jedinica, isto kao što su uočene pogreške političkog karaktera u toku izvođenja borbenih akcija ukazivale na kojim pitanjima treba razviti političku aktivnost partiske organizacije i komande.

Formiranjem divizija CK KPJ je izdao direktivu o stvaranju diviziskih partiskih komiteta, koji su rukovodili partiskim organizacijama u čitavoj diviziji i bili neposredno vezani za CK KPJ.¹⁵² Ta jedinstvena partiska organizacija u diviziji pretstavljala je osnovnu snagu na koju se potpuno oslanjao štab divizije u sprovođenju svih vojnih i političkih zadataka.

3

Komandni kadar brigada, koji je dočnije rukovodio divizijama, stekao je u toku višemjesečnih borbi bogata i raznovrsna iskustva. Mada su ta iskustva bila najznačajniji izvor izgradnje kadrova, ipak se u toku izvođenja borbenih dejstava sve više osjećala potreba i za drugim formama, kroz koje bi se doprinijelo toj izgradnji. Tako još od početka 1942 g., a osobito za vrijeme sve krupnijih i sve složenijih dejstava u drugoj polovini godine, Vrhovni štab, glavni štabovi i štabovi operativnih zona izdaju uputstva za izvođenje pojedinih borbenih radnji, koja su

¹⁵² Direktiva CK KPJ od 6 XII, arhiv CK SKJ, reg. br. 868.

pisana na temelju opštih vojnih pravila i saobražavana vlastitim uslovima i potrebama. U ovom periodu Vrhovni štab je izdao ova uputstva: *Partizansko ratovanje, Uputstvo za odbranu od bornih kola, Napad na naseljeno mjesto, Bojni otrovi i njihova podjela i dr.*¹⁵³

Stvaranjem sve većeg broja brigada i, posebno, divizija i korpusa, sve se više osjećala potreba i za većim brojem i još boljim komandnim kadrom. Zbog toga je Vrhovni komandant izdao 4 novembra 1942 naredbu za obrazovanje *Vojne škole Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, čiji je zadatak bio usavršavanje komandnog kadra na bazi izučavanja i primjene iskustava iz borbe i doprinošenje izgradnji jedinstvene vojne doktrine nove armije. U školi su naredbom formirana dva kursa: Viši kurs za spremanje komandanata bataljona i brigada i Niži kurs za spremanje vodnika i komandira četa. Pored toga, naređeno je da škola organizuje »praktične omladinske vojne tečajeve« a dotadašnji omladinski tečajevi Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu bili su neposredno potčinjeni Vojnoj školi NOV i POJ. Određeno je da se na nižem kursu uče ovi predmeti: ratna služba, pješadiski egzercirno pravilo, topografija, fortifikacija, služba veze, nastava gađanja, naoružanje, administracija, stražarska služba i politička nastava, a na višem: taktika, topografija, služba veze, taktička upotreba pješadiskog naoružanja i osnovna znanja iz fortifikacije. Predviđeno je da viši kurs traje 21 a niži 30 dana. Rad prvog višeg kursa otpočeo je 17, a prvog nižeg 26 novembra.¹⁵⁴

Naredbom Vrhovnog štaba uvedene su u oyom periodu i oznake za pojedine dužnosti — od komandira odjeljenja do komandanata i političkih komesara divizije i korpusa, što je, takođe, uticalo na jačanje vojne organizacije jedinica.¹⁵⁵

¹⁵³ Arhiv VII, kut. 2, reg. br. 34, 35, 37 i 38/5.

¹⁵⁴ Izvještaj komande oficirske škole NOV i POJ od 29 XI o organizaciji i radu škole (arhiv CK SKJ, reg. br. 2499).

¹⁵⁵ Prva naredba o oznakama za starještine objavljena je u Biltenu Vrhovnog štaba NOPDVJ broj 14—15 za februar-mart 1942, ali je kasnije dopunjena i objavljena u Biltenu broj 17—18—19, za jun-jul-avgust 1942 (Zbornik II/1).

I pojedini rodovi i službe doživjeli su evoluciju. U sastavu brigada formirane su, prema vrsti i količini oruđa i sredstava, artiljeriske i inžinjeriske jedinice i jedinice veze. Brigade su obično imale po jednu minobacačku četu, po jedan vod ili odjelenje artiljerije, po jedan pionirski vod, po jedan vod ili odjeljenje za vezu. Sada su ove jedinice formirane i u divizijama i korpusima. Tako je štab 1 bosanskog korpusa imao divizion artiljerije, 1 proleter-ska divizija svoju bateriju, 1 hrvatski korpus čak i jednu tenkovsku četu itd. Jedinice veze, pored kurira, koji su dugo bili jedino sredstvo veze imaju sve češće telefonska odjeljenja, a u štabovima divizija pojavljuju se prve radiostanice, pomoću kojih se održava veza između Vrhovnog štaba i štabova divizija i korpusa. Takav razvitak rodova i službi sve je više zahtijevao stručnjake, jer je artiljeraca, inžinjeraca, vezista, tenkisa i dr. bilo u jedinicama veoma malo. Ako se i moglo naći boraca koji su služili svoj rok u bivšoj vojsci u jedinicama tih rodova i službi, mada je i to bilo rijetko, s obzirom na zaostalost i nerazvijenost tih rodova u njoj, rukovodećeg kadra skoro uopšte nije bilo. Interesantan je, naprimjer, jedan dopis Vrhovnog štaba štabu I operativne zone Hrvatske od 6 oktobra u kome se ukazuje na neophodnost formiranja pionirskih jedinica u brigadama osobito u vezi sa rušenjem komunikacija, bunkera i raznih drugih objekata.¹⁵⁶ Zato se štabu ove zone daje uputstvo da izvrši mobilizaciju radnika-minera, kojih je bilo, naročito u Lici i Baniji.

Na sličan način Vrhovni štab rješava i problem vezista. Sa nekoliko stručnjaka kojima je raspolagao, formirao je radionicu za izradu i popravku radiostanica i obučavanje boraca u radu na njima. U tu svrhu je naredio jedinicama da ovoj radionici dostavljaju sve zaplijenjene radio dijelove i oštećene radiostanice, jer je to bio jedini izvor ovog materijala. Na taj način su jedinice postepeno snabdijevane ovim sredstvom veze i stručnim kadrovima.¹⁵⁷

¹⁵⁶ AVII, k. 2, reg. br. 1/5.

¹⁵⁷ Naređenje Vrhovnog štaba od 27 XI OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2364. U drugoj polovini novembra, u toku svog pokreta za srednju Bosnu, 1 prolet. divizija primila je radiostanicu od Vrhovnog

U novembru je Vrhovni štab izdao i *Uput za obavještajnu službu* u kome je izložio direktivu o obrazovanju obaveštajnih centara pri štabovima divizija, brigada, bataljona i diviziona i razradio je njihove zadatke, sredstva i metode rada.¹⁵⁸ Izdato je i uputstvo o vođenju operaciskih i djelovodnih protokola u štabovima, o čuvanju vojne tajne i izdavanju objava vojnim licima koja službenim ili privatnim poslom napuštaju jedinice.¹⁵⁹ U novembru je Vrhovni štab izdao i uputstvo za organizovanje sudova u vojsci i pozadini, u kome je određen sastav vojnih sudova u brigadama i partizanskim odredima, njihova nadležnost i način rada. Time su proširene i dopunjene odredbe o vojnim sudovima izložene u Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada.¹⁶⁰

Pozadinske službe, a osobito služba snabdijevanja jedinica sredstvima ishrane i zbrinjavanja ranjenika i bolesnika takođe su se razvile u ovom periodu. Probleme snabdijevanja vojske svim potrebama koje se mogu dobiti sa slobodne teritorije, regulisao je Vrhovni štab naredbom o formiranju Ekonomskog otsjeka Vrhovnog štaba od 13 septembra.¹⁶¹ Tom naredbom se snabdijevanje vojske imalo vršiti: iz narodnooslobodilačkih fondova pri narodnooslobodilačkim odborima, koji se formiraju na bazi dobrovoljnih priloga prikupljenih od naroda, iz sredstava koja se prikupljaju konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja a po odlukama vojno-teritorijalnih organa i sudova, rekvizicijom viškova uz izdavanje propisnih priznаницa i organizovanjem radionica za izradu odjeće i obuće i druge opreme.

Sve ove forme prikupljanja sredstava ishrane i opreme za vojsku bile su, u prvom redu, stvar NOO i vojno-teritorijalnih organa. Stoga su i sredstva priku-

---

štaba (podatak iz njenog izvještaja, AVII, k. 3-A, reg. br. 45/1); 27 XI je i 1 bos. korpusu upućena radiostanica (arhiv CK SKJ, reg. br. 2364), a 2 prolet. diviziji je 9 XI naređeno da će izvjesna naredenja primati preko radiostanice »Slobodna Jugoslavija« prema ugovorenim signalima, stim da što prije zarobi radiostanicu (arhiv CK SKJ, reg. br. 2342).

¹⁵⁸ AVII, k. 5, dok. br. 30/1;

¹⁵⁹ AVII, k. 2, reg. br. 21/5 i 35/3;

¹⁶⁰ AVII, k. 6/II, reg. br. 3/6;

¹⁶¹ AVII, k. 6/II, reg. br. 16/2.

pljena u narodnooslobodilačkim fondovima bila najvažniji i osnovni izvor snabdijevanja. Intendantski organi operativnih jedinica su se u svemu naslanjali na te organe i putem trebovanja i raspodjele primali potrebne količine hrane i onu odjeću, obuću i drugu opremu koju je bilo moguće obezbijediti na slobodnoj teritoriji. U slučaju da se uslijed izvršavanja borbenih zadataka jedinice udalje od slobodne teritorije, njihovi intendantski organi neposredno vrše nabavke držeći se pomenute naredbe.

Radi jednoobraznosti snabdijevanja u ovoj naredbi Vrhovnog štaba bila je određena tablica za ishranu. Kao dnevni obrok za pojedinca određene su sljedeće količine namirnica: hljeba 600 gr, mesa 300 gr (ili 200 gr suhog mesa ili 150 gr slanine), krompira ili kupusa 500 gr (ili 150 gr pasulja), masti 10 gr, duvana 10 gr, ili 10 komada cigareta.

Prema tome, intendantski organi u operativnim jedinicama tjesno su saradivali sa vojno-teritorijalnim organima i organima vlasti na oslobođenoj teritoriji, ali su istovremeno bili toliko razvijeni da su mogli sami obavljati sve zadatke oko prikupljanja sredstava za snabdijevanje jedinice ukoliko ova napusti slobodnu teritoriju i bude prinuđena da se za izvjesno vrijeme sama snalazi. Bataljoni i brigade imali su trupnu komoru koja je, zavisno od terena na kome je jedinica djelovala, bila tovarna ili sa kolskom vučom. Ona je u normalnim uslovima imala rezerve namirnica za 2—3 dana i raspoložive rezerve municije. Pored toga, u okviru intendantura organizovane su pokretne radionice za izradu i popravku odjeće i obuće, kao i oštećenog oružja.

U ovom periodu znatno se razvila sanitetska služba. Vrhovni štab je 10 decembra izdao *Statut sanitetske službe NOV i POJ*¹⁶² u kome su ozakonjene i pobliže određene one organizacione forme trupnog saniteta koje su se već bile razvile i koje je sama praksa potvrdila. U opštim odredbama Statuta konstatovano je, pored ostalog, da je sanitetski organ dio štaba jedinice čijim sanitetom rukovodi i izloženi su zadaci komande u odnosu na sanitet u toku borbe i van nje. Prema Statutu, četni sanitet čini

¹⁶² AVII, k. 2/II, reg. br. 2/4.

četni bolničar, vodni bolničari sa po dva nosioca ranjenika na svaki vod; u bataljonu se predviđa referent saniteta koji bi trebalo da bude ljekar ili medicinar, a u nedostatku ovih ljekarski pomoćnik ili bolničar, sa odgovornim referentom za evakuaciju, higijeničarom i nosiocima ranjenika; brigadni sanitet je organizovan tako da ukazuje stručnu ljekarsku pomoć, rukovodi cjelokupnim sanitetom u brigadi i higijenskom mobilnom ekipom; u diviziji se organizuje prihvativa bolnica, hirurška ekipa, bolničarska četa i apoteka, a Statutom su pobliže određeni njihova organizaciona struktura i zadaci; u Vrhovnom štabu organa saniteta je Sanitetski otsjek koji, pored šefa otsjeka, ima i referenta za operativnu vojsku, za bolnice, epidemiologa i apotekara. Potrebe u sanitetskom osoblju rješavane su organizovanjem bolničarskih i drugih kurseva na oslobođenoj teritoriji.

Sa razvitkom jedinica razvili su se i štabovi, pošto više nije bilo moguće rukovoditi na stari način. Ustanovljene su funkcije načelnika štaba i operativnog odjeljenja u višim štabovima, rukovodioca artiljerije, inžinjerije, veze, intendanture, saniteta i drugih organa, sa potrebnim brojem pomoćnog osoblja. 25 decembra, poslije formiranja divizija i korpusa, izvršena je i reorganizacija Vrhovnog štaba. Po novoj odluci Vrhovni štab NOV i POJ imao je ove otsjeke: operativni, obavještajni, ekonomski, vojnosudski, pozadinski, tehnički, sanitetski i komisiju za borbu protiv petokolonaša. Otsjeci su bili prema prirodi poslova podijeljeni u sekcije.¹⁶³

4

Uporedo sa procesom formiranja pokretnih jedinica tekao je i proces stvaranja vojno-teritorijalnih organa na oslobođenoj teritoriji. Poslije uputstava koje je za stvaranje tih organa donio Vrhovni štab još u Foči, izdata je u septembru 1942 detaljnija naredba u kojoj su razrađene odredbe o ustrojstvu i dužnostima komandi područja, komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža.¹⁶⁴ Komanda područja imala se obrazovati na terenu jednog partizan-

¹⁶³ AVII, k. 2, reg. br. 23/2

¹⁶⁴ Arhiv CK SKJ, reg. br. 17505.

skog odreda i mogla je obuhvatiti jedan ili više srezova, što svojom naredbom određuju glavni štabovi ili štabovi operativnih zona, pod čijom se komandom područja nalaze. Komande mjesta formiraju se po većim mjestima ili važnim čvorovima, a pretstavljaju izvršne organe komandi područja. Partizanske straže se postavljaju po pojedinim mjestima i objektima vojnog značaja, a seoske straže postavljaju opštinski NOO po selima. Pred ove organe naredbom su bili postavljeni zadaci: mobilizacija za NOV i POJ, staranje o snabdijevanju i smještaju operativnih jedinica, obrazovanju magacina i rādionica za potrebe vojske, organizovanje sanitetske službe u pozadini, staranje o saobraćaju i transportu trupa i ratnog materijala, staranje o redu u pozadini, vršenje vojnosudske vlasti, kontrola nad imovinom konfiskovanom od narodnih neprijatelja i organizacija obavještajne službe. Sve ove zadatke su vojno-teritorijalni organi obavljali u tjesnoj saradnji sa narodnooslobodilačkim odborima.

Ovi su organi organizovali i podizanje ljetine iz ugroženih rejona, rukovodili evakuacijom ratnog plijena iz osvojenih gradova i čuvanjem sredstava ishrane i dr. u posebnim magacinima; mobilisali radnu snagu za rušenje komunikacija ili njihovo popravljanje; otvarali i rukovodili radionicama oružja, odjeće i obuće; izgrađivali bolnice, obezbjedivali ih, snabdijevali i vršili transport ranjenika; rukovodili radom mlinova, pilana i drugih preduzeća koja su radila za potrebe vojske; izdavali prema propisanim tablicama hranu i druge potrebe operativnim jedinicama; organizovali sanitetsku službu u pozadini i borbu protiv zaraznih bolesti, koje su se u ovim teškim ratnim uslovima često pojavljivale i pretstavljale veliku opasnost; organizovali i rukovodili ekonomijama i farmama; vodili računa o ratnim invalidima i o njihovom smještaju u posebne domove; vodili borbu protiv šverca, špijunaže i banditskih grupa na terenu; pratili političku situaciju na terenu i aktivno učestvovali u organizovanju političkog rada u narodu itd.¹⁶⁵

---

¹⁶⁵ Ima niz dokumenata Privremenog upravnog otsjeka, Pozadinskog otsjeka Vrhovnog štaba i Otsjeka za vojne vlasti u pozadini u kojima su detaljno obrađeni zadaci vojnoteritorijalnih

Poslovi vojno-teritorijalnih organa razvili su se do te mjere da Vrhovni štab kao najviši organ i vojne i građanske vlasti na slobodnoj teritoriji nije više mogao na stari način rukovoditi, pored operacija, i vojno-teritorijalnim organima i narodnooslobodilačkim odborima. Zbog toga je 22. oktobra izdao saopštenje o osnivanju Privremenog upravnog otsjeka pri Vrhovnom štabu¹⁶⁶ koji je imao da rukovodi vojno-teritorijalnim organima i narodnooslobodilačkim odborima, tj. na njega je bilo pre-

organu po raznim pitanjima i regulisan njihov način rada (naredenje od 20. oktobra za prikupljanje podataka o zločinima okupatora i kvislinga, arhiv CK SKJ, reg. br. 2304; uputstvo Oper. štabu za Bos. Kрајину od 2 XI o organizaciji magacina, razmjene i pijaca, isto, reg. br. 1155; uputstvo od 16 XII komandama područja i mesta o podnošenju izvještaja, isto, br. 1190; uputstvo od 25 XI o upotrebi radne snage naroda i prevoznih sredstava, isto, 1167 itd.) Takođe postoji bogata dokumentacija koja govori o radu vojnoteritorijalnih organa po svim navedenim pitanjima u ovom periodu. Tako se, naprimjer, iz jednog izvještaja OŠBK od 12 VIII Vrhovnom štabu vidi sa koliko je uspjeha podignuta žetva; između ostalog, samo na terenu Ključkog sreza organi pozadinskih vojnih vlasti i NOO su sa radnim brigadama naroda podigli 50 vagona žita; u momentu pisanja izvještaja tu je radilo 12 vršačih mašina; isto tako organizovana je radionica sa električnim pogonom u Grmeču koja izrađuje nagazne mine, mine za bacače, ručne bombe itd. (arhiv CK SKJ, reg. br. 2876); komanda područja iz Drvara 7 XI izvještava Vrhovni štab da je od konfiskovanog žita sa terena B. Grahova samljeveno 11.885 kg, da je od toga ispećeno 23.770 komada hljeba po 600 grama, koliko sljedeće svakom borcu dnevno; da je za posljednjih 9 dana trošeno po 2.500 kg žita na 5.700 boraca koliko je bilo na snabdijevanju te komande (arhiv CK SKJ, reg. br. 3626); u izvještaju od 16 XI komanda područja Podgrmeč saopštava da su u vezi sa naređenjem za obrazovanje civilnih ambulanti i trijažne stanice preduzete mjere preko komandi mesta i traže da im se uputi jedan ljekar (AVII, k. 1925, reg. br. 14/6); 25 XII komanda područja iz Drvara naređuje komandi mesta Bos. Grahovo da pomoći partizanskih i seoskih straža i omladine obezbijedi telefonsku liniju koju su banditske grupe pokušale da presijeku (AVII, k. 1927, reg. br. 6/1); u 15-dnevnom izvještaju komande mesta Ključ od 31 XII komandi područja Mrkonjić Grad između ostalog, navodi se da se situacija na terenu opštine Vrbljani popravila poslije uništavanja mjesne četničke grupe i da se 40 omladinaca dobrovoljno javilo u vojsku; da su u tom periodu održani politički zborovi u Ključu, Kamičku i Ribniku; da se ekonomska situacija na području pogoršava svakodnevnim pristizanjem izbjeglica iz okoline Sanskog Mosta itd. (AVII, k. 1931, reg. br. 15/1).

¹⁶⁶ Arhiv CK SKJ, reg. br. 1154.

neseno rukovođenje svim unutarnjim poslovima na oslobođenoj teritoriji. Pored toga, otsjek je imao da organizuje propagandu Narodnooslobodilačke borbe u zemlji i inostranstvu. Njegov privremeni karakter objašnjen je time što će raditi do onog momenta kada bude stvoren »Narodnooslobodilački odbor Jugoslavije«, kako je u ovom dokumentu nazvano buduće najviše rukovodstvo vlasti u zemlji. Ukidanjem štabova operativnih zona formirani su pri štabovima korpusa organi preko kojih je ovaj otsjek rukovodio vojnim vlastima u pozadini na čitavoj oslobođenoj teritoriji. Poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a i formiranja njegovog Izvršnog odbora, koji je na sebe preuzeo sve funkcije najvišeg organa izvršne vlasti, ukinut je Privremeni upravni otsjek, a za rukovođenje vojno-teritorijalnim organima obrazovan je pri Vrhovnom štabu Pozadinski otsjek.¹⁶⁷

5

Time je završen proces u kome su udareni temelji vojne organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta. Iz oružanog ustanka razvila se nova, oslobodilačka i revolucionarna armija koja je, s obzirom na specifičnost svoga metoda ratovanja, imala i specifične oblike organizacije: operativne, mobilne jedinice, koje su bile osnovna snaga u daljem vodenju rata protiv okupatora i kvislinga, partizanske odrede, koji su u borbi sadejstvovali operativnim jedinicama i igrali ulogu centara odakle su se kroz čitavo vrijeme rata formirale nove i popunjavale postojeće operativne jedinice; i jedinstven sistem vojno-teritorijalnih organa koji su, u naslonu na organe nove narodne vlasti i u tjesnoj saradnji sa njim, organizovali slobodne teritorije kao baze operativne vojske.

Nova organizacija vojske omogućila je daleko širi zamah u izvođenju ratnih operacija. Tada se pristupilo realizaciji ideje o prenošenju akcija u nove oblasti u cilju razbijanja okupatorskih i kvislinških snaga i stvaranja novih žarišta oružanog ustanka. Odmah poslije formiranja prvih divizija i korpusa Vrhovni komandant je, sredinom

¹⁶⁷ Arhiv CK SKJ, reg. br. 1158.

novembra, izdao direktivu 1 i 3 diviziji za izvođenje prodo-
ra u oblast srednje Bosne. Ove dvije divizije su za nepun
mjesec ipo dana, poslije uništenja neprijateljskih garni-
zona na Sitnici, Mrkonjić-Gradu i Jajcu, izvršile posta-
vljeni zadatak. Prva proleterska divizija je oslobođila
Kotor Varoš, Teslić, Prnjavor, Tešanj i razbila četničke
i ustaške jedinice. Takvim uspjesima i intenzivnim poli-
tičkim radom u narodu uskoro su u ovoj oblasti formirane
partizanske jedinice i izabrani Narodnooslobodilački od-
bori. Treća divizija je akcijama na neprijateljske garni-
zone u dolini gornjeg toka Vrbasa i dolinama Lašve i
Bosne, postigla takođe krupne rezultate. Druga divizija
je istovremeno orijentisana u jugozapadnom pravcu sa
zadatkom da razbije neprijateljske garnizone u Livnu,
Duvnu, Šujici i ponovo ovлада ovom teritorijom. I ona je
u toku decembra izvršila ove zadatke. Prvi hrvatski i 1
bosanski korpus ostali su na svojim teritorijama izvodeći
krupna ofanzivna dejstva na glavne neprijateljske pozicije
u rejonima Bosanski Novi — Sanski Most — Kostajnica,
Sunja — Petrinja — Glina — Topusko i na komunikaciji
Karlovac — Ogulin — Gospic — Knin.

Udarci jedinica NOV i POJ krajem 1942 god. bili su
tako snažni da okupatoru nije ništa drugo preostalo nego
da koncentriše svoje i kvislinške snage i da početkom
1943 g. preduzme veliku ofanzivu na oslobođenu terito-
riju u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj i na glavninu snaga
NOV i POJ — upravo onda kada su fašističke armije trpile
odlučujuće poraze na Istočnom frontu.

II

ORGANIZOVANJE SLOBODNE TERITORIJE I PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

1

Vidjeli smo da su u procesu proširivanja slobodne
teritorije rukovodstva i organizacije KPJ na terenu, uz
svestranu pomoć i učešće brigada, sprovodile intenzivan
politički rad u narodu na objašnjavanju linije Narodno-

oslobodilačkog pokreta i radile na stvaranju i učvršćenju narodnooslobodilačkih odbora i masovnih omladinskih i ženskih antifašističkih organizacija. Kao osnova za taj rad služile su direktive i uputstva CK KPJ i Vrhovnog štaba iz Fočanskog perioda, tj. iz perioda prve polovine 1942 godine. Tom pitanju su CK KPJ i Vrhovni štab posvetili posebnu pažnju ukazujući da je uporedo sa jačanjem oružanih snaga i širenjem slobodne teritorije neophodno preduzeti sve mjere za sprovođenje revolucionarnih, političkih zadataka koji su se u tom momentu postavljali.¹⁶⁸ Kako je u najvećem dijelu Bosanske Krajine, Like, Korduna i Banije slobodna teritorija postojala još od 1941, to su se u ovim oblastima organi nove vlasti i masovne borbene političke organizacije solidno razvile i učvrstile tako da su u toku 1942 pretstavljalje zaista izraz ostvarenog političkog jedinstva naroda tih oblasti na platformi KPJ. Širenjem slobodne teritorije u drugoj polovini 1942 godine taj se proces stvaranja NOO i masovnih organizacija, uz korišćenje već stečenih iskustava, odvijao brzo i uspješno.

---

¹⁶⁸ U direktivi Vrhovnog štaba od 22 IX Glavnom štabu Hrvatske, Oper. štabu Bos. Krajine i štabu 4 oper. zone ovako se objašnjava značaj sprovodenja tih zadataka (arhiv CK SKJ, reg. br. 2387):

»Stepen do kojega je danas došla narodno-oslobodilačka borba u Jugoslaviji, s obzirom na naše vojničke uspehe i uvećanu vojnu snagu, kao i na unutrašnji i međunarodni položaj i njihov dalji razvoj, zahteva da se s najvećom energijom pride poslu organizacije vlasti u pozadini oslobođenih teritorija. Stepen organizovanosti i čvrstine pozadinskih vlasti i njihove povezanosti s narodom i vojskom mora se brzo popeti na visinu organizacije, čvrstine i jedinstvenog rukovodenja naše vojne snage. Na danas velikoj oslobođenoj teritoriji date su velike mogućnosti za brojno jačanje naše vojske, koja je već dobila međunarodnu važnost, kao i za njen bolje snabdevanje. Ta teritorija i na njoj okupljena naša vojna snaga otvaraju nam najširu perspektivu. Tu bazu sada treba politički organizovati, učvrstiti naše vojne uspehe, proširiti i produbiti u narodu naš uticaj i uništiti u narodu svaki uticaj okupatora i njegovih domaćih slugu, kaogod i preseći sve intrige, poteze i planove izdajničke izbegličke vlade i njenih agenata u zemlji, čija se saradnja sa talijanskim okupatorom sve oštije ispoljava. Ta velika teritorija ne sme dakle da ostane samo vojnički osvojena i politički površno pridobijena, nego se mora politički osvojiti, organizovati i čvrsto povezati uz našu vojnu silu.«

Izvršavanjem svojih zadataka u pozadini, koji su se sve više množili sa porastom broja brigada, Narodnooslobodilački odbori su se afirmisali kao organi koji imaju značajnu ulogu u vođenju rata i revolucije. Kako se slobodna teritorija javljala ne samo kao baza za vođenje rata već i kao izraz društveno-političke orientacije Narodnooslobodilačkog pokreta to se takva njihova uloga sve više isticala. Oni su se sve jače učvršćivali i svestrano aktivirali kao organi nove narodne revolucionarne vlasti i u svom radu oslanjali na široke slojeve naroda i njegove masovne političke organizacije. To je bio najjasniji izraz pobjede linije KPJ u ostvarenju revolucionarnih političkih ciljeva. Ako je stvaranje brigada, divizija i korpusa značilo realizaciju linije KPJ na vojnem planu, onda je stvaranje narodnooslobodilačkih odbora značilo realizaciju linije KPJ na političkom planu. Stepen do koga je stigla izgradnja organa nove vlasti na oslobođenoj teritoriji u ovom periodu pretstavlja odlučujuću prekretnicu u tom smislu.

Vrhovni komandant u jednom direktivnom pismu od 22. septembra Glavnom štabu Hrvatske, Operativnom štabu za Bosansku Krajinu i štabu IV operativne zone objašnjava odlučujuće promjene koje su nastale u razvitku NOO i njihovom karakteru. Naime, u toku razvitka oružanog ustanka narod je na inicijativu KPJ uništavao organe stare vlasti koja se stavila u službu okupatora i na mjesto njih stvarao nove, svoje organe, koji su počivali na demokratskim i revolucionarnim načelima kako u odnosu na način svog stvaranja tako i na svoju praksu. S obzirom na to da su NOO služili prije svega interesima vođenja borbe upočetku je, što se budućeg oblika vlasti i državnog uređenja tiče, istican njihov privremeni karakter, jer nije bilo moguće tek pojavljeni oblik isticati i kao konačni na kome će počivati buduća državna organizacija. Trebalo je da praksa daljeg razvitka potvrdi njihovu vitalnost, da ih narod do kraja i svjesno usvoji kao jedine organe svoje vlasti i, najzad, da se oni razviju i učvrste kao organi vlasti i da se ispolje kao neminovna poluga u vođenju Oslobođilačkog rata i Narodne revolucije. Znači da je i problem vlasti mogao da bude definitivno riješen tek u procesu diferenciranja političkih snaga u zemlji na pitanju — za ili protiv okupatora, tj. na pitanju oruža-

nog ustanka. Prvi značajan prelom u tom pogledu izvršen je još u staroj Jugoslaviji na bazi zaoštravanja klasnih protivuriječnosti i, posebno, na pitanjima odnosa prema fašističkom agresoru i odbrani nezavisnosti zemlje a, zatim, u periodu aprilske katastrofe i okupacije zemlje, koja je nedvomisleno potvrdila anacionalni i izdajnički karakter vladajuće jugoslovenske buržoazije i njenog državnog aparata, koji se stavio u službu okupatoru. Poznato je da su to bili najznačajniji faktori na kojima je KPJ izgradila svoju političku liniju u Narodnooslobodilačkoj borbi, ističući njenu revolucionarnu društvenopolitičku orijentaciju. Otuda i pojava NOO već u samom početku oružanog ustanka. Njih je narod u pojedinim žarištima ustanka prihvatio i stvarao kao organe borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. KPJ je, vodeći borbu za jedinstvo naroda, podvlačila privremeni karakter narodnooslobodilačkih odbora i isticala ih u prvom redu kao neophodne organe sa stanovišta vođenja borbe protiv okupatora. U tome se, ustvari, izražavala širina njene političke linije. Praksa razvitka je, međutim, pokazala da do jedinstva svih snaga naroda u borbi nije moglo doći odozgo, putem koalicije partija, jer, što se oružani ustankar više razvijao, građanske partije su se sve otvorenije izjašnjavale protiv njega. Jedinstvo svih snaga naroda se, prema tome, moralo stvarati odozdo u procesu borbe protiv okupatora i domaće izdajničke reakcije. Narodnooslobodilački odbori su u borbi za jedinstvo naroda na bazi političke linije KPJ odigrali prvorazrednu ulogu i u toj borbi, na pragu jeseni 1942, izrasli kao jedini organi vlasti naroda. Prema tome, puno afirmisanje NOO kao organa nove revolucionarne vlasti naroda moglo je da dođe u prvom redu kao posljedica diferencijacije političkih snaga i ostvarenog jedinstva naroda na pitanju borbe protiv okupatora i kvislinga. Ta prekretnica bila je postignuta u periodu od više godinu dana masovnog oružanog ustanka u ovom dijelu Bosne i Hrvatske.

Stvaranjem pokretnih jedinica i vođenjem sve zamašnijih operacija narodnooslobodilački odbori su se pokazali neophodnim, jer su pretstavlјali bitan preduslov za uređenje slobodne teritorije kao baze za dalje vođenje rata. S druge strane, prihvatajući NOO kao organe svoje vlasti,

narod je raskinuo sa starim oblicima vlasti kapitalističke Jugoslavije. Zbog toga Vrhovni komandant u pomenutom pismu ukazuje da je prošlo vrijeme kada je bilo potrebno i pravilno isticati privremeni karakter organa nove vlasti, već da ih treba shvatiti i tumačiti kao klicu i osnovu buduće državne organizacije.¹⁶⁹ Zato, da bi se još više pospješio njihov razvitak i da bi oni što bolje izvršili ulogu organa nove vlasti naroda koji vodi rat, Vrhovni komandant ukazuje na značaj sprovođenja izbora za NOO na čitavoj slobodnoj teritoriji i njihovog povezivanja od mješnih preko opštinskih, sreskih, okružnih NOO do Vrhovnog štaba u jedinstven sistem vlasti. U tu svrhu Vrhovni štab je izdao uputstvo pod naslovom *Organizacija narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji* u kome je, pored već pomenute naredbe o ustrojstvu i zadacima pozadinskih vojnih vlasti, objavljena i Naredba o izborima narodnooslobodilačkih odbora. U toj su naredbi izložene odredbe o načinu izbora i ustrojstvu NOO, njihovim zadacima na oslobođenoj teritoriji, o narodnooslobodilačkim fondovima, o snabdijevanju Narodnooslobodilačke vojske i konfiskovanju imovine narodnih neprijatelja.

U dijelu naredbe o načinu izbora NOO najprije su izložene odredbe o pripremama izbora koje obuhvataju:

---

¹⁶⁹ U već citiranoj direktivi Vrhovnog štaba rečeno je:

»Kod toga pitanja organizacije naše vlasti u pozadini u današnjoj situaciji mora se podvući da se ono postavlja u izmjenjenom vidu prema ranijem. Forma narodne vlasti ostaje ona koja je prirodnim putem bila iznikla u samom početku naše oslobodilačke borbe — to su narodno-oslobodilački odbori i vojna pozadinska vlast, ma da su sad one već daleko razvijenije i zahtevaju još i dalje razvijanje. Ali karakter NOO-a danas je izmenjen. Mada oni i dalje ostaju prelazni oblik ka budućoj narodnoj vlasti, koju će narod formirati posle konačnog oslobođenja, mora se podvući da ova konstatacija o prelaznom obliku ne znači da se pitanje buduće forme i karaktera vlasti ostavlja slučaju, da se oni još ne naziru u magli budućnosti i da ta vlast može preći u makar kakvu drugu formu. Taj smo stadij već ostavili za sobom. Zbog toga danas nema više nikakvog smisla isticati privremenost karaktera NOO-a kao organa vlasti. To važi čak i u slučaju da se ne održi u našim rukama određena teritorija i da se naša vojna snaga prebaci na neku drugu teritoriju. Naprotiv. Danas se NOO-i ispoljavaju kao prirodno nastali i razvojem uslovljeni i potvrđeni organi vlasti, nove narodne vlasti, te i njihova prelaznost može značiti samo jedan stupanj njihovog razvoja u istom pravcu, ka svome višem

široko objašnjavanje narodu — putem konferencija, zborova i štampe — karaktera, zadataka i ustrojstva NOO, potrebe da se u odbore izaberu oni ljudi koji pružaju najviše garancija da će raditi u interesu Narodnooslobodilačke borbe, i blagovremeno obavještavanje partizana na frontu o izborima u njihovom mjestu da bi i oni mogli ostvariti svoje izborno pravo. Pripremama za izbore i njihovim sprovodenjem rukovode sreske i opštinske izborne komisije. Sresku komisiju imenuje štab operativne zone, a ova, zatim, imenuje opštinske izborne komisije. Opštinske izborne komisije određuju izborne povjerenike za pojedina mjesta. Izbori u selima i gradovima za seoske i gradske odbore vrše se istog dana. Oni se biraju na zboru sela ili grada. Pravo glasa imaju svи ljudi i žene koji su navršili 18 godina starosti. Svi partizani takođe imaju pravo glasa i učestvuju u izborima za odbore svoga mesta na opštem izbornom zboru, ukoliko je to moguće, a ako su na položaju ili im je jedinica na dan izbora udaljena, onda glasaju u jedinici, a rezultati se dostavljaju izbornim povjerenicima. Partizani, dok su u vojsci, nisu mogli biti birani u odbore, jer ne bi mogli obavljati dužnosti odbornika, ali se u uputstvu naglašavalo da na plenumu sreskih i okružnih NOO treba pozivati delegate iz jedinica. I izbori za opštinske NOO imali su se obavljati na opštem zboru svih birača dotične opštine. Propisano je da se ovi izbori obave najkasnije 8 dana poslije izbora seoskih i gradskih odbora. Izbori su obavljani javnim glasanjem. Jednovremeno sa izborom opštinskih NOO biraju se i delegati opštine za sreski NOO, čiji plenum čine tako izabrani delegati svih opština sreza. Na svojoj konferenciji plenum bira uži odbor, kao svoj izvršni organ. Svi odbori biraju se na 6 mjeseci, a poslije toga raspisuju se novi izbori. Na području sa kojega se mobilise jedan partizanski odred, bira se okružni NOO. Okružni NOO bira se na okružnoj konferenciji, koju čine delegati svih srezova do-

---

stepenu. Naravno, ne radi se o imenu, nego o suštini, o suštini da je konačno svršeno sa starim oblicima vlasti i da je sadašnja forma, koju je stvorio ustanak, ona *klica* iz koje će se razviti buduća vlast. Jednom reči, ne podvlačiti više privremeni karakter vlasti NOO-a, a podvlačiti NOO-e kao *organe vlasti i kao klicu i osnovu buduće narodne vlasti*«.

tičnog okruga i delegati odreda, odnosno brigade. Uputstvo predviđa i broj članova pojedinih odbora i način njihove unutarnje organizacije. Posebno su istaknuti demokratski principi u radu NOO i pravo opoziva. Predviđeno je održavanje povremenih zborova na kojima će odbori podnosići izvještaje o svom radu i rješavati zajedno sa biračima značajnije tekuće probleme. Pravom opoziva predviđeno je da birači mogu smijeniti pojedine čanove, pa i čitav odbor ako ne zadovoljava u radu i ako nije opravdao povjerenje naroda.

U dijelu o zadacima NOO na oslobođenoj teritoriji na prvom mjestu se ističe da oni, aktiviranjem i ujedinjavanjem svih narodnih snaga u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, pretstavljaju najsnažniji faktor ostvarenja jedinstva svih narodnih snaga u Narodnooslobodilačkoj borbi. Zatim se po značaju ističe zadatak snabdijevanja hranom, odjećom i drugim potrebama jedinica NOV i POJ i saradnja koju u tom pogledu NOO moraju ostvariti sa pozadinskim vojnim vlastima i komandama operativnih jedinica. Dalje se kao zadaci NOO navode: rukovođenje privredom i prosvjetom, zbrinjavanje porodica boraca, izbjeglica, ratne siročadi, podizanje borbenog duha naroda i discipline, stvaranje i rukovođenje narodnooslobodilačkim fondovima, održavanje reda u pozadini i dr.

Zatim se u naredbi pobliže određuje način stvaranja i rukovanja narodnooslobodilačkim fondovima i njihov značaj. Narodnooslobodilački fond (NOF) je najsnažniji izraz brige naroda o svojoj vojsci, izraz jedinstva fronta i pozadine. Fondovi se formiraju od dobrovoljnih priloga u naturi ili novcu koje narod prilaže za potrebe vojske, izbjeglica, siromašnih i nezbrinutih porodica partizanskih boraca, a i od sredstava do kojih se dode na drugi način. Fondovi se formiraju pri opštinskim i sreskim NOO, koji ih čuvaju u posebnim magacinima. Naredbom se propisuje da se sredstva za snabdijevanje vojske, pored dobrovoljnih priloga, koje organi narodne vlasti prikupljaju od naroda, pribavljaju otkupom viškova, rekvizicijom i konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja, koju sprovode organi narodne vlasti na temelju presude vojnih sudova. Ovdje je pobliže objašnjen način na koji se vrši otkup, rekvi-

zicija i konfiskacija. Kao značajan zadatak NOO ističe se organizovanje razmjene materijalnih dobara na oslobođenoj teritoriji, kojom treba olakšati privredne teškoće na taj način što se određeni proizvodi koje posjeduje jedno mjesto ili oblast razmjenjuju za druge kojima raspolažu susjedna mjesta ili oblasti.

Na temelju ovakvih shvatanja suštine i karaktera novih organa vlasti, kao i na temelju izloženih naredaba i direktiva o izborima, ustrojstvu i zadacima, razvio se u periodu oktobar 1942 — januar 1943 intenzivan rad na organizovanju oslobođene teritorije Zapadne Bosne i Hrvatske. Rukovodstva KPJ na terenu sprovodila su agitaciono-propagandni rad tumačeći karakter i značaj narodnooslobodilačkih odbora, pripremajući narod za izbore i ukazujući neposrednu pomoć već postojećim odborima u rješavanju zadataka koji su pred njima stajali. U tom radu su partiska rukovodstva aktivirala organizacije SKOJ-a i masovne političke organizacije omladine i žena, a značajnu pomoć pružali su i organi vojnih vlasti u pozadini i jedinice vojske na onom terenu na kome su se kretale i zadržavale. Pošto je u organizacionom pogledu na oslobođenoj teritoriji još odranije postojao izgrađen sistem mjesnih, opštinskih, pa i sreskih narodnooslobodilačkih odbora i sistema vojno-teritorijalnih organa, to se sve više osjećala potreba da se u ovom periodu, pored aktivnosti organizacija i rukovodstava KPJ u izgradnji i usmjeravanju aktivnosti pojedinih NOO, stvari jedan organ koji bi odozgo, povezujući sve postojeće organe vlasti na oslobođenoj teritoriji u jedinstven sistem vlasti, rukovodio njihovom izgradnjom i usmjeravao njihovu aktivnost u cjelini. Zato je mjesec dana poslije izdavanja gornjih naredaba i uputstava Vrhovni komandant donio, 22. oktobra, već pomenutu odluku o stvaranju privremenog upravnog otsjeka pri Vrhovnom štabu sa zadatkom da rukovodi organima vojne i građanske vlasti na oslobođenoj teritoriji. Ovaj otsjek obavljao je svoje funkcije do osnivačke skupštine Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), poslije koga je rukovođenje organima narodne vlasti prešlo na Izvršni odbor AVNOJ-a.

Izbori koji su u ovom periodu sprovedeni na području 30 srezova oslobođene teritorije pretstavljali su naj-

snažniju manifestaciju revolucionarnog i oslobodilačkog karaktera oružanog ustanka. Poznato je da je sprovođenje izbora u ratnim uslovima karakteristično samo za one ratove u čijem se procesu ostvaruje istovremeno i revolucionarni društveno-politički preobražaj. Pripreme i sprovođenje izbora pretstavljali su korak dalje u jačanju jedinstva naroda u borbi i jedinstva fronta i pozadine. Ogroman značaj izbora bio je u tome što su to bili prvi, opšti i slobodni izbori u jednom dijelu zemlje u kojima su svim građanima zagarantovana puna demokratska prava, i u kojima su prvi put u istoriji Jugoslavije učestvovali žene i vojnici. Masovno učešće naroda u pripremama za izbore, demokratski način izbora, demokratsko ustrojstvo odbora, pravo opoziva i uopšte zagarantovano učešće čitavog biračkog tijela u njihovom radu, što im je davalо demokratsko-revolucionarni karakter, odlučujuće je uticalo na političko vašpitanje narodnih masa, na podizanje njihove revolucionarne svijesti i saznanja o velikoj društveno-političkoj prekretnici u kojoj su one postale osnovni činilac. To je znatno doprinosilo jačanju moralne i političke čvrstine i monolitnosti Narodnooslobodilačkog pokreta.

2

26 i 27 novembra održana je osnivačka skupština AVNOJ-a u centru oslobođene teritorije — Bihaću. Njeno je sazivanje, kao što smo već vidjeli, bilo rezultat uspješnog razvijanja oružanog ustanka, tj. uslijedilo je u momentu kada je već bila realizovana zamisao o pokretanju oružanog ustanka u kome bi se stvorila, na bazi iskovanog jedinstva narodnih masa, njegova vojna i politička organizacija, kao solidna osnova za vođenje rata protiv okupatora i kvislinga do pobjedonosnog završetka i za izgradnju nove državne zajednice naroda Jugoslavije. Jedinstvo naroda u toj borbi, stvoreno odozdo i izraženo u postojanju nove armije, novih organa vlasti i masovnih političkih organizacija, trebalo je da u jednom opštepolitičkom pretstavništvu svih naroda Jugoslavije dobije svoj puni izraz. Drugim riječima, trebalo je stvaranjem jednog takvog tijela

jasno i nedvosmisleno izraziti ono što se u procesu oružanog ustanka dogodilo u Jugoslaviji, kako u pogledu vođenja rata protiv okupatora tako i u pogledu unutarnjeg političkog i društvenog razvijanja. Došlo je bilo vrijeme da se jedinstveni karakter oružanog ustanka svih naroda Jugoslavije i njegov društveno-politički smisao sada jasno izraze i u stvaranju jednog jedinstvenog opštepolitičkog i pretstavnicičkog tijela.

Što se političkih prilika i stvarnih političkih odnosa tiče, sada je Narodnooslobodilački pokret postao jedina opštejugoslovenska politička snaga. Faktički je rukovodstvo toga pokreta, izraženo dotle u Vrhovnom štabu NOV i POJ, bilo ujedno i politički pretstavnik ogromne većine naroda naše zemlje i u tom pogledu nije bilo ozbiljne prepreke da se već na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a od istinskih narodnih pretstavnika — organizatora i rukovodilaca oružanog ustanka, stvari pretstavničko tijelo i vlada nove Jugoslavije. Međutim, međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta do kraja 1942 godine nije se ni u čemu izmijenio. Savezničke su vlade i dalje priznavale izbjegličku jugoslovensku vladu kao jedinog legitimnog pretstavnika Jugoslavije, a njenu »vojsku u otadžbini« — četničke odrede Draže Mihailovića — kao jedine snage otpora u zemlji.¹⁷⁰ Stoga bi, u takvim uslo-

¹⁷⁰ Da se još uvijek nije ništa u tom pogledu izmijenilo, rječito govore mnogi dokumenti. Tako naprimjer, Vrhovni štab je u septembru 1942 primio iz Moskve ovakvu depešu:

»Saopštite odmah, kratak sadržaj dokumenata koje imate o ulozi Draže Mihailovića. Proverite dobro autentičnost tih dokumenata. Može biti, da je okupator vrlo zainteresovan da raspaljuje međusobnu borbu između partizana i četnika. Nije isključeno da neki dokumenti mogu biti smisljeno protureni crafabrikovani od samih okupatora.«

Na tu depešu Vrhovni komandant je 10. septembra odgovorio:

»Mi nemamo nikakvih isfabrikovanih dokumenata i garantujemo svojom čašcu i životom za sve ono što javljamo. Dokumente ćemo slati, ali za nas oni nisu potrebni jer ovde govore činjenice otvorene borbe i saradnje četnika Draže Mihailovića i londonske vlade zajedno sa okupatorima protiv patriotske borbe naših naroda.

Iz raznih izjava vlade i kralja u Londonu možete dobro da vidite da su oni otvoreno protiv naše borbe pod izgovorom da se uništava srpski narod.« (Obje depeše su u arhivi CK SKJ.)

Ali je ipak sve ostalo po starom.

vima stvaranje najvišeg zakonodavnog tijela u zemlji i vlade naišlo na nerazumevanje i otpor kod Saveznika. Ako se pritom ima u vidu da se ovdje stvarno nije radilo o nepoznavanju prilika u zemlji, već o otporu da se prizna novo stanje stvari stvoreno u njoj (što je bilo protivno duhu Atlantske Povelje o pravu naroda na samoopređenje i faktički posljedica miješanja u unutarnje stvari drugih zemalja i politike interesnih sfera koja je dominirala u stavovima vlada antihitlerovske koalicije, kada se radilo o problemima poslijeratnog uređenja), onda postaje jasno nerazumijevanje i otpor na koji je nailazila borba naroda Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje i nezavisnost svoje zemlje.

Vrhovni komandant u svom govoru na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a navodi međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta kao jedini razlog zbog koga tada nije bilo moguće stvoriti novu vladu u zemlji.¹⁷¹ Ali je on istakao da narodima Jugoslavije koji vode borbu protiv okupatora нико не može da ospori pravo da stvore jedno političko tijelo oko koga će se okupiti sve narodne snage, jer to zahtijeva stepen razvitka oružanog ustanka u čijem se procesu stvorila iz partizanskih odreda armija, čije dalje uspješno ratovanje pretpostavlja još širu mobilizaciju svih ljudskih i materijalnih snaga zemlje, još snažnije jedinstvo fronta i pozadine, što u jugoslovenskim razmjerama treba da bude izraženo u stvaranju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja koje će, objedinjavajući istovremeno rad narodnooslobodilačkih odbora, pretstavljati klicu vrhovne vlasti koju narod stvara u procesu rata.

Ovakvo tumačenje suštine i karaktera osnivačke skupštine AVNOJ-a od strane Vrhovnog komandanta razrađeno je zatim u toku zasjedanja kroz referate i diskusiju i izraženo u rezoluciji koju je Antifašističko vijeće

¹⁷¹ 12 novembra u depeši Moskvi drug Tito najavljuje formiranje *Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije* koji bi vršio i funkciju vlade. Međutim, iz Moskve je dobio odgovor da je dobro što se formira komitet, ali da ga nikako ne treba shvatiti kao nešto »što pretstavlja vladu« i da ga ne treba »suprotstavljati vlasti u Londonu« (arhiv CK SKJ, reg. br. 15799 i 15808).

narodnog oslobođenja usvojilo i u obliku proglaša uputilo narodima Jugoslavije.¹⁷²

U rezoluciji se ističe da su veliki uspjesi Narodno-oslobodilačke borbe omogućili osnivanje AVNOJ-a koji će, sporazumno sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, preuzeti na sebe rješavanje svih pitanja privrednog, socijalnog, zdravstvenog, finansijskog, propagandnog, prosvjetnog i vjerskog karaktera, imajući u prvom planu organizovanje pomoći NOV i POJ. Ukazujući narodima Jugoslavije da njihova pobjeda u ovom ratu može biti potpuna samo pod uslovom ako u procesu borbe ostvare sve preduslove za izgradnju jednog novog istinski demokratskog društvenog poretku i izgrade slobodnu, nezavisnu i bratsku zajednicu, AVNOJ ih poziva da mobilišu sve svoje snage za borbu protiv fašističkog okupatora i starog jugoslovenskog reakcionarnog poretku, koji izdajnička izbjeglička vlada sa monarhijom na čelu pokušava održati mobilizacijom svih svojih snaga u zemlji da bi, zajedno sa okupatorom, uništila oružani ustank, a proturanjem vijesti u svijetu o tobožnjoj borbi njene »vojske u otadžbini« protiv okupatora unosi zabunu u međunarodnu javnost o pravom stanju stvari u Jugoslaviji. Na toj liniji — kaže se dalje u Rezoluciji — danas su se ujedinile sve građanske političke partije, uključujući Hrvatsku seljačku stranku i Slovensku ljudsku stranku oko najreakcionarnije velikosrpske grupe — Srpskog kulturnog kluba pretsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića. Na takvo jedinstvo reakcije narod mora odgovoriti još snažnijim zbijanjem svojih redova oko oslobodilačke i revolucionarne platforme Narodno-oslobodilačke borbe. Zatim se AVNOJ obraća svakom narodu Jugoslavije posebno pozivajući ga da se do kraja, svim svojim snagama, angažuje u borbi protiv okupatora i domaće reakcije.

Na zasjedanju je AVNOJ izabrao svoje Prezjedništvo i Izvršni odbor. Prezjedništvu AVNOJ-a povjereni je rukovođenje do sljedećeg zasjedanja. Izvršni

¹⁷² Referat druga Tita objavljen je u knjizi *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945*, Beograd 1947, a izvodi iz referata druga Masleša Veselina u II knjizi *Dela V. Masleše*, Sarajevo 1954. Primjerak štampane rezolucije u Bihaću čuva se u AVII, k. 1977, reg. br. 2/3—2.

oðbor, kao izvršni organ Pretsjedništva, organizovan je tako da može obavljati sve funkcije vlade. U njegovom sastavu formirani su otsjeci: upravni, privredno-finansiski, prosvjetni, socijalni, zdravstveni, propagandni i vjerski. Na čelu svakog otsjeka nalazi se po jedan član Izvršnog odbora. Odbor je odmah preuzeo rukovoðenje organima vlasti na osloboðenoj teritoriji.

Da bi se što skorije završio proces organizacione izgradnje sistema vlasti u zemlji, AVNOJ je donio odluku o osnivanju zemaljskih antifašističkih vijeća u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji i stvaranju oblasnih narodnooslobodilačkih odbora.

Odmah poslije konstituisanja Izvršni odbor je otpocheo rad. Njegov neposredni zadatak bio je da dovede do kraja izbore za organe vlasti na osloboðenoj teritoriji i objedini njihov rad po svim osnovnim pitanjima.¹⁷³

Upravni otsjek AVNOJ-a imao je zadatak opštег rukovoðenja i kontrole a, pored toga, i da djeluje na liniji političke mobilizacije svih snaga naroda oko NOO, organizujući politički rad putem zborova i konferencija, na kojima narodu treba objasnjavati vojno-političku situaciju u svijetu i zemlji.

Privredno finansiski otsjek imao je u ovoj situaciji mnogostrukе i teške zadatke. Trebalo je u mahom opustosjenoj zemlji i u ratnim uslovima preduzeti sve kako bi se savladale privredne teškoće i učinilo što više na smanjenju posljedica ratnog razaranja. Koliko su to bili neizmjerno krupni problemi vidi se iz činjenice da na osloboðenoj teritoriji nije u ovo doba bilo najosnovnijih artikala kao što su so, šećer, duvan, petrolej itd. Mjesecima je narod jeo neslanu hranu. Veliki broj kuća i čitavih sela i gradova bio je popaljen i razoren, ogromna masa izbjeglica i pogorelac pritiskala je preostala sela i gradove, mnoga su imanja ostala neobrađena itd. Da bi ublažio sve te i druge teškoće, ovaj je otsjek postavio pred organe vlasti kao najosnovnije zadatke pitanje organizovanja razmjene. U tu

¹⁷³ Podaci o obrazovanju Izvršnog odbora AVNOJ-a, njegovoj unutarnjoj organizaciji i zadacima po pojedinim resorima, uzeti su iz dokumenata *Osnivanje AVNOJ-a* od decembra 1942., AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2.

svrhu izdato je uputstvo za otvaranje specijalnih trgovačkih zadruga. Njihov je zadatak bio da omoguće razmjenu između rejona i oblasti koje imaju različitu privrednu strukturu. Tako su, naprimjer, so i duvan dobavljali iz Dalmacije za Bosansku Krajinu, a iz ove su žito i kukuruz otpremali za Dalmaciju. Ove su zadruge imale da obezbijede prodaju robe iz pojedinih trgovačkih radnji po pristupačnim cijenama, a ukoliko su one napuštene ili su im vlasnici bili narodni neprijatelji, da od njih obrazuju narodni magacin, kojim bi rukovodili privredni organi mjesnog NOO. Velika pažnja posvećena je oživljavanju zanatske radinosti i otvaranju radionica, koje bi podmirivale najosnovnije potrebe naroda. Određen je, takođe, način rada pilana, mlinova i drugih preduzeća, ukoliko ova nisu bila angažovana za potrebe vojske. Kao značajan zadatak ovog otsjeka bio je ispravljanje svih nepravdi učinjenih narodu od okupatora i kvislinga, kao što su vraćanje oduzete zemlje, opljačkanih namirnica, stoke i drugog blaga. I, najzad, oštro se postavlja i problem činovništva, pošto su razni uredi koji su se zatekli prilikom oslobođenja opštinskih, sreskih i okružnih centara, bili ukinuti. U tom je pogledu savjetovano činovnicima da idu u vojsku, a organi vlasti su im tada osigurali ishranu porodica iz sredstava Narodnooslobodilačkog fonda. Finansijski problem bio je osobito oštar. Novčanih sredstava, sem onih zaplijenjenih od neprijatelja, nova vlast nije imala. Zbog toga je riješeno da se u pogledu dugova i kirija proglaši moratorijum, sem ako kiriju treba da plaćaju radnje koje i dalje posluju, u kom slučaju će svoje obaveze ispunjavati u korist Narodnooslobodilačkog fonda.

Izvršni odbor je raspisao 15 januara 1943 narodni jam u visini od 500,000.000 dinara za podmirivanje potreba NOV i POJ i sela uništenih od okupatora i kvislinga.

Osnovni zadatak u privrednom pogledu bilo je snabdijevanje NOV i POJ. Ovaj zadatak, kao što smo vidjeli, rješavali su zajedničkim naporima organi vojne vlasti u pozadini i NOO. Sada je taj zadatak stajao i pred Izvršnim odborom AVNOJ-a. U saradnji sa Pozadinskim otsjekom Vrhovnog štaba, on je organizovao prikupljanje dobrovoljnih priloga za NOV i POJ, s obzirom na to da je tre-

balo obezbijediti normalno snabdijevanje jedinica u zimskom periodu. S tim u vezi je Izvršni odbor izdao početkom decembra jedan raspis svim sreskim NOO na oslobođenoj teritoriji, u kome je objasnio značaj ove kampanje i dao uputstva za njeno organizovanje. Prije svega, u objašnjavanju značaja ove kampanje treba ostvariti saradnju sa masovnim organizacijama žena i omladine. Zatim je rešeno da se po selima formiraju posebni odbori u koje bi ušao po jedan predstavnik NOO, AFŽ i USAOJ. Njihov je zadatak bio da prikupe sve priloge i predaju ih narodnooslobodilačkim fondovima. Centralni odbor AFŽ i Prezsjedništvo USAOJ izdali su, takođe, svojim organizacijama uputstva za učešće u ovoj kampanji i pozvali na takmičenje organizacije pojedinih sela i mjesta. Žene su bile prije svega angažovane u izradi tople zimske odjeće za partizane — vunenih čarapa, džempera, rukavica, šalova itd.¹⁷⁴

Otsjek za socijalno staranje Izvršnog odbora imao je, takođe, niz krupnih zadataka. Na prvom mjestu je bio problem izbjeglica. Ogroman broj porodica iz okupiranih rejona napuštao je svoje domove i dolazio na slobodnu teritoriju. Iz jednog izvještaja NOO opštine Klišević kod Bihaća od 7 septembra 1942 vidi se, naprimjer, da je samo na području te opštine bilo u to doba 1.600 izbjeglica. Da bi bar ublažio ovaj problem, Izvršni odbor je istakao da izbjeglicama iz udaljenijih rejona treba omogućiti da se vrate svojim kućama, ukoliko su im mjesa oslobođena. Još prvih dana okupacije, u Bosansku Krajinu su protjerane mnogobrojne porodice iz Slovenije i Like. Sada, poslije stvaranja velike slobodne teritorije, bilo je moguće vratiti te porodice njihovim kućama, jer je to bio najbolji

¹⁷⁴ Podaci o radu Privredno-finanskog otsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a uzeti su iz sljedećih dokumenata: direktive toga otsjeka od 8 januara 1943 g. u kojoj su izloženi stavovi po svim privrednim problemima (AVII, k. 977, reg. br. 3/1—3), njegovog dopisa vjećniku AVNOJ-a od 31 decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 5—1/2), nepotpunog dokumenta istog otsjeka od 25 decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 3—1/2), raspisa Izvršnog odbora o pokretanju kampanje za sakupljanje priloga za vojsku, decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 10—2/5), dopisa Izvršnom odboru od vjećnika Ivovića od 16 januara 1943 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 4—1/3); izvještaja Sreskog NOO Drvar od 27 decembra 1942 g. Izvršnom odboru AVNOJ-a (AVII, k. 1968, reg. br. 1—1/26).

način i da se Bosanska Krajina rastereti i da se riješi pitanje zbrinjavanja protjeranog naroda.

I stanbeni problem je bio vrlo težak, pošto su mnogi ostali bez krova nad glavom. Zbog toga je Izvršni odbor odlučio da izvjestan broj pilana, koje ne rade za potrebe vojske, pravi građu za skloništa u koja će se smjestiti narod po popaljenim mjestima.

Ozbiljno pitanje bilo je i zbrinjavanje djece koja su ostala bez roditelja. Najveći dio takve djece bio je smješten po selima oslobođene teritorije. Odlučeno je bilo da se nezbrinuta djeca smjeste u dječje domove, o kojima bi se starali NOO u saradnji sa omladinskim i ženskim organizacijama. Tako su već krajem decembra i u toku januara otvorena dva dječja doma u Bosanskoj Krajini — jedan u Drvaru i drugi u selu Jasenici u Podgrmeču.¹⁷⁵

Otsjek za prosvjetu Izvršnog odbora odmah je prištupio otvaranju osnovnih škola, koje su u toku rata prestale da rade. Pored ovoga, povedena je široka akcija za borbu protiv nepismenosti. Postojeći analfabetski tečajevi su omasovljeni, a osnovan je velik broj novih. U nedostatku stručnog učiteljskog kadra za nastavnike su uzeti omladinci sa srednjim ili nezavršenim srednjim školama, stariji ljudi ili žene sa izvjesnom opštom naobrazbom. Postavljeno je i pitanje što boljeg organizovanja priredaba, zidnih i usmenih novina, predavanja itd. U tu svrhu je rad već postojećih kulturnih domova po pojedinim mjestima postavljen na šire osnove, a u nizu drugih mjesta pristupilo se njihovom otvaranju.¹⁷⁶

Zdravstveni otsjek Izvršnog odbora radio je na organizovanju zdravstvene službe na oslobođenoj teritoriji.

¹⁷⁵ Podaci o pitanjima socijalnog staranja uzeti iz dokumenta: Izvršnog odbora od decembra 1942 o zadacima odbora (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2); izvještaja Privredno-finansiskog otsjeka od 3 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 3/1—3); izvještaj Opštinskog NOO Klišević od 7 septembra 1942 (AVII, k. 1702, reg. br. 31/1); dopis Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu od 23 decembra Okružnom komitetu KPJ za Drvar (AVII, k. 1965, reg. br. 3/1—3).

¹⁷⁶ Podaci o radu otsjeka za prosvjetu uzeti su iz dokumenta Osnivanje AVNOJ-a, od decembra 1942 (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2 i izvještaja sreskog NOO Bos. Petrovac od 29 septembra 1942 (AVII, k. 1965, reg. br. 3/1—18).

Uslijed vanredno teških prilika stvorenih ratom, postojala je opasnost od širenja raznih zaraznih bolesti. U nekim krajevima one su se već javljale. Izvršni odbor ni sam nije imao mogućnosti da organizuje zdravstvenu službu, jer za to nije imao ni kadrova, ni sanitetskog materijala, niti najosnovnijih materijalnih uslova. Stoga se u svom radu prije svega orijentisao na mobilizaciju samog naroda u borbu za poboljšanje zdravstvenih i higijenskih uslova i u prvom redu sprečavanje pojave i širenja zaraznih bolesti. On je zahtjevao punu pomoć od organa vojnih i narodnih vlasti i političkih organizacija. Trebalo je narodu objašnjavati kako da se bori protiv bolesti. U tu svrhu je ovaj otsjek dao uputstva o formiranju i zadacima zdravstvenih sekcija po selima i gradovima. Njihov je zadatak bio da kao organi NOO poučavaju narod kako da se bori za higijenu i čistoću, koji su osnovni uslov za sprečavanje zaraznih bolesti, i da sarađuju sa sanitetskim organima komandi mjesa i područja u borbi protiv već pojavljenih bolesti. Pored toga, Zdravstveni otsjek je pristupio organizovanju kursa zdravstvenih pomoćnika, da bi se bar donekle umanjio problem stručnog sanitetskog osoblja na oslobođenoj teritoriji.¹⁷⁷

Propagandni otsjek Izvršnog odbora imao je zadatak da organizuje i rukovodi političkim i kulturno-prosvjetnim radom na oslobođenoj teritoriji, koji je dosada obavljan nezavisno od rada NOO-a, a odlukama Izvršnog odbora stavljena je u dužnost organa vlasti. Tim odlukama pri sreskim i opštinskim NOO-ima formiraju se odgovarajući odbori za političku i kulturno-prosvjetnu aktivnost u narodu.¹⁷⁸

Vjerski otsjek Izvršnog odbora radio je na regulisanju pitanja položaja crkve i uzajamnih odnosa crkve i državne organizacije koja se rađala u oružanom ustanku. Prema propisima ovog otsjeka, zagarantovana je sloboda svih vjeroispovjesti na oslobođenoj teritoriji. Crkvena imanja ostala su i dalje imovina crkve. U onim slučaje-

¹⁷⁷ Podaci iz raspisa toga otsjeka od decembra 1942 svim NOO (AVII, k. 1977, reg. br. 6/1—2);

¹⁷⁸ Podaci iz Uputstva sreskim NOO o organizaciji i zadacima kulturno-propagandnih odbora, izrađenog u Izvršnom odboru AVNOJ-a 2 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 1/1—3).

vima kada sveštenici, služeći okupatoru, napuštaju zajedno sa njegovim trupama crkve ili manastire, crkvena ili manastirska imanja ostaju do daljeg pod upravom NOO.¹⁷⁹

Rad Izvršnog odbora AVNOJ-a po svim ovim i drugim pitanjima imao je snažan uticaj na aktivnost i jedinstveno istupanje svih organa vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na taj način je na terenu 30 srezova otpočeo funkcionisati jedan jedinstven aparat vlasti. Rezolucija osnivačke skupštine AVNOJ-a, a zatim uputstva i direktive koje je izdavao Izvršni odbor, bili su prenošeni u sve krajeve Jugoslavije — najprije na oslobođenu teritoriju Slovenije, pa postepeno i u ostale pokrajine i oblasti. Time je obezbijeden jedinstven razvoj vlasti u čitavoj zemlji.

NOO su na slobodnoj teritoriji Bosanske Krajine, Like, Dalmacije, Korduna, Banije, Gorskog Kotara i Hrvatskog primorja krajem 1942 g. i u januaru 1943, sproveđeći uputstva i odluke Izvršnog odbora AVNOJ-a, razvili rad po svim pitanjima života pozadine i njene službe frontu. U okviru svih NOO formirani su kulturno-prosvjetni odbori, odbori za prikupljanje priloga za vojsku, privredni i propagandni odbori i zdravstvene sekcijs. Princip kod formiranja svih ovih organa bio je da u njih, pored jednog člana NOO, uđe po jedan predstavnik komande mesta ili područja, AFŽ i USAOJ. Na taj način su naporci svih snaga u pozadini usmjereni na organizован i jedinstveno rješavanje svih osnovnih problema i zadataka.

Ogroman značaj ovako organizovanog rada u pozadini nije ležao samo u tome što je na najbolji način riješen problem jedinstva fronta i pozadine i organizacije pozadine u službi NOV i POJ, kao i problemi same oslobođene teritorije, nego i u tome što je tako svestran i organizovan rad uz najmasovnije učešće naroda bio nezamjenljiva škola u kojoj se narod vaspitavao u duhu revolucije i demokratije, škola u kojoj je narod spoznao svoje snage i put kojim treba da ide u rješavanju svojih osnovnih nacionalnih i socijalnih problema. Time je narod u cjelini postao

¹⁷⁹ Podaci iz dokumenta Osnivanje AVNOJ-a (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2) i nepotpunog uputstva Izvršnog odbora AVNOJ-a NOO o pitanju odnosa prema crkvi (AVII, k. 1977, reg. br. 11—1/5).

svjestan faktor Revolucije. Na toj osnovi on je razvio svoje stvaralačke snage i energiju i ispoljio u daljem vođenju rata i revolucije monolitnost, oduševljenje i heroizam kojima je rušio sve prepreke i savlađivao sve bezbrojne teškoće na putu ka slobodi i novoj budućnosti. Već u toku Četvrte neprijateljske ofanzive, koja je otpočela na slobodnu teritoriju Zapadne Bosne i Hrvatske 20. januara 1943., došla je do izražaja ta neizmjerna snaga naroda, njegova visoka svijest, samoprijegor i masovni heroizam, njegova upornost da stočki izdrži sve udare okrutnog neprijatelja, da nedeljama podnosi oštru zimu pod vedrim nebom, trpeći glad, umor i bombardovanje zajedno sa svojom armijom i da, dajući hiljade žrtava, izdiže iz te borbe kao pobjednik, da bi uskoro zajedno sa svojom armijom obnovio i proširio prvebitnu slobodnu teritoriju i nastavio rad na razvijanju ostvarenih revolucionarnih tekovina.

3

Na slobodnoj teritoriji su se krajem 1942. godine zbila još dva događaja opšte jugoslovenskog značaja. Od 6. do 8. decembra održana je Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, a od 27. do 29. decembra i Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije.

Pravilna linija KPJ uslovila je sve širu mobilizaciju žena i njihovo aktiviranje u oružanom ustanku. Po uputstvima CK KPJ pristupilo se stvaranju borbenih antifašističkih ženskih organizacija koje su svoju aktivnost usmjeravale na prikupljanje priloga za partizane na frontu, zbrinjavanje ranjenika, učešće u akcijama na podizanju ljetine i u borbenim akcijama, na organizovanje političkog i kulturno-prosvjetnog rada među ženama, učešće u radu organa vlasti itd. Pored toga, veliki broj žena stupao je u partizanske jedinice. Praksa je istakla ogroman značaj svestranog aktiviranja žena u ratnim uslovima na svim ovim i drugim poslovima, s obzirom na to da je pozadina najvećim dijelom ostala na ženama i omladinu, jer je najveći dio odraslih muškaraca bio na frontu. Žene i omladina bili su ona snaga na koju se moralo u-

prvom redu računati kada se radilo o organizovanju pozadine za službu frontu i uopšte stvaranju političkog jedinstva svih snaga naroda i na oslobođenoj i na neoslobodenoj teritoriji.

Antifašistički pokret žena osobito se snažno razvio u onim oblastima gdje je oružani ustanak uzeo šire razmjere. Tu su po selima i mjestima stvorene masovne antifašističke ženske organizacije. Stvarane odozdo na bazi političke i borbene aktivnosti i kroz aktivnost za pomoć frontu, ove su organizacije pretstavljale jasan izraz ostvarenog jedinstva žena na liniji. Oslobođilačke borbe i Narodne revolucije. Zbog toga se u ovom periodu sve više osjećala potreba za povezivanjem i ujedinjavanjem svih ovih mjesnih antifašističkih ženskih organizacija u cilju postizanja organizacionog i političkog jedinstva antifašističkog pokreta žena u čitavoj zemlji i njegovog još snažnijeg aktiviranja u Narodnooslobodilačkom pokretu. U tu svrhu je CK KPJ izdao 2 novembra direktivu partiskim rukovodstvima u kojoj je objasnio značaj sazivanja Prve zemaljske konferencije Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. Bio je obrazovan i Inicijativni odbor za sazivanje i pripremu konferencije.

Na konferenciji su učestvovali delegati ženskih antifašističkih organizacija sa oslobođene i dijelom neoslobodene teritorije i delegati boraca-žena iz brigada i partizanskih odreda. Konferencija je pretresala pitanja opšte vojno-političke situacije u zemlji i uloge Antifašističkog fronta žena, organizaciono pitanje fronta i njegove nadne zadatke, saslušala izvještaje pojedinih delegata o dosadašnjem radu i stanju pojedinih antifašističkih ženskih organizacija po oslobođenim i neoslobodjenim mjestima i u jedinicama armije. Na kraju je izabran Centralni odbor AFŽJ i izrađena Rezolucija.

U Rezoluciji su bila izložena sva osnovna pitanja organizacionog i političkog karaktera i zadaci fronta. Istaknuta je potreba organizacionog povezivanja svih snaga AFŽ. U tu je svrhu odlučeno da se obrazuju inicijativni odbori, koji će pokrenuti akciju i mobilisati žene za osnivanje mjesnih, opštinskih, sreskih okružnih i zemaljskih organizacija AFŽ. Osnovni zadatak ovih organizacija bio je aktiviranje žena za oslobođilačku i revolu-

cionarnu borbu. Tu je posebno istaknuta njihova uloga u pomoći vojsci prikupljanjem odjeće, obuće i namirnica, u učešću u radnim i borbenim akcijama i na frontu i u pozadini, u brizi za ranjenike, u radu po bolnicama i održavanju bolničkih kurseva, u brizi za djecu i otvaranju dječjih domova, u učešću u radu NOO itd. Ali je, takođe, istaknuta potreba da se žene masovno aktiviraju u političkom životu, jer je takva aktivnost za veliki broj zaoštala seoskih žena bila do oružanog ustanka potpuno strana, pošto žene u staroj Jugoslaviji nisu imale političkih prava. Aktivirati žene u tom pogledu značilo je stvoriti još jedan snažan faktor u borbi za revolucionarni preobražaj zemlje. Zato je trebalo raditi na podizanju političke svijesti žena, brišući sve vjerske, nacionalne i druge razlike i ističući njihove zajedničke probleme i interes. Isto tako značajan zadatak je bio rad na prosvjećivanju i podizanju kulturnog nivoa žena, među kojima je, osobito na selu, vladala nepismenost i zaostalost. Da bi se stvorili sposobni kadrovi za rad među ženama, istaknuta je potreba organizovanja kurseva AFŽ. Odlučeno je da se, u cilju povezivanja, jedinstvenog gledanja na razna pitanja i način njihovog rješavanja, pokrene centralni, jugoslovenski časopis AFŽ, pod imenom »Žena danas«, a pojedinim organizacijama je preporučeno pokretanje lokalnih ženskih listova i drugih publikacija. U Rezoluciji su istaknuti zadaci i specifične forme rada ženskih antifašističkih organizacija na neoslobodenoj teritoriji i ukazano na značaj aktivnosti žena-boraca u partizanskim jedinicama ne samo u okviru jedinica nego, posebno, na terenu gdje vode borbe i kuda prolaze njihove jedinice.¹⁸⁰

4

U procesu oružanog ustanka 'je na inicijativu KPJ i pod neposrednim rukovodstvom SKOJ stvarano na oslobođilačkoj i revolucionarnoj platformi široko jedinstvo omladine Jugoslavije. U partizanskim odredima i brig-

¹⁸⁰ Direktiva CK KPJ od 2 novembra 1942; Referat na I zemaljskoj konferenciji AFŽ (AVII, k. 6, reg. br. 39/2); Rezolucija I konferencije AFŽ (AVII, k. 6, reg. br. 30/2).

dama, po selima i gradovima oslobođene i neoslobođene teritorije okupljala se omladina na konkretnim pitanjima borbe protiv okupatora i domaće reakcije. U jedinicama — u borbi, po selima i gradovima — u radu na organizovanju pozadine, u pomoći organima vlasti, u radnim akcijama, u političkom i kulturno-prosvjetnom radu, svuda je omladina prednjačila. Ona se masovno okupljala po omladinskim i radnim četama i brigadama, omladinskim domovima, omladinskim kulturno-prosvjetnim grupama itd., stvarajući na taj način odozdo jedinstvo omladine na liniji Narodnooslobodilačke borbe. Na bazi tako formiranih omladinskih organizacija po selima i gradovima, stvarani su omladinski savezi u okviru opština, srezova, oblasti i pokrajina tako da je krajem 1942 godine u velikom dijelu Jugoslavije ostvareno jedinstvo omladine već dobilo i svoje organizacione oblike. Omladinski kongres trebalo je da taj proces dovede do kraja stvaranjem masovne organizacije jugoslovenske omladine — Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), koja bi obezbijedila i usmjerila napore omladine u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi i još više produbila već ostvareno jedinstvo.

Kongres je počeo u Bihaću 27 decembra uz učešće 365 izabranih delegata iz organizacija sa oslobođene i neoslobođene teritorije i iz vojnih jedinica. Na Kongresu su pročitani referati: *Omladina u borbi protiv fašističkih porobljivača naroda*, *Jedinstvo omladine svih jugoslovenskih naroda* i *Omladina i sutrašnjica naše domovine*. I referati i diskusija pokazali su ogromne uspjehe koje je omladina postigla u toku oružanog ustanka, pokazali su da su uklonjene razne vjerske, nacionalne i druge razlike i da omladina pretstavlja jedan od najsnažnijih faktora Oslobođilačkog rata i Narodne revolucije. Kongres je bio velika smotra uspjeha koje je omladina postigla i napora koje je uložila u dotadašnjoj borbi. Na Kongresu je konstatovano masovno učešće omladine u borbi s puškom u ruci. Borački sastav partizanskih jedinica činila je najvećim dijelom omladina. Mladići i djevojke uključivali su se u partizanske redove često bez ikakve vojne obuke, ali su se svojom upornošću i zalaganjem ubrzo isticali kao najbolji borci. Najbolji puškomitralscici, kuriri i bombaši bili

su omladinci. Mnogi od njih već su postali komandiri, komandanti i politički komesari. Borci-omladinci bili su nosioci drugarstva i discipline, vedrog raspoloženja i poleta, koji su u najtežim situacijama vladali u jedinicama. Omladina po oslobođenim selima i gradovima bila je najaktivniji dio pozadine i najsnažniji oslonac narodne vlasti u borbi za pomoć frontu, za podizanje ljetine, za razvijanje masovnog političkog i prosvjetnog rada i za rješavanje svih drugih zadataka. Hiljade omladinaca učestvovalo su u toku prošlog ljeta i jeseni u radnim akcijama za spasavanje prispele žetve. Često su omladinci skupljali noću i onu ljetinu koja je bila između naših i neprijateljskih položaja. Omladina je učestvovala u uništavanju komunikacija, u evakuaciji zarobljenog plijena, u iznošenju ranjenika iz borbe itd. Omladina sa neoslobodene teritorije bila je u danima najcrnjeg terora ona snaga na koju su se mogla osloniti partiska rukovodstva i ilegalni narodnooslobodilački odbori u izvođenju diverzija i sabotaža, u organizovanju obavještajne službe, u prikupljanju sredstava za partizanske jedinice, u političkom radu itd.

Na kraju je kongres istakao zadatke organizacija novoosnovanog Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Osnovno je učešće u borbi — mobilizacija omladine u jedinice partizanskih odreda i brigada. Zatim je podvučen značaj učešća omladine u radu na oslobođenoj teritoriji, u podršci koju ona treba da pruži organima narodne vlasti u izvršavanju svih zadataka koji stoje pred pozadinom. Postavljen je zadatak da se još organizovanje i u još širim razmjerama pristupi sprovodenju političkog i prosvjetnog rada među omladinom. Posebno je istaknut zadatak omladine u radu sa djecom, jer je pionirska organizacija bila sastavni dio USAOJ. I, najzad, kao jedna od značajnih formi u razvijanju još veće aktivnosti omladine na svim sektorima istaknuto je takmičenje, koje je već do sada kako u vojnim jedinicama tako i u pozadini dalo krupne rezultate.

Kongres je na kraju izabrao Pretdsjedništvo USAOJ i izdao proglašenje omladini svih naroda Jugoslavije, poziva-

jući je da još više zbije svoje redove u borbi za oslobođenje i revolucionarni preporod svoje zemlje.¹⁸¹

*

Karakter pobjeda Narodnooslobodilačkog pokreta krajem 1942 godine i doprinos naroda Jugoslavije borbi progresivnog čovječanstva protiv fašizma u periodu kada su ulagani krajnji napori da se postigne odlučna prekretnica u toj borbi, moguće je sagledati tek u svjetlu ondansnjih svjetskih zbivanja.

19 novembra 1942 otpočela je velika ofanziva Crvene armije kod Staljingrada. Bitka je bila završena 2 februara 1943 potpunim porazom njemačkih snaga i krahom njihove ljetnje ofanzive na južnom dijelu Istočnog fronta od koje je Hitler očekivao odlučujuće pobjede nad Crvenom armijom.

23 oktobra 1942 otpočela je bitka kod El Alamejna. Tu je bitku engleska vojska završila 2 novembra u svoju korist. 23 januara 1943 zauzet je Tripolis, glavni grad talijanske Sjeverne Afrike, a bitka za Libiju okončana je 26 januara porazom talijanskih armija. Američke snage otpočele su 8 novembra 1942 iskrcavanje u Maroku i Alžiru. Sudbina preostalih njemačkih i talijanskih snaga u Tunisu bila je zapečaćena, a talijansko »afričko carstvo« razbijeno.

Ove velike pobjede saveznika na Istočnom frontu i u Africi donijele su prekretnicu u razvitku Drugog svjetskog rata. Strategija »Blickrig«-a nije izdržala probu i pokazala se nerealnom i defektnom. Serija »blistavih« po-

¹⁸¹ Proglas za saziv I kongresa omladine Jugoslavije od novembra 1942 (AVII, k. 1977, reg. br. 5/1—8); Proglas I kongresa USAOJ, »Omladini svih naroda Jugoslavije«, (AVII, k. 1977, reg. br. 7/1—8); materijali sa I kongresa USAOJ: *Prvi kongres USAOJ*, referati i govorovi na Kongresu, *Organizaciona rezolucija I Kongresa USAOJ-a*, pismo Sekretarijata Zemaljskog odbora USAOJ-a od 21 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 8/1—8).

bjeda fašističkih armija bila je završena, a strategiska inicijativa nepovratno izgubljena. Nastupao je period u kome će demokratske snage svijeta, ujedinjene u antihitlerovskoj koaliciji, otpočeti bitku za razbijanje fašističke »evropske tvrđave« nanoseći silama Osovine jedan za drugim poražavajući udarac.

Pošto su godinu ipo dana ranije, zahvaljujući izdaji vladajuće buržoazije, ostali i bez države i bez armije, narodi Jugoslavije su, predvođeni novim društveno-političkim snagama — radničkom klasom i KPJ, u procesu oružanog ustanka stvorili temelje nove državne organizacije i novu narodnu armiju, otvorivši na taj način jedan novi front borbe protiv fašizma i to utoliko značajniji što se nalazio u unutrašnjosti Hitlerove takozvane »evropske tvrđave«. Drugim riječima, narodi Jugoslavije su izvojevali prve rješavajuće pobjede svojim vlastitim snagama vodeći teške bitke rame uz rame sa ostalim snagama antihitlerovske koalicije za postizanje prekretnice u razvitku Drugog svjetskog rata.

U borbi do konačne pobjede trebalo je izdržati još mnogo napora i podnijeti još mnogo žrtava. Ali ono što je bilo najteže pripalo je prošlosti. Jugoslavija je sada imala svoju armiju koja je, oslanjajući se na snažno jedinstvo naroda iskovano u borbi protiv okupatora i snaga kontrarevolucije, i na novu narodnu državu koja se dalje razvijala i jačala, odnosila u teškim i neravnim borbama jednu pobjedu za drugom na putu ka konačnom oslobođenju i ostvarenju novog, socijalističkog društvenog sistema.

*

SADRŽAJ

Strana

PREDGOVOR — — — — — VII

Prvi dio

OPŠTI PRESJEK RAZVOJA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA KRAJEM 1941 I U PRVOJ POLOVINI 1942 GODINE

I — POLOŽAJ NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA KRAJEM 1941 I POČETKOM 1942 GODINE — — —	3
1. — Ustanak je poremetio odnose u Jugoslaviji — — —	3
2. — Nastupanje okupatora. Obrazovanje kontrarevo- lucije i njen karakter — — — — —	11
3. — Neravnomjernost razvitka ustanka — — — — —	27
4. — Međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog po- kreta — — — — —	29
5. — Materijalno-tehnički problemi NOP — — — — —	36
6. — Vojni problemi NOP — — — — —	38
II — MJERE CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA PREDUZETE OD DECEMBRA 1941 DO PROLJEĆA 1942 GODINE ZA RAZVIJANJE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA — — — — —	49
1. — Evolucija političke platforme NOP-a — — —	49
2. — Osnovne političke mjere rukovodstva NOP — —	57
3. — Mjere za izgradnju Armije i razvijanje svena- rodnog rata — — — — —	67
III — TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA I FORMIRA- NJE GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA — — —	89
1. — Pripremanje ofanzive i uloga četnika — — —	89
2. — Dejstva udarne proleterske grupe u Istočnoj Bosni i namjere CK KPJ i Vrhovnog štaba za prodor u Srbiju — — — — —	96
3. — Obostrane snage pred početak ofanzive i plan neprijatelja — — — — —	100

4. — Tok ofanzive	— — — — —	103	
a) Prva faza	— povlačenje partizanskih snaga južno od linije Ustiprača—Sarajevo	— — — — —	103
b) Druga faza	— povlačenje južno od linije Foča—Kalinovik	— — — — —	107
c) Treća faza	— borbe protiv Talijana i četnika u drugoj polovini maja	— — — — —	109
5. — Odluka Vrhovnog komandanta za stvaranje grupe proleterskih brigada	— — — — —	112	

D r u g i d i o

POHOD PROLETERSKIH BRIGADA U ZAPADNU BOSNU

I — ODLUKA VRHOVNOG KOMANDANTA ZA POHOD GRUPE BRIGADA U ZAPADNU BOSNU	— — —	123
1. — Osnovne karakteristike dejstva obostranih snaga na Jugoslovenskom ratištu	— — — — —	123
2. — Izbor objekta i pravca dejstva brigada	— — —	125
II — MARŠ I DEJSTVA DO IZBIJANJA NA PRUGU SARAJEVO—MOSTAR	— — — — —	139
1. — Proleterske brigade na tromedi prije polaska	— — — — —	139
2. — Marš brigada do željezničke pruge Sarajevo— Mostar	— — — — —	146
3. — Dejstva na željezničkoj pruzi i drumu Sarajevo— Mostar	— — — — —	151
a) Dejstva 2 i 4 brigade	— — — — —	154
b) Dejstva 1 i 3 brigade	— — — — —	155
III — OSLOBOĐENJE PROZORA I DOLINE RAME I BORBE U DOLINI GORNJEG VRBASA	— — —	165
1. — Plan prodiranja brigada sa komunikacijama Sarajevo—Mostar	— — — — —	165
2. — Dejstva 2 i 4 brigade do 14. jula	— — — — —	170
3. — Dejstva 1 i 3 brigade	— — — — —	175
4. — Borbe oko Bugojna i Donjeg Vakufa	— — — — —	178
IV — POVEZIVANJE GRUPE BRIGADA SA KRAJIŠKIM I DALMATINSKIM PARTIZANIMA. PROŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE KA NERETVI. BORBE OKO KUPRESA	— — — — —	190
1. — Situacija u Zapadnoj Bosni i Dalmaciji i odluka Vrhovnog komandanta	— — — — —	190
2. — Oslobođenje Šujice, Duvna i Livna	— — — — —	197
3. — Borbe oko Kupresa	— — — — —	213
4. — Proširenje slobodne teritorije i oslobođenje Po- sušja	— — — — —	232
5. — Rad na organizovanju novooslobodene teritorije	— — — — —	237
6. — Neki podaci o razvoju ratne vještine nove armije	— — — — —	242

Treći dio

POLET OSLOBOĐILAČKE BORBE I NARODNE REVOLU- CIJE U ZAPADNOJ BOSNI I HRVATSKOJ

I — OSLOBOĐENJE MRKONJIĆ-GRADA I JAJCA — — —	249
1. — Odluka Vrhovnog komandanta za dejstva ka Mrkonjić-Gradu — — — — —	249
2. — Oslobođenje Mrkonjić-Grada — — — — —	252
3. — Borbe na pravcu Mrkonjić-Grad—Banja Luka — — — — —	265
4. — Osvrt na taktiku brigada u napadu i odbrani — — — — —	279
5. — Dogadaji na ostalim sektorima u toku septembra — — — — —	288
6. — Oslobođenje Jajca — — — — —	295
II — PROTIVOFANZIVA NEPRIJATELJA NA NOVO- OSLOBODENU TERITORIJU — — — — —	301
1. — Pripreme protivofanzive — — — — —	301
2. — Vojnopolitički položaj četničkog pokreta — — —	304
3. — Njemačko-kvislinška operacija za ovlađivanje Ključem, Mrkonjić-Gradom i Jajcem — — —	312
4. — Ponovno oslobođenje Ključa i Mrkonjić-Grada	328
5. — Talijansko-kvislinška operacija »Alfa« — — —	332
6. — Dogadaji u Dalmaciji u toku oktobra — — —	336
7. — Njemačko-talijansko kvislinška ofanziva na slobodnu teritoriju Janja, Pljeve i Livna — — —	340
8. — Napad na Bosansko Grahovo — — — — —	347
III — ZAJEDNIČKE OPERACIJE KRAJŠKIH, LIČKIH, KORDUNAŠKIH I BANISKIH BRIGADA U NOVEM- BRU 1942 GODINE — — — — —	352
1. — Situacija u jesen 1942 i koncepcija Vrhovnog štaba za dejstva iz Bosanske Krajine — — —	352
2. — Bihaćka operacija — — — — —	356
a) Ideja, plan i pripreme za napad na Bihać — — —	356
b) Organizacija neprijateljske odbrane Bihaća — — —	360
c) Zapovijest za napad — — — — —	363
d) Tok napada — — — — —	367
e) Gonjenje neprijatelja — — — — —	376

Četvrti dio

VOJNO-POLITIČKI REZULTATI POBJEDA NOP-a U 1942 Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

I — FORMIRANJE PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA I STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE — — — — —	397
II — ORGANIZOVANJE SLOBODNE TERITORIJE I PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a — — — — —	419

Pero Morača

PRELOMNA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

*

Tehnički urednik
pešadiski major
Slobodan Mitić

*

Korektor
Vojislav Vučić

*

Dato u štampu decembra 1957
Štampanje završeno decembra 1957
Tiraž: 3.000

